

XXVII. ÉVFOLYAM, 2018. ÁPRILIS

T A R T A L O M

- 3 **KEMÉNY ISTVÁN** _____ ■
Különleges osztag álma (vers)
- 4 **SÁNTHA JÓZSEF** _____ ■
Csatos cipő (regényrészlet)
- 12–13 **MARKÓ BÉLA** _____ ■
12 Vakon belenyúl
13 Közös bűn
13 Nyitott test (versek)
- 14 **TALLÉR EDINA** _____ ■
Lány a város felett (regényrészlet)
- 18–19 **KÜRTI LÁSZLÓ** _____ ■
18 tanulmányi kirándulás
18 a delphoi jósnő panaszára
19 Élet-vonalvezetés (versek)
- 20 **HARAG ANITA** _____ ■
Északhoz képest hűvösebb (novella)
- 24 **LIPCSEY EMŐKE** _____ ■
A remete (novella)
- 32–33 **TATÁR SÁNDOR** _____ ■
32 Words (don't) come easy
33 (csa)hol van az még!!
33 Töprengés (versek)
- 34 **BÉRES TAMÁS** _____ ■
Sedito (novella)
- 40 **KOMAN ZSOMBOR** _____ ■
A csésze peremére száradt
Másvilág (versek)
- 41–43 **VERES ERIKA** _____ ■
Duett a sárban (vers; részletek)
- 44 **SZALAY ZOLTÁN** _____ ■
Faustus kisöccse (regényrészlet)

- 52 **HANNES BÖHRINGER**
A szállító (*Tillmann J. A. fordítása*) (esszé)
- 58 **ALMÁSI MIKLÓS**
Ez-az a digitális társadalomban (esszé)
- 63 **JÉGA-SZABÓ KRISZTINA**
Jöjjetek a kertembe! *Női történelemkonstrukció a Lesznai-ságában* (tanulmány)
- 69 **LENGYEL ANDRÁS**
Vágy, cenzúra, szimbólum.
A szimbólum-funkció magyarázatához (tanulmány)
- 75 **DOMJÁN EDIT**
Ismerjük egymást? (Szeifert Natália: *Az altató szerekről*) (kritika)
- 78 **HALMAI ANNAMÁRIA**
A tárgyak közelebb vannak, mint látszanak (Mizsur Dániel: *Karc*) (kritika)
- 81 **BOLLOBÁS ENIKŐ**
Kosztolányi újra életre kel
(Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*) (kritika)
- 85 **KOLOZSI ORSOLYA**
Az elágazó ösvények birodalma (Roberto Bolaño: *2666*) (kritika)
- 87 **ZELEI DÁVID**
Puskinland, magánbirtok (Turi Márton: *Rejtekutak a pusztaságban. Írások a huszadik századi és kortárs orosz prózáról*) (kritika)
- 91 **BÁN ZOLTÁN ANDRÁS**
Szüntelen romtalanítás (Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*;
Szilágyi Márton: *„Mi vagyok én?”. Arany János költészete*) (esszé)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com
Csehy Zoltán (Pozsony)
csehyzoltan@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Ágoston Attila (koordinátor)
oz.kalligram@gmail.com

Száz Pál
palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Hizsnay Zoltán,
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
KALLIGRAM, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box: 223
SK-810 00 Bratislava 1
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačé;
Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slpostas.sk

Magyarországi elérhetőség:
ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
(Publikáciú z verejných zdrojov
podporil *Fond na podporu kultúry
národnostných menšín*)

Nemzeti Kulturális Alap

**KULT
MINOR**

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ
Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
szerdahely [IČO:42291810] és a
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

Különleges osztag álma

Hun királyt temetünk, ez szinte biztos:
a titkos sírját ássuk a rabtársakkal,
vagy egy lágert tüntetünk el éppen:
most ültetjük fölé a nyírfaerdőt. Vagy
esetleg minden határozott cél nélkül
titkolunk valamit egész életünkben? Ez sem
kizárt, csak ahhoz nem fér semmi kétség,
hogyan valamit temetünk.

És tiszta sor, hogy le fognak nyilazni minket,
tarkón fognak lőni,
vagy végzünk magunkkal mi magunk,
mihelyt eltemettük a királyt,
elültettük az erdőt,
vagy eltitkoltuk a titkot –
mert senki nem akar tanút.

Kemény István: költő, író. 1961. október 28-án született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos diplomát. Budapesten él. Számos könyve jelent meg Magyarországon és külföldön. Új verseskötete *Nilus* címmel 2018 tavaszán fog megjelenni a Magvetőnél.

A szerző fotóját Reviczky Zsolt készítette.

Csatos cipő

A közös idő eltűnik valahol, visszahúzódik, mint a holt nyelv az emberek emlékezetében. Ami megmarad, az nagyon is esetleges. Csak a mesterséges jelenben lehetne visszaadni egy időtlenségben kölcsön kapott hiányt vagy távollétet, gondolta Rohonc, amikor már századszor csodált meg a cipőbolt kirakatában hetek óta hivalkodóan szemrevaló, egy gipszből készült emberi szívre taposó cipőt. Nézte, nézte, nézte, ahogy az agglegények néha félénken megállnak egy pillanatra a helyi fotográfus kirakata előtt, hogy meglessék a menyasszonyok frissen kitett fényképeit, ahogyan a hentesek hajnalok hajnalán megdermednek, mielőtt a perzselt malacszemek közé csapnak a bárdjukkal. Valóban semmivé lehet eme lábbelik általa való birtoklásának ideje? Az ő döntésén múlna, hogy ebben a cipőben sasszézzon végig a sétatéren vasárnap délután? Ugyanúgy nézte meg a néhány hete felállított dublini illetékességű író szobrának lábfejét. Két szoborlátogatás között az egyik cipőboltból másik cipőboltba futkosott. Megér-e annyit, szüntelenül ezt kérdezgette magától, holott sejtelve sem volt, hogyan kaparhatna össze egy ekkora összeget. De tudjuk jól, más a szerelem, és más a valóság. Mekkora lehetett ez az ember? Centivel mérte le, felkapaszkodván a talapzatra, a dublini illetékességű, de később Párizsban, Triesztben tartózkodó író lábának méreteit. Az a bizonyos cipő, amelyiknek a városban feltalálható minden példánya öt számmal volt nagyobb a lábánál. Bárhova is ment, mindig kinevették. Beleszeretett egy pár cipőbe. Az eladók, a huncut szemű boltos kisasszonyok úgy voltak vele, csak csónakázzék kedvére az úr, ha más dolga nincs, ők szívesen kihozzák a raktárból a másik fél párat, csak nézegesse, és gondolja át, készségesen teletömték az orrát újságpapírral, puha vattával, hogy Rohonc biztonságosan lépegessen benne, és figyelje a földön álló tükörben kacska lépéseinek hiteles mását. még akár ezézőket is adnak hozzá, hogy szálfagyenes tartásából mit se veszítsen. Kisebb ebből a fajtából nincs, ezt felelték mindenütt, csak ez a lábánál öt számmal nagyobb példány, amelybe annyira beleszeretett. Nem, rendelni sem, az egész országban mindössze csak néhány pár maradt. Pontosan a dublini illetékességű, Svájcban elhunyt, csak néhány hete felállított angol nyelvű író lábának mérete. Nem élek elég nagy lábon, jutott eszébe, amint hazafelé bandukolt, s hogy lehetséges-e egy felnőtt láb méretének mesterséges megnagyobbítása. Később már csak azt tudakolta magától, hogyan is keveredett bele ebbe az egész történetbe, hogy képtelen kilábalni az őt egyre kényszeresebb rabságban tartó szenvedélyéből. A cipő és a szobor egyazon nap lett érdeklődésének, később pedig beteges vonzódásának a tárgya. Mintha csak a szobor miatt tették volna ki a kirakatba azt a bizonyos, nagy rész-

csatokkal, vastag talppal rendelkező, sarkán megvasalt, mélybordó színű mágikus cipel-
lőt. Mintha csak ez az író hozta volna magával ezt a lábbelit, hogy szellemének valami-
lyen látható tárgya legyen. Ő is ott álldogált a szobor avatására egybegyűlt tömegben, ke-
vés esemény történik egy kisvárosban, miért is hagyta volna ki. Bár a dublini illetékessé-
gű, később Párizsban a modern irodalmat szervező íróról mindaddig nem hallott, alapo-
san megvizsgálta a vézna alakot: vaskos, már-már ólomsúlyú szemüveget egyensúlyozott
keskeny orrán, s egy, a méreténél sokkal tágasabb lódenkabátban, amelyet a szél durván
sovány testéhez tapasztott, míg a kalapját lidérces könnyedséggel a fején tartották hosz-
szú, pálcikaszerűen vékony ujjai.

De hát hányan élhetnek ebben a városban ekkora lábakon? Ugyan kinek juthatott eszé-
be, hogy egy ekkora méretű cipőt rendeljen? Mi lehetett a nyilvánvalóan rejtett oka an-
nak, aki ezt a lábbelit a kirakatba állította, hiszen teljesen egyértelmű, hogy a többi por-
téma a közelébe se érhet. Megperzselt az ember tekintetét, ahogy rápillantott. Másokat is
látott a kirakat előtt legyeskedni, és biztos volt benne, hogy valamennyien az általa is cso-
dált vastag talpú, erős és vaskos csattal ékes cipőt bámulják. Még némi bosszúságot is é-
zett, ha valaki túlságosan sokáig álldogált ott, és magáról elfeledkezve az időtlenség saja-
tos burkába merülve ott rekedt.

Az ortopédus figyelmesen meghallgatta, régi történeteket mesélt, miként is szeretett be-
le egy valódi marhabőröből készült cipőbe, s hogy évekig nem tudott másra gondolni, mint
a bőr bársonyos finomságára, s mekkora tragédiát jelentett számára, amikor másnap már
ez a bizonyos lábbeli nem volt a kirakatban. Ezért lett lábszakértő, ettől a csalódástól szá-
mítható az ő szakmai karrierje, s mennyire megérti, ha Rohonc is hasonló szenvedéllyel
viseltetik egy pár, különös szépségű cipő iránt. A cipők minősége, színe, formája, az anya-
guk vonzó tulajdonságai, különösebben pedig az egyéb ékességei, amit felsorolni is nehéz,
mind külön-külön, de összességükben képesek életfogytiglani rabságban tartani az em-
bert. Ami azonban a láb méretének terjedelmesebbé való tételére vonatkozó kérdéseit il-
leti, nem mondhat mást, mint hogy csak egészen szerény növekedés érhető el a sok me-
zítlábás járkálás, a meredek lépcsőkön való, lábujjhegyen le-föl megtett séták so-
rán, de olyasmit még nem tapasztalt, hogy valóságosan öt számmal nőne meg
egy már kifejlett egyén lábmérete. Mikor már harmadszor kereste fel a dok-
tort, az egy cédulára felfirkantotta egy, a Rohonc szenvedélyeinek kezelé-
sére legalkalmasabb orvos nevét és címét, aki kimondottan a cipő ere-
detű lelkiproblémák szakértője, és néhány beszélgetés után majd bizo-
nyára egészen másként értékeli az őt gyötrő, a társadalmi hierarchi-
át is érintő megfelelési vágy torzulásait. Teljes együttérzését kifejezve
az ortopédus levezette házának alagsorába, ahol megmutatta az év-
tizetek óta legnagyobb gonddal gyűjtött kollekcióját, és még azt
a lehetőséget is felkínálta betegének, hogy nyugodtan válasszon
egy pár cipőt magának, hiszen éppen ez az elhatározás jelente-
né Rohonc számára, hogy már gyógyulófélben van, és nem
ragaszkodik mániákusan egyetlen, az anyagi lehetőségeit
kissé meghaladó lábbelihez.

Az éjjeli nyugodt alvásához nélkülözhetetlen
altatóporok kiváltása közben megemlítet-
te a patikusnak is, hogy miért hábo-
rog álmatlanul hetek óta, mifé-
le nevetséges szenvedély kerí-
tette hatalmába. Kérdezte,
hogy nem látta-e vélet-
lenül a cipőbolt kiraka-
tában megbúvó lábbe-
lit, amelyikbe ő annyi-
ra beleszeretett, hogy
képtelennek gondol-
ja a további életét an-

nak birtoklása nélkül. A patikus már éppen lehúzni készült a redőnyt, de Rohonc vallo-mása olyan elevenen érintette, hogy mindenről megfeledkezve maga mellé ültette, és el-mesélte a saját, lábbelikhez kapcsolódó történetét. Röpke negyven évet ugrott vissza az időben, és egy francia kisvárosba terelte a hallgatóját, a mustárjáról híres Dijonba, amely-nek főutcáján sétálva diákként megpillantott egy hófehér kordbársony sportcipőt, és csak másnap bátorkodott be az üzletbe, és próbálta fel a gyönyörű portékát, ám akárhogy is erősködött, semmiképpen nem találtak a lábára megfelelő méretűt abból a műremekből. Bátran mondhatja így, mert később majd az egész Franciaországot, sőt Olaszországot is beutazván, soha megközelítő szépségű lábbeli sem került a szeme elé, és ma már tudja, hogy anélkül kell meghalnia, hogy birtokolná azt az egyetlen és megismételhetetlen cso-dát. Rohonc megindultan hallgatta a patikus emlékezését, és még abba is beleegyezett, hogy más alkohol híján a tiszta szeszt némi vízzel felhígítva koccintsanak a legszebbnek mondott lábbeli tiszteletére. Sosem voltam képes elfelejteni ezt a cipőt, és egész életem minden gondját ennek a tárgynak a hiánya miatt kellett elszenvednem, mondta végeze-tül a patikus, és könnyeivel küszködve búcsúzott Rohonctól.

Megreccsen az ág, amire Rohonc felkapaszkodott, hogy végre szembenézzen a főtéren álló dublini illetékességű író szobrával, ahonnan a kivilágított cipőbolt kirakatát is szem-mel tarthatja. Már zuhanni készül, amikor egy kétségbeesett mozdulattal a fa törzse felé kap, a kabátja pedig fönnakad egy kiálló vakágban. Nem túl szerencsés helyzet, gondol-ja, hiszen még elképzelni sem tudja, hogy ez a csonka ág mennyire megbízható, s ott van alatta a majdnem tíz méteres mélység, amely halálos rettegést ébreszt benne; ha a többféle szándéka között ott lapult ez a lehetőség is, hogy véget érjen mindaz, amit képtelen már tovább hurcolni, akkor most miként vélekedjék eme hirtelen támadt esélyéről. Szerencsé-re elég időt kap az elmélkedésre, kissé térül-fordul szánalmas helyzetében, de semmikép-pen nem esik kétségbe. Talán a kétségbeesése a józansága, amivel mindig képes volt meg-tartani a függetlenségét. Pedig fennakadt, mint a néhai szőlősgazda torkán az egér, ami-kor az új borát ment először lefejteni a pincéjébe. Hosszasan gondolkodik, ha kiihatná ezt a mélységet, mint egy többakós hordót, vagy egy egész medencét.

A mellényzsebéből kihúzza egy szivart, amelyet a legkényesebb helyzetekre tartogatott, most békésen pöfékel az ágon lógva, és miközben a menekülés lehetséges módozatait fontolgatja, jól esik az enyhe bódultság, amit a szivar füstje nyújt. A lét és a nemlét kö-zött hanyódván már úgy érzi magát, mintha csak egy szószéken állva merengene, bátorság-gal gondol különös helyzetére. Mindarra, amiről bizonyossága van, s olyan dolgokról is, amelyek életszerűen nyugtalanították egész valójában. Szereti, ha ilyenkor az elmélkedé-sét nem zavarja meg semmi, csupán egy esetleges véletlen, amely majd pontosan kijelöli a szellemi és testi mozgásterét.

Előbb az ortopédus előírásainak akart megfelelni, aki hosszú töprengés után azt a ta-nácsot adta neki, hogy a fákon való mezítlábas séta, az ágakba való intenzív kapaszkodás, különösen ami a lábujjakat illeti, bizonyára hasznos lehet abbéli szándékában, hogy va-lamilyen, ha nem is nagy, de szerényebb lábfejnövekedés bekövetkezzék, hiszen elég csak a majmok alsó végtagjait megfigyelni, az életmódjukból következően a sok millió éves törzsfajlódás során alkalmasak lettek mind a négy kezükkel, ha úgy tetszik a lábukkal az ágakba való fesztelen kapaszkodásra.

Büntetésem lényegében magától értetődő, hiszen aki ennyi-re védtelenül járkal, és magát takarva mutatkozik évek óta, az bizonyosan számíthat efféle kirekesztésre. De miért is ne le-hetnék az, akinek gondolom magam, ha értékeim men-tém szervezem meg a mindennapjaimat? Meg kell vennem azt a cipellőt mihamarabb, ki-ált egy nagyot. Ünneppé varázsolom a jelenlétemet nem csak a magam számára; szeretném, ha mások is részesednének ebben a tévedés-ben, túlhajszolt fennköltség-ben. Minél magasabbra tör

sekben, nem enged-
a kapcsolat, amely egy közösség
nak félreértések, és nem is tagadom,
indulatokat gerjesztenek a fizikai jelenlétem ellen. Olyannak gondolhatnak, mint aki el-
tulajdonítja egy torzító tükrözés ábrázatának minden csonkaságát, karikatúrisztikus vonásait.
Mint aki tud róla, hogy ilyen, de mivel őszintén benne él ez a fajta groteszk elem, képte-
len magát kivonni ebből a mások számára komikus bárgyúságból. Nem képes kijózanod-
ni, ha tudja is magáról, hogy a megfelelési kényszere mennyi hátránnyal jár, s mindenfé-
le önfelmutatása már csak önámítás.

Tévedéseim semmiképpen nem jelentenek számomra előnytelen megkülönböztetést,
egyáltalán nem hiszem, hogy ne lenne elegendő terem a gondolataim és az érzéseim fi-
nom árnyalatainak a bemutatására, még ha ez a kisváros begyepesedett agyú lakói szá-
mára bizonyos előítéletekkel is terhesek. De kinek nincsenek előítéletei? Én sem vagyok
mentes ezektől a mélyen belém rögzült és megcsontosodott nézetektől. Már az is egy jó
kis tréfa, hogy nem tudok magamon nevetni, mikor pedig nem tudok magamnál elkép-
zelni egy szánalmasabb figurát. A mutatvány adja magát, de mégse képes rólam semmit
sem mondani. Mintha minden nap szemétdombra hajítanám a gyarlósággá lett őszinte-
ségemet. Kérem, Daniella, pontosan így jegyezze le a gondolataimat!

A szobára sűrű köd telepedett, amikor belépett cipőlélektanász rendelőjébe. A doktor
egy magas pulpituson ült, mintha csak a felhőkben lenne a trónja. A cipők önálló lények,
nyulak talán vagy bányások, mondta vékony gyökérhangon, amely teljesen ellentmondott
egész gigászi mivoltának. Engedni kell, hogy szabadon kóboroljanak, semmiképpen nem
szabad a cipőket szoros szolgálatra kényszeríteni. Ha párosan szeretnének sétálni, avagy
egyedül bóklásznak egy hatalmas mezőn, semmiképpen nem szabad fogságra kényszerí-
teni őket. A lábbelik a legszabadabb lények a világtörténelemben, és minden cipőhöz kö-
tődő mánia ennek a félreértéséből származik. Ha egy efféle értékes és csábító dolog nem
adja oda önként magát a gazdájának, akkor úgyis csak elviselhetetlen kínok okozója lesz.
A háborúban is, eléggé el nem ítéhető módon, mindig a megölt ellenség lábáról lehú-
zott cipő a legértékesebb zsákmány. Ha valaki képes még további hadi cselekményre, avagy
már menekülni szeretne, mindkét esetben a legfontosabb számára a lábához finoman il-
leszkedő cipő, amelyben minden eshetőségre számítva tökéletes eszköze lesz a szándékai-
nak, s hogy nem kell még az egyéb bajokon túl ennek a testté vált felszerelésnek a hiányá-
tól további kínokat elszenvednie. Semmiképpen nem szabad a cipőket a saját akaratok el-
lenére fogságban tartani, vagy egyéb módon szolgálatra kényszeríteni. Egy képtárban sem
lehetséges lekasztani a kedvenc festőink műveit a falról. Ők attól többek nálunk, hogy
számtalan csodálójuk akad, és rögtön magukba zárkoznak, amint valaki ki szeretné sajátí-
tani őket. A tulajdonlás, a birtokba vétel rögzös útjain gyakran eltévednek mindazok, akik
a lábukra szeretnék húzni ezeket a tárgyakat. Úgy futnak el előlünk, mint a nyulak, mint
az éhes oroszlanok elől a gazellák, és ha a tiltások ellenére mégis tulajdonunkká tesszük
ezeket a remekműveket, akkor csak vadállatok pusztította tetemekre lelünk. A cipők gon-
dolkodásának legfontosabb tétele, hogy egyetlen gazda se higgye magát okosabbnak, mint
ezek az abszolút szabadságra teremtett lények. Mindeme sokféle, ha nem is ellentétes, de

az ember, annál
taszítóbb. Kitartó-
nak kell lennem bizo-
nyos engem érintő kérdé-
hetem meg, hogy föllazuljon az
tagjaihoz köt. Itt persze adódhat-
hogy bizonyos dolgok ebben a szűk térben

egymással alig összekapcsolható tanács néminemű kiigazításra szorította az eddig alapos külső kontroll nélkül vágyakozó Rohonczt.

Mindez azonban csak következménye volt valaminek, amit ő nem érthetett, bár szándékában állt, hogy a saját kiválóságát úton-útfélen hangoztassa. Nagyon is jól emlékezett azokra a piaci beszélgetésekre, amikor ő a kofákkal, az ott tereferelő emberekkel, koldusokkal szóba állt, és hangsúlyozottan tudomásukra hozta, hogy vannak elképzelései a cipőboltosok ellene irányuló szándékairól. Mivel kissé pattogósan beszélt, mintha legalább is egy kalapáccsal egy üllőt ütögetne, az őt hallgatók hamarosan tovább álltak, és így csak ritkán volt alkalma az elképzeléseit hosszasan kifejteni. Minél erőszakosabb lett, annál türelmetlenebbül hallgatták. Szándékai ellenére egyből a legnagyobb fajsúlyú dolgok magyarázatában mélyedt el, rendszerint olyan jelenségekről beszélt, amelyek okáról maga sem tudott semmit, az a mód azonban, ahogy lendületesen a mondandójába kezdett, néha percekre megtévesztette a hallgatóságot. Olyasféleképpen indította a beszélgetést, mintha egy konkrét dologról mesélne, amely mindenki számára ismerős, hogy aztán hirtelen fordulattal metafizikai magasságokba emelkedjék, mert itt érezte biztonságban magát. Nézzék csak, állt meg a dublini illetőségű, több éven keresztül Triesztben alkotó író szobra előtt egy idősebb pár mellett, kezével a szökőkútra mutatva: Itt az ősz, satnya levelek borítják a nyalka víztükroket. Igazából már csak ő gondolja el, hogy itt van. A hasonlóság és ő. Miután az azonosság sasszárnyakon már régen távoli tájak vendége lett. Mert a jelen a múlt kiegyenesítése, a tér bosszúja. Minden pillanat a lényeg megragadásának örökös elodázása. Nem, semmiképpen, hangsúlyozta, ő csak gondolkodása folyamányaként mászik néha fel a környező fákra. Nem mindenki képes arra, hogy a földön gondolkodjék, némelyeknek szükségük van egy szellemi kilátóra. Hiszen alig is mondhatunk mást, mint amit egyfolytában mondunk. Ami van, az láthatóan nincs, ezért kell folytonosan megteremtenünk. Legelőbb is magunkat, már ha megszerezhető dolgokra vágyunk. Miközben tudjuk, hogy magunkból vagyunk csinálva, és ez csak édes bosszú. Üres lehetett egykor minden, de most jól látjuk, nem vagyunk itt, se máshol. Ezen elborong az ember, ha átérzi, hogy mindenki, aki él és mozog, csalódásai csontvázait lélegzi folytonosan ki-be. Mert bizonyos értelemben az idő képtelen feltartóztatni az eseményeket. Így beszélt még egy darabig, pedig az idős pár már régen elfordult tőle, a jóságsszonyok az üres tenyerébe köptek, mások pedig meggyorsították lépteiket, ha közelükbe settenkedett.

Lassan eljutottam a sors nemtelen bosszújáig, amely kioltott bennem minden emberhez illő szenvedélyt. Nem volt mit tennie, mindig magára maradt a hosszú monológjai közben. Sietnie kellett, hogy a házi állatait megetesse. Két kis állata volt, egy macska és egy vak kutya. Hozzájuk is sokat beszélt, felemlegette az emberek talányos bújócskáit, a boltos kisasszonyok csalafinta bajszocskáit, ahogy a cipővel a kezében őt megmosolyogták, hogy senkivel nem képes szót érteni, mindenki cserbenhagyja. Végül is szembe kell néz-nem mindazzal, ami velem történik, ahogyan lassan a természet része lettem, már semmiképpen nem mondhatom magam egy emberi közösség tagjának. Mindent magam ellen gondolok el, mindent az elmebéli munkálkodásom árulásaként. Mintha minden nap szellemileg feldarabolnám magam, hentes kampóra kerülnek a gondolataim, az érzéseim. Estére semmi nem marad belőlem. Megtanul az ember fájdalom nélkül szenvedni. Ma már nincsenek nagy dolgok, sóhajtott, az elmúlás elfajulásai talányos jelmezeket öltöttek.

Már arra sem emlékezett Rohonc, hogy volt-e családja, milyen lehetett a gyermekkora, ha egyáltalán volt ő gyerek. Nem hitt benne. A házában nem volt semmi erre utaló jel, talán valamikor teljesen eltakarította az útjából a múltját, megszüntette mindazt, ami még

erősebb érzéseket ébresztett benne. A háza a legriasztóbb alakjában mutatta a pusztulást. Tele volt a szobája ajtó nélkül tátongó szekrényekkel, vaskos támlájú ágyakkal, mindenféle takarókkal, pokrócokkal, szétfeszülő báránybőrökkel, falba vert irdatlan vaskampókkal, berozsdásodott tükrökkel. A konyhájában nem volt egyetlen lábasa sem, amelyik ne feketedett volna el az évtizedes használattól, és a tányérjai kopottas, zománcukat vesztett alumíniumedényként, alakatlan, rakoncátlan pléhlemezként billegtek, ha belőlük valamilyen maga készítette főzeléket kanalazott. Volt benne némi félelem, amikor a folyosón végigment. Mintha túl hosszú, vagy éppen túl rövid lenne, de mihez képest. Félt valamitől, mintha mégis itt lett volna gyerek. Megmaradt benne néhány emlékfoszlány, amelyek ezekhez a régi szobákhoz kapcsolódott. Mintha rejtekezne ebben a házban olyan tér is, amelyet ő már soha nem lakhat be, de pont ezért gyanakodott megmagyarázhatatlan csapdákra, amelyeket talán éppen ő helyezett el, amikor még nem a saját szokásait érezte magára nézve a legveszélyesebb tényezőnek.

Úgy emlékezett, áll egy sötét teremben, szemben a fallal, és akkor eloltják a lámpát, hallja a hangot; van, aki bent maradt, mások a fény felé igyekeztek, de amikor az ajtót is becsukták, mindenki a falnál hagyott cipőjéhez rohan. Ez a sötétség nagyon gyorsan feloldja az emberek magukban érlelt képességeit, a test, különösen a végtagok idegei kimerészkednek a bőrön át, és a tapasztalat megszűnik egy zárt, organikus korpusz részeként funkcionálni. Ha pedig az agy nem kap folyamatosan hiteles megerősítést a test zártságáról, akkor a bomlási folyamat hamarosan a legalapvetőbb igazságérzeteknek is képtelen lesz megfelelni. Ahogy az otthonára gondolt, teljes mértékben megértette, hogy miért lenne annyira sürgetően szüksége egy ilyen elegáns, megfizethetetlenül drága cipőre. Hallani vélte a gangon való haladtában a csatos cipő elegáns kopogását, amely annyira megemelte a jelenvalóságát, mintha egy színpadon sétálna át, és minden szereplő ezekhez a lépésekhez képest határozna meg magát. Igen, kedves Daniella, szolt le a fa alján türelmesen várakozó titkárnőjének, ezt pontosan így jegyezze le!

Mindig és csökönnyösen emlékezett egy barátjára, akit azonban képtelen volt felkeresni, mert vagy rég meghalhatott, vagy pedig valamilyen oknál fogva elköltözött a városból. Néha egészen pontosan látta az arcát, beszélt is hozzá, de hiába indult el, a vágóhídnál tovább nem merészkedett, ott elfogyott a város, megszűntek a házak. Benézett minden bokor alá, a vágóhíd kapujánál sorban állókat kérdezgette, hogy miért is hagyott fel a barátja keresésével, hiszen ez is csak lehetőség volt, de nem bizonyosság. Ezek a kutatások néha hetekig is eltartottak, és amikor már arra sem volt képes emlékezni, hogy miért erőlködik minden nap, hogy az egész várost, legalábbis annak a számára ismerős kerületeit bejárja, hirtelen megfeledkezett a barátjáról, és újra csak a főtér közeli parkban töltötte a napjait. Olyan csöndesen és alamuszi módon, hogy a sétálóknak fel sem tűnt, érzései szerint hetekig megbújt ebben a parkban, a lehető legkisebb feltűnést keltve, mindig a legfelismerhetetlenebb burokokban gubózva, akit a kutyák lepisilhetnek, és csak az éjszakai örök ébresztik fel gondtalan nyugalmaiból. Néha indult meg sóvárogva a boltok irányába, amikor már megfogyatkoztak az estvéli sétálók, s csak a főtér kirakatai ragyogtak teljes pompájukban, és a magányos fiatal lányok is felhagytak a vaskos könyveik hiábavaló olvasásával.

Ring egy anyagtalan álomban, gondolatait ide-oda hányja a szél, és amikor felébred, és embereket lát a sétányon, a leghatározottabb lépésekkel indul feléjük, és lenyűgöző lendülettel kezd el beszélni, mintha csak egy jámbor népszínmű hibbant szereplője lenne. Közben a járása nélkülözhetetlen társává lett botjával közelíti meg a félig ismerős társaságot. Kopogni ezeken az örök köveken, meséli, mint egy vak bábu, egy hangokkal puhatolózó föld alá gyúrt harkály. Egy elegáns cipőben, és itt kissé hunyorított, mintha már legalábbis a fél város tudna eme szenvedélyéről. De a jövő helyén mindig valami más van. Én nem értettem félre semmit. Mindig is jól tartottam magam, fontosnak gondoltam, hogy mennyien élnek hasonló kétségek között. Beillesztettem a gondolataimat a szenvedések egyetemes könyvébe, mint ahogy a fenyőillatot őrzi az ember, ha történetesen egy ilyen ágra akasztották. De ma már csak arra vagyok ké-

pes, hogy elgondoljam, milyen is lehetett egykor a soha fel nem épült város főtere. Ma már meg sem próbálnám utánozni mindazokat az érzéseket, amelyek a hiányomból következően nem lehettek számomra érvényesek. Úgy találja, hogy mindaz, amit a valóságból értelmezhetően kihall, nem más, mint száz bábu cipőinek kopogása egy lebontásra ítélt üres múzeumban. Talányos cipőszerelem, mondja a boltos kisasszonynak, amikor még zárás előtt berohan, hogy a csatos cipőt egyetlen pillanatra a kezébe vegye.

Már csak ő gondolja el, hogy él, kiáltja, és tesz egy piruettet. A végeredmény lehangoló, mire magához tér, a botja darabokban, a fején és a kezén vérző sérülések, a csontjai megengedik, hogy vánszorogva tovább álljon, hogy meginduljon az otthona felé. A csúcsra járatott szenvedély és iszony, hogy ezek után a szánalmas magamutogatásai után elkövetkezik a másik nap, és még nem talált ki semmit a rettegése ellenszereként. Haza kell mennie, ki kell nyitnia a háza kapuját, be kell lépnie a szobájába, amely lényegében testének egy negatív lenyomata. Kinyitja az ablakot, ledől a matracok, pokrócok közé, a szúrágta ágydeszkákra, a molyok szétrágtá báránybőrök foszladékára. Nem alszik, csak bolyong egy szűkre szabott sötét térben, mígnem meghallja a kertből a madarak hajnali vércsipogását. Ilyenkor úgy érzi, hogy csak benne van világos, mindenhol máshol még egészen sötét van. Álmából többször is arra ébred, hogy hol az ortopédus, hol a patikus, máskor pedig a lélekgyógyász sétál előtte az ő szépséges lábbelijében. A gyógyszerész egy kutyakoporsóval a hátán lépett elé egy kapualjból, az arcát a faláda mögé rejtette, de ő azonnal ráismert, és hitetlenkedve nézte a ragyogó lábbelit, amely olyan előkelővé tette a járását, hogy képtelen izgalomban azonnal fel is ébredt. A pszichiáter egy törpével sétált a parkban, és éppen hosszú magyarázatba kezdett a csatos cipők számtalan előnyeiről, amikor ő sietős lépésekkel utolérte őket, és egy határozott karlendítéssel szerette volna pofán vágni. A leggonoszabb benyomást azonban az ortopédus viselkedése keltette Rohoncban, aki nem átalott egy gyermekhintában ülve feltűnően áradozni a körötte állóknak az ő bordó cipőjéről. Amikor felébredt, még percekig haragosan gondolt ezekre az emberekre, mint olyan jellemekre, akik valamilyen összeesküvést szőnek ellene, és csak órák múlva volt képes lebeszélni magát, hogy valamiféle bosszút esküdjön ellenük az álmában történt viselkedésük miatt.

Reggel újult erővel indul szokásos útjára, miután kedves kis állatait megetette. Ahogy kilép a házából, meglát egy nőszemélyt az utca közepén, mintha egy többnapos hulla korszolyázna a sártengerben. Egy magányos menyasszony talán, gondolja, hófehér selyemruhában lépked és táncol, az arcán fátyol, de a ruhája hamar beleragad a sárba. A szoknyája szélei is átnedvesednek, a könnyed tánc lassan kínos rángatózássá alakítja mozdulatait, mintha hörgő hajóvontató lenne a Volga partján. Hozzá lép, felajánlja a segítségét, de a hangok semmivé szitált lélegzetek. Egészen közel hajol az arcához, szerencsétlenségéből adódóan nem gondolja, hogy udvariatlan lenne, és illetlenül betolakodna a nőiség csak bizonyos körülmények között áthágható közegébe. Amikor belenéz az arcába, képtelen értelmezni a kirakati bábok merevségéhez hasonlító arc jelentését. Még mindig érzelmileg közelít hozzá, felszakadnak a régi sebei, az élettelen maszk nem rendíti meg, azt suttozza a fülébe, amit a felesége halálakor, ha volt egyáltalán felesége, a már élettelen lény fülébe

suttogott: Nem lesz semmi baj, ne félj, meglásd, kedves, nem lesz semmi baj. A menyaszsonyi ruhába öltöztetett bábu azonban kisiklik a karjából, nagyot szökken, mintha láthatatlan drótok rángatnák. Minden különbség tárgya lehet a szomorúságnak, gondolta Rohonc, ahogy a távozó hölgy után nézett. Amikor elindulok, rögtön elkezdődik a dolgok megakadása. A megakadás lesz folytonos, nem a járkálásom. Előbbre tartok, vagy hátrább maradok önmagamhoz képest. Mert mindez ütem. Nem tévedés. Ne mindjárt vegyétek szavaim, kedveseim, ha szólok. Aztán úgyis várni kell, míg egy csomó dolog az érvényét veszti. Főlösképpen még a túloldalra sem megyek át, ha van is másik oldal, és az inenső oldal sem hiányzik. S hogy a tetszések és az összefüggések kiadnak olykor egy zárt alakzatot. Mintha a szerelő a táskájában kotorászna, de nem nyúlna semmihez. Igen, én csak emlékeztetni akarok, nem emlékezni. S hogy egészen biztos vannak távoli világok, ahol ilyesféle formára kopnak a legnemesebb szándékok. Már megnyugtatólag arra gondolt, hogy a kicsinyessége nem tévedés, hiszen mindig is közepes, vagy egészen apró vadakra lőtt, amelyekben könnyen megtalálta a golyókat. Ehhez járult a kisváros folytonos kiüresedése. Ha elindult, mindig úgy érezte, mint egy úszó, aki szorgosan lapátol, s akkor veszi észre, hogy leengedték a vizet a medencéből; egyből meglepte a hiábavalóság érzése, hiszen akármennyit is nézelődött, nem látott semmit, egy összemosódott tömkelegben mozgott, ami semmit nem árult el magáról. Én is csak vártam, gondolta, ebben az ürességben, és nem jött senki. Megszokjuk, mint egy ajtó a zártság állapotát. Hogy egy közegben vagyok, mégsem ott. Az időt, ha tudnánk; mindez valaki más dolga volt itt, és mindig egy másik életétől maradtunk távol, aki talán éppen mi is lehettünk volna.

Ezzel a sok beszéddel, mintha csak berendezte volna távolléte üres szobáit. Jeleneteket készített elő, amelyek aztán nem történtek meg, sírokat ásott ki, amelyekben nem feküdt senki. Azt is gondolhatta, hogy ez az a város, ahol még sohasem járt. Mi mindannyian a hiábavalóságokon töprengünk, akikben valamilyen fészket rakott, olyasfélét, amelyben nem kelt ki soha semmi. De ha meggondoljuk, mégis olyan, mintha általa kevesebbek lehetnének egy csalódással, egy tévedéssel.

Mindezeket alaposan végiggondolta, amíg a csonka ágon magatehetetlenül függött, és a szivarja füstjét öblös karikákként eregette. Ha megtehetete volna, azonnal odakiált egy pincérnek, hogy most valamilyen módon juttasson a fa tetejére egy korsó sört. Hogy hozzon egy cipőpucolót, aki rongyossá járt cipőjét kifényesíti. Nagyon kérem, Daniella, mindent szó szerint írjon le, nehogy valami félreértés miatt utóbb még szigorú megrovásban részesítsem. ■ ■ ■

■ **Sántha József** (1954, Karcag): Kritikakötete: *Talányaink összessége* (Műút könyvek, 2011). Novelláskötete: *A télgylülő* (Tiszatáj könyvek, 2015), *A hűgom operája* (Kalligram, 2016).

Vakon belenyúl

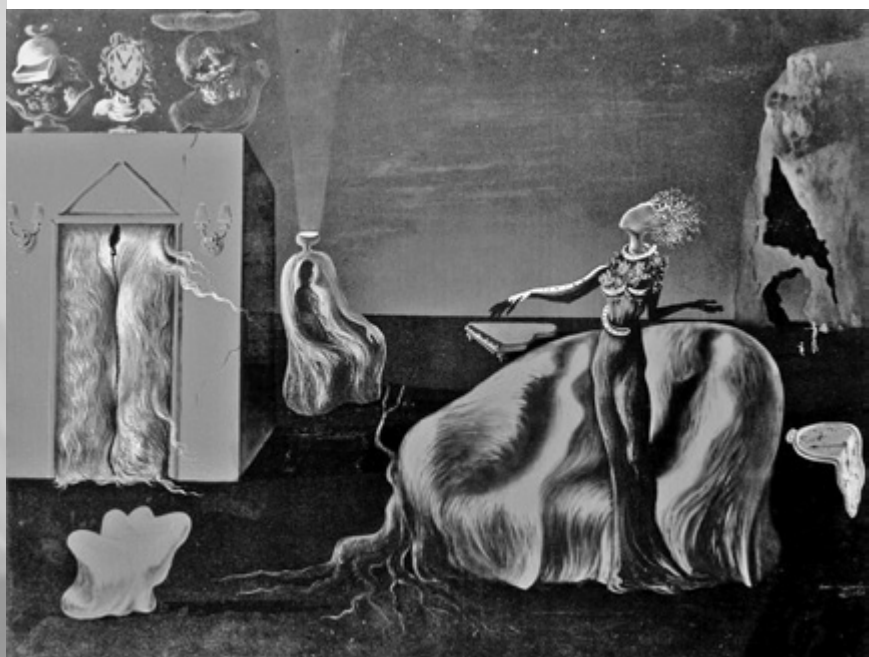
*Salvador Dalí: Szingularitások (Singularitats),
1935 körül, olaj és kollázs fatáblán, 40,5 × 50 cm,
Gala-Salvador Dalí Alapítvány, Figueres*

Attól még nem lesz mondat a szavakból,
hogy itt van egymás mellett mindegyik,
és egytől egyig fenn hirdetik
magányuk, míg a sok puzzle-darabból

hiányzanak a képzők vagy ragok,
egy arc, egy fej, egy feltáruló ágyék,
egy kimondott és félbemaradt szándék,
ahogy az égen itt-ott már ragyog

néhány írásjel, de nem kapcsolódik
körös-körül még semmi semmihez,
hiszen csak vakon belenyúl s kivesz

egy nagy ládából mindenféle holmit
a festő, amiből harmóniát
teremthet majd, mert szótár a világ.

A közös bűn

*Salvador Dalí: A háború arca, 1940,
olaj, vászon, 64 × 79 cm, Museum
Boijmans van Beuningen, Rotterdam*

Megismétlődik minden egyes sejtben,
s ugyanúgy tódul ki a réseken
a méreg, és minden kép képtelen,
ha nem kínál a közös rettenetben

valami mást is, míg egyforma végig
a sok-sok barna, bűzös koponya,
sárrá rothadt emlékek doboza,
és az sem lesz kék, ami éppen kéklik,

mert egyszer minden kékséget kitölt
a szörnyűséges tűz, ahol elégnék
a gyilkosok, csakhogy mindenki ölt,

ki elhitte, hogy együtt majd az élet
nem lesz halálos, s hiába remél
bocsánatot, hiszen már rég nem él.

Nyitott test

*Salvador Dalí: Kenyereskosár,
1945, olaj, vászon, 33 × 38 cm,
Dalí Színház-Múzeum, Figueres*

Elmúlik majd a zűrzavaros álom,
kialszik, mint a tűz, a képzelet,
homály fedi a régi képeket,
csupán a sápadt kenyereskosáron

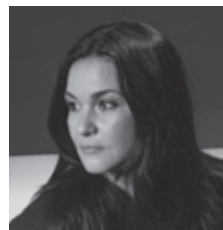
ragyog a fény, és megtört szív dobog
a nyitott testben, mit kosárnak fontak
egykor a párkák, de ez csak hasonlat,
vagyis a díszek, maszkok, fintorok

nem szervesülnek, és úgylis lehullnak,
s hiába választom ki azt a múltat,
amelyet mindenestül érdemes

megtartani, hiszen fel is zabálja
Isten, amit teremt, s már nem találja
saját testét: neki is vége lesz.

Markó Béla (Kézdivásárhely, 1951): író és költő, tanár,
politikus.

Lány a város felett

Brenzovics Mariannának

Víz, víz hazavisz

Lassú víz partot mos, gondolja a lány, körülbelül negyed kilenckor, néhány perccel azután, hogy lement a nap. Minden rendbe jön majd. Ezt a mondatot mantrázza általában, ha elfogja a bizonytalanság. Kilép az irodaházból az utcára, elindul a buszmegálló irányába és ezekkel a szavakkal, hogy lassú víz partot mos, meg hogy minden rendbe jön majd, megnyugtatja magát. Víz, víz, hazavisz. Ez is eszébe jut, ez egy dal kezdősora. Halkan dúdolgat. Fázik. Fáradt. Türelmetlenül toporog a megállóban, most már minél hamarabb otthon akar lenni. Húsz percig vár a buszra, és csak amikor már felszállt, akkor veszi észre, hogy ma este véletlenül egy emeldíjas céges üzenetet küldött el a szerelmének. Mentálisan labilis, beteg ügyfeleknek szokott küldeni a cég ilyen üzeneteket. Utolsó Remény. A vállalat az enyém.

Az Utolsó Remény nevű vállalkozás, melyet a házvezetőnőmmel alapítottunk sok-sok évvel ezelőtt, elhozta az igazi anyagi áttörést. Ez abban az időben történt, amikor kitört a járvány. Azóta sem tudják megfejtetni a tudósok, milyen vírus által terjed ez a kétségbeejtő reménytelenség, melynek végkifejlete általában az öngyilkosság. Én gyártottam és jósltam a lelkesítő, reménykeltő üzeneteket, a házvezetőnőm kiállította a számlát. Dólt a pénz. Minél több az elkeseredés, annál könnyebben dólt a pénz.

A lány, miután észrevette a tévedést, gyorsan elküldte a saját üzenetét. „Kitartás, szerelmem, minden jó lesz! Hamarosan hazaérek, várj meg, el ne menj!” De már késő volt. A férfi valamivel kilenc után elment. A busz a folyóparton haladt.

Vacsora után végignézttem, ahogyan a házvezetőnőm lassan leszedi az asztalt. Megfogtam a kezét.

- Engedj el – mondta szelíden.
- Rossz érzésem támadt – mondtam én. – Hadd fogjam a kezed.
- Engedj el, pihenni akarok – mondta ő.
- Ugye, nem mész el?
- Fáradt vagyok. Elmegyek.
- Reggel visszajössz?
- Te is tudod a választ.

– Veled nem történhet meg! Veled nem! Minden rendbe jön majd! Ne csüggedj! – mondtam én.

– Minden elromlott – mondta ő.

– Nyugodj meg, minden jó lesz! Jónak kell lennie!

– Hozd rendbe, ígérd meg! – mondta ő és mélyen a szemembe nézett.

– Ne hagyj itt! Félek. Segíts nekem! Hozzuk rendbe együtt! Szeretlek. – mondtam én.

– Én is szeretlek. De nincs több dolgom. Mára végeztem. – mondta ő. – Jó éjszakát.

Kiment az ebédlőből, még egy ideig hallgattam, ahogy távolodnak a lépteit.

– Jó éjszakát.

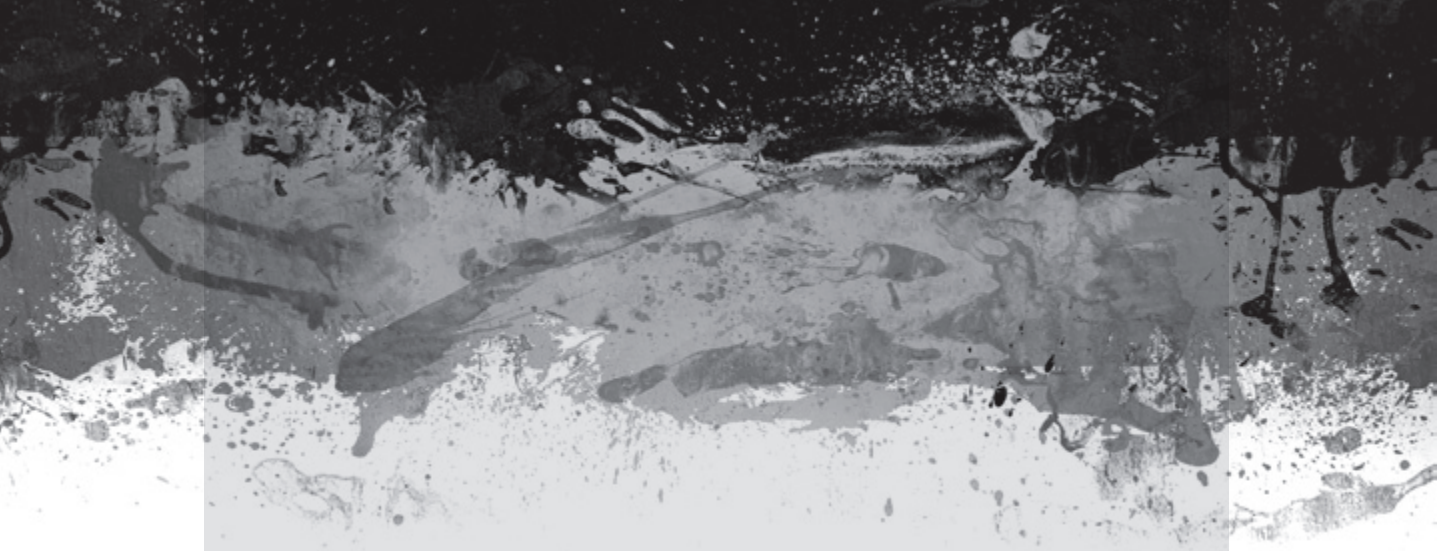
Percekig ültem az asztalnál, azon gondolkodtam, hogy most mit csináljak. Átmentem a nappaliba, bekapcsoltam a tévét és végignéztem a zenés show-műsort, tízkor lett vége. Odasétáltam az ablakhoz, kinéztem. Az utcákon nappali fény, ez egy forgalmas környék, mindent beragyog a fényszennyezés, sosincs sötét. A tömeg odalenn egy hömpölygő, nyomasztó, összefüggő embermassza. Az utcasarkon egy autó villog némán, akadályozza a forgalmat a kanyarban, körülötte mentősök. Épp valakit újraélesztnek. Egy férfit halásztak ki a folyóból, idesororta pár utcával fentebből a víz. Reménytelen. Még innen a magasból is látszik, hogy nem él. Ez már a harmadik ezen a héten. Végignézem az orvosok, ápolók elszánt próbálkozásait, küzdenek egy halott életéért. Lassan ők is belátják, hogy nincs értelme. Nem ismerem az áldozatot, sosem láttam, nincs hozzá közöm. Ehhez az egészhez nekem semmi közöm. A halálhoz nekem semmi közöm. Látom, ahogy viszi a víz a mocskot. Régen gyönyörű, tiszta volt a folyó. Olyan tiszta, hogy azt mesélték róla, aki abban a vízben megfürdött, lemosta a bűnöket is. Igen. Partra vetik a hullámok a piszkot.

Anyám azt mesélte régen, hogy a halál sosem jár egyedül. Ahol megjelenik, ott mindig legalább ketten mennek el.

Kilátás

*Nem mindig úgy képzelem el magam, hogy a halál felől nézem a dolgokat. Szeretek élni, élni jó. Jónak kell lennie! Anyám azt mondta régen, a szavaknak teremtőerejük van, ezért nem mindegy, hogy mit mondasz, mit gondolsz, mit üzensz. Én jót akartam. Minden szavam szép. Igen, szép. Szépnek kell lennie. Reggelente, mielőtt felébredek, meditálok, arra gondolok, hogy élni jó. Egy jó világot gondolok ki magamnak, ott mindenki mosolyog, szeretik egymást az emberek, senki sem beteg vagy mérges, nincs háború, nincs szomorúság, mindenki öregen hal meg, amikor kell, amikor épp itt az ideje. Anyám semmit sem tudott a szavakról. Nincs teremtőereje. Anyám néma, nem beszélt. *Ha hívott, hangja mádárszerű volt: félig sikoly, félig ének.**

Ma reggel, ébredés előtt megint a szép világot képzeltem el. Arra gondolok, hogy nem az van, ami van, hanem ami szép lehetett volna még. Nem megy el a házvezetőnőm, nem így megy el, hanem visszajön. A Pánsípos ember pedig nem isten, nem is ember, nem várom vissza, nem hiányzik, nem létezik, el se képzelem.

A bácsi, akit elképzelek helyette, nem erdőben lakik, hanem ebben a városban, itt valahol, egész közel. Hús-vér ember, nincs benne semmi különös. Végigélt egy forradalmat, két világháborút és hatvanvalahány évig tartó hűséges házasságot. Életének legreménytelenebb pillanataiban kétségbeesve imádkozott a Mindenhatóhoz, engedje meg az Isten, hogy éljen még, ő még élni akar. Az egyik világháborúban semmi sem történik vele, kisbaba, egyéves, szopik még. Nem fázik, nem éhezik, az anyja vigyáz rá, takargatja, szoptatja. Ha kevés a teje, a vérét szívja. A másik háborút végigimádkozta, folyton fohászkodik Istenhez, hogy túlélhesse a háborút, nem akar meghalni. Túlélte, nem kellett harcolnia sem, fél szeme hiányzott, még gyerekkorában véletlenül kilőtte egy zsidómeggy-puska eltévedt tölténye. Ilyen véletlenek vannak. A bácsi a fél szemének köszönheti, hogy nem kellett harcolnia, meghallgatta a Mindenhatót, túlélte a második háborút is. Ilyen az élet. Nincsenek véletlenek.

Még mindig él. És él ő is, a házvezetőnőm, mindjárt összefutnak a bácsival az utcán. Vagy egy boltban, vagy a villamoson, mindegy hol, egy normális világban, egy átlagos helyen. A bácsi boltban volt épp, paprikás krumplit főz ebédre, elfelejtette, hogy nincsen otthon törött paprika, ezért leszalad a boltba. Nem szalad. Sántít. Fogja a botját, húzza a bal lábát, az egész bal oldala rossz állapotban van, gyerekkora óta félszemű, hiányzik a bal szeme, elsatnyult a bácsi egész bal oldala. Lebotorkál a boltba, és aztán ott, vagy hazafelé majd a parkon át sétálva, összetalálkozik a házvezetőnőmmel.

A házvezetőnőm nem hal meg tegnap éjjel, hanem ma délelőtt elmegy a piacra és hazafelé menet belebotlik a bácsiba. És köszöntik egymást. Megörülnek egymásnak, barátok. Nem találkoztak pár hete.

– Nahát, Rezső! De jó, hogy látom!

– Kézcsókom, Rózsika!

– Hogy van, mondja már! Nagyon rég találkoztunk. Legalább van már vagy fél éve. Legalább, hogy nyár óta nem.

– Dehogynem! Nem emlékszik, Rózsika? Múlt hónapban, októberben, a temetőben... Emlékszik, ugye?

– Ja, persze, tényleg! Hogy lehetek ilyen feledékeny! Persze, hogy találkoztunk, csak valahogy olyan távolabbinak tűnt. Jaj, hagyja már Rezső, olyan fura vagyok mostanában, néha összekeverem a dolgokat. Na de meséljen! Hogy van mindig?

– Megvagyok, köszönöm. Ahogy lehetek.

– Lába? Jól van? Nem fáj?

– Hát fáj, fáj, az mindig fáj, de hát 84 éves láb, mi más dolga lehet, minthogy fájjon.

Ezen elkacaráznak néhány percig. Rózsika elmeséli, hogy neki meg a válla fáj. Alig tudja felemelni a kezét, de azért erőlteti, nem hagyja el magát. Múltkor például meghozták a tűzifát, de olyan bazi nagy rönköket, hogy azzal nem lehetett mit csinálni, muszáj volt felaprítani. Fogta Rózsika a baltát, felaprította a fát, igaz, hogy a vége az lett, hogy olyan lassan haladt, hogy ráesteledett, a tetejébe meg annyira begyulladt a válla, hogy ki kellett hívni a mentőt, kórház meg minden. Aztán benn az orvosok kiderítették, hogy szilánkosra kopott a porc a vállban.

– Azt azért nem merem megmondani nekik, hogy fát vágtam. Biztos leszidtak volna érte, vagy el se hitték volna, azt hitték volna, meghíbbant az öregasszony. Ki az a bolond, aki annyi fát vág, hogy szilánkosra zúzza az izéket, a porcokat a vállában, nem? Nem gondolja, Rezső?

– Rózsika, ne mondjon ilyeneket! Maga nem öregasszony!

– Hát mi? Mi vagyok maga szerint, Rezső?

– Hát az én Rózsikám. A legjobb barátom.

– Maga nagyon kedves, Rezső.

Egymásra mosolyognak. Egymásba karolnak. Csendben sétálnak. Mindkettőjüknek ugyanaz jut eszébe. Egy hatvan évvel korábbi emlék. Egy szerelmes éjszaka emléke, előtte is és utána is hűséges barátok voltak, csak azon az éjszakán árulták el egymást. Egyetlen szerelmes éjszaka. De túlélte a szerelmet is a barátság, nem változott közöttük semmi. Annyi csak, hogy azóta magázódnak.

– És hogy van a felesége, Rezső?

– Meghalt, Rózsika. Múlt hónapban volt a temetése. Nem emlékszik? Mondtam magának.

– Meghalt a felesége? Úristen, tényleg! A kurvaéletbe, hát nem elfelejtettem! Ne haragudjon már Rezső! – Sosem szokott káromkodni, csak ha nagy stressz vagy csalódás éri, most is azért csúszott ki a száján. – Ne haragudjon már, Rezső, olyan bolond vagyok mostanában. Elfelejték dolgokat. – Megint csendben sétálnak egy ideig. – És mondja csak, van, aki gondoskodik magáról?

– Nem kell nekem gondoskodás, elvagyok. Vagyok, ahogy lehetek.

– És van, aki főzön magára?

– Főzök én. Megtanultam. Négy éve én főzök. Szegény feleségemre is... Tudja, Rózsika, amióta az agyával lett az az izé, azóta főzni se nagyon tudott. Elfelejtette, hogyan kell. Én főztem rá négy évig... Inkább az a baj, hogy most már azt se kell... Ahogy telnek az évek, egyre csak fogy el a feladat.

– Sajnálom, Rezső.

– Én is, Rózsika.

– És hogy tervezi a jövőt?

– Várom, hogy leteljen a gyászévi, aztán majd meglátjuk.

– Mit lát meg akkor?

– Hogy fáj-e még.

– A lába?

– Rózsika, maga most viccel velem? Dehogy a lábam! A gyász! Hogy fáj-e még a feleségem hiánya.

– Ja, persze, értem. Ne haragudjon már, Rezső, kicsit szétszórt vagyok mostanában. Nem haragszik, ugye?

– Magára én sosem haragszom.

– Köszönöm, drága barátom! – Rózsika meghatódott. – És mit gondol, mi lesz akkor, ha letelik a gyászévi és már nem fáj? – kérdezte a bácsit.

– Akkor találkozhatnánk többször is. Mit gondol, Rózsika?

– Rendben van, Rezső. Nem bánom. Legyen így. Majd imádkozom az Istenhez, hogy azt még megélhessem...

Így képzelem a szebb világot. Ilyenek benne az emberek. Megszületnek, élnek és nem akarnak meghalni. *Itt van, fény, megnyilvánul, nincs benne sötétség.* ■ ■ ■

tanulmányi kirándulás

a testemet tanultam újra,
szűk vállakat, meg az ujjakat
nézegettem. úgy mozdult
a táj, ahogy én akartam,
meg sem lepett ez a két
fénylő, hengeres törzs,
és úgy beszélünk hosszan,
szájunk se rezzent. aztán
a párás szürkületben álltunk
egy korhadt, földi dombtetőn.
ágak futottak a gyermeki bordák
redőin keresztül. a szív tiszta,
kráteres téli hold, telőben volt
az este, s a lila szánk, helyi szokás
szerint, egymásba botolt.

a delphoi jósnő panaszára

felejtsd el és hagyjuk az egészséget,
amikor súgtam, még biztosan
úgy volt. attól hogy végül szar lett,
s ezt előre tudtam, nem kellett
volna hinned a beszédnek!

na és akkor mi van, ha szerelmet
hazudtam? te meg csak röhögtél,
most sírhatsz rajta ingyen!
neked jól áll, ha mindenhez naivan,
nekem az is jól, hogy: veled ennyit bírtam!
maradjunk abban, hogy ünnep volt
közöttünk: jós könyvből kitépett,
összegyűrt lapok. ünnep, s most
fogadd el, helyébe jönnek
a beláthatóbb hétköznapiak.

élet-vonalvezetés

bőrtáskát akartam venni,
egy új aktát. valami nyers
színű, klasszikus darabot.
a régít elrongyolta az elmúlt
tíz év: laptop, könyvek,
kulcscsomók, téves remények,
kényes túlvállalások terhe.

ami lefelé húz, régről felismert
föld, sár és zsíros, bőr szagú
nehézkedés. terhe alatt hajlik
gerinc, süllyed lábboltozat, pattan
cérna, varrás mentén hullik
szét eddig összefércelt életünk
az új bőr igazán megtartó erejű,
amibe belekapaszkodhat az ember,
így remélem.

most még a régítől próbálok
megszabadulni. de sarokba dobva
is szorongatjuk egymást,
fogantyúján az ujjnyomaim,
kérge tenyerembe gyúrte sorsom
életvonal-vezetését, most ezt kellene
égetően hamar ledörzsölni magamról.

■ **Kürti László:** 1976. november 29-én született Vásárosnaményban. A Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének doktorandusza. 2018-ban Bella István-díjat kapott. Legutóbbi kötete *A csalásról* (Kalligram, 2017) címmel jelent meg.

A fotó készítője: Sallai Zsuzsanna

Évszakhoz képest hűvösebb

Az arcomat simogatta. Ő volt felül, bennem volt a farka, közben meg simogatta az arcomat. Fel-le, fel-le, fel-le. Mint amikor megölel egy idegen, az simogatja így a hátamat. Nem tudta, mit kéne csinálnia a kezével. Mit akarok, hogy csináljon velem. Ne simogassa az arcomat, inkább markolja meg a seggemet. Ő azt szereti, ha a körmeimet belemélyesztem a hátába, fájjon, vérezzen is. Erősebben, mondta, még erősebben. Még nem ismertem annyira a testét. Félttem, belekarmolok egy anyajegybe. Meg kellett növeszteni a körmeimet, hogy eléggé fájjon.

Belelépek a levágott körmömbébe. Szúrja a talpam, lehajolok, a mutató vagy középső ujjamról van. A kukába dobom. Miután kidobtam valamit, kezem kell mossak. A kézfejemen megrepedezett a bőr, másik szappant kéne használnom. Valamilyen kézmosót például, de azoktól úgy érzem, nem vagyok elég tiszta. Megmosom a fogam, visszateszem a fogkefét a másik mellé. Új fogkefe kell, már négy hónapja ezt használom. Háromhavonta kell cserélni, azt mondják. Április óta használom, akkor az már majdnem öt. Elmentünk Lukács-csal bevásárolni, megvettük a zöld és kék fogkefét. Extra puha, ez a jó, mondta, ezzel lehet rendszeren fogat mosni, olyan, mintha egyszerre fogselymeznénk is. Álltunk a buszmegállóban, vártuk a buszt, dideregtem. Áprilishoz képest nagyon hűvös az idő, rajtam meg csak egy vékony tavaszi kabát volt, rajta pulóver. Hogy tudsz így fájni, kérdezte, dörzsölgette a karomat, mondd meg magadnak, hogy ne fázzál. Én mindig egy réteggel kevesebb ruhát veszek fel, hozzá kell szokni a hideghez. Ilyeneket mondott, közben a karomat dörzsölgette, néha a nyakamba lehelt. Olyankor az egész testemet átjárta a meleg.

Mosnom kéne. Keresek a szekrényben, de nem találok egy normális pólót. Nem kell semmi extra, csak egy sima, tiszta póló, nem megyek túl messzire, hamar megjárom. Találok egyet, erre mondta Lukács, miért nem használom alvósnak. Olyan, mintha ki lenne nyúlva, pedig csak oversize. Direkt ilyen, magyaráztam neki. Az mindegy, olyan, mintha ki lenne nyúlva. Visszateszem a szekrénybe, felveszem a tegnapi pólót, az a jó, megszagolom magam, csak a dezodoromat érezni. Kabát kell, fúj a szél.

A huzat majdnem becsapja az ajtót. Ha becsapná, kipattanna a zárból a csavar, ettől félek. Majdnem felborítom a szomszéd néni virágait, ott sorakoznak az ajtó mellett. Olyan sok cserép, hogy már a lábtörlőmön is muskátli van. Pár hét múlva majd beviszi őket a lakásba. Csak én tudom, hogy a virágok, amik most az erkélyén vannak, nem iga-

ziak. Egész télen ugyanolyan zöldek, pirosak és rózsaszínűek lesznek. Az én erkélyem üres. Lukács hozott petúniát és szőlővirágot, tegyem ki, szép lesz. Elfelejtettem locsolni, elszáradtak, két hete dobtam ki cserepestül mindkettőt.

A park felé kerülök. Leülök az egyik padra, nemrég cserélték ki a padokat és a kerítést, még senki nem véste a támlába a nevét. A játszótéren egy anya libikókázik a kisfiával. Nincs másik gyerek, nincs másik szülő. Egyedül vagyok, nem hoztam magammal gyereket. Ha hoztam volna, ő ülhetne a libikóka másik végén, nem kéne az anyának a térdével lenyomnia az ülést. Lukáccsal szép gyerekünk lenne, örökölné az ő kék szemét, az én orromat, és neki is nehezen menne az r-betű. Répa, retek, mogyoró. Nem is akarok gyereket. Lukács felbukkan a park bejáratánál. Biciklivel jön, megáll mellettem, hát te, kérdezi. Nem is a park bejáratától jön, hanem az egyik oldalsó kapun, csak akkor veszem észre, amikor már mellettem van. Hát te? Nem is az oldalsó kapun, igazából be se jön, csak elmegy a park mellett és be se néz, nem látja meg, hogy ott vagyok. Hogy itt ülök a padon, ősz van, folyik az orrom és nincs nálam zsebkendő. Mégsem állok fel, mert mi van, ha. Itt lakik két utcával arrébb. Ha észrevesz, ki kell találnom, mit mondjak. Azt mondom, randira jöttem. Nem, azt mondom, egy barátnőmmel találkozom, hogy melyik barátnőmmel, hát a Katával, itt lakik nem messze. Új barátnő, azért nem ismered.

A parktól nem messze van a drogéria. Bemegyek, nincs senki a pénztárnál, most elvihetném az egyik esernyőt, de úgyis kicsavarná kezemből a szél. Kosarat veszek, elindulok a szájápolás felé. A múltkor még itt volt a szájápolás, most meg már a testápolás van itt, szagolgom a testápolókat. Keresem a fogkefét, közben megtalálom a szappanokat, utána a dezodorokat. A férfi is itt van a nővel szemben. Beleszagolok az egyik tengerillatúba, de nem tengerillata van, hanem Lukácsillata. Lukácsnak van olyan illata, mint a tengernek, vagy a tengernek van Lukácsillata. Nem értem, miért tenger, az nem ilyen, a tengertől sós lesz a szám, enyhén iszap és halszagú a bőröm. Ilyen a tengervíz, sós, iszapos és halas. Nem is iszapos, inkább vizes homokszag. Lukács illata más, ilyen, mint ez a dezodor, keveredve a bőre illatával. Amíg keresem a fogkefét, többször elmegyek a férfidezodorok mellett, akkor megint megszagolom a tengert. Nem tudom, azért nem találom-e a fogkefét, mert eldugták, nincs is fogkefe ebben a drogériában, vagy direkt nem találok, hogy megszagolhassam a dezodort. Fél óra is eltelik, mire megtalálom. Keresem, de nincs extra puha. Nekem extra puha kell. Segíthetek, kérdezi az eladó. Húsz év körüli lány, válláig ér a szőke haja. Tízből kilencen azt mondanák rá, szép. A tizedik is csak azért nem, hogy ellenkezzen, de igazából szerinte is szép, talán csak kicsit unalmas, unalmasan szép. Lukácsnak is biztos tetszene, ha meglátná az utcán, utána fordulna. Közel lakik, könnyen megismerkedhetnének. Beugrik egy fogkeféért, ő is megkérdezi, hol vannak, nem találja.

A lány elmondja, összerosolyognak és mindketten tudják. Fogkefét keresek, válaszolom a lánynak. Nem ilyet, amit én keresek, az ilyen, az ilyen extra puha. Fekete a csomagolása. Aha, mondja, lehajol, a legelső sorból kivesszi az extra puha fogkefém.

Kék bicikli hajt el mellettem, biztosan ő az. Állok a buszmegállóban, építkezés miatt hatvan méterrel arrébb tették a táblát. Eddig fel sem tűnt, milyen sok biciklista jár a városban. Kergetik őket a buszok. Minden kék biciklin ő van, nem ilyen a sapkája, nem ilyen a kabátja, az mindegy, ő az, megy a munkahelyére, megy a CBA-ba, hiába mondom neki, az a legdrágább, szeretik ott a pénztárosok. Ő az, megy találkozni valakivel, egy lánnyal, azért siet ennyire, mert nem akar elkésni. Utál késni, inkább ott van öt perccel előbb, tíz perccel előbb, áll a hidegben. Most is biztosan álldogál valahol, nyolc perc múlva két óra, kettőt beszéltek meg, negyedet nem szokás randira megbeszélni, felet sem annyira, inkább egészet. Álldogál, és az egyik piros kabátos lányról én jutok az eszébe. Vagy egy francia bulldogról, hogy odafutok, megsimogatom. Vagy egy illatról, utána fordul. Álldogál, és valamiről eszébe jutok, de nem vagyok ott. Ha eszébe jutok, sosem vagyok ott. Ha eszembe jut, sosincs itt. Olyan meg nincs, hogy ne jusson eszembe. A csikkeket nézem az úttesen. Oda kell állni, ahol több a csikk, ott fog nyílni a busz ajtaja, mondta. Ott állok, nézem a csikkeket. Nem lehet dohányozni, mégis tele van csikkokkal a megálló. Számolok, öt, hat, hét, régen Lukács is dohányzott. Miattam szokott le, nem bírtam a szagát, nem voltam hajlandó csókolózni vele. Most Lukács szájára gondolok, milyen szép az alsó ajka alatt az a picike vágás. Csikkek, számolni kell, hét, nyolc, felháborodna, miért dobálják el őket. Hét, nyolc, kilenc, tizedik már nincs, Lukács is mondja, nyolc, kilenc, tíz, tizenegy, számolja az anyajegyeket a hátamon. Eljut harminckettőig, nem is tudtam addig, hogy harminckét anyajegy van a hátamon.

Felszállok a buszra, ott van, ül a kettes ülésen. Nem, áll a forgóban, meglepődik, hogy ott vagyok. Nem is szokott buszozni, kinézek az ablakon, elhajt a busz mellett egy kék bicikli, ő az, integet, mutatja, szálljak le, beszélni akar velem. Leszállok a következő megállónál, az a pulcsi van rajta, amit tőlem kapott karácsonyra. Mégiscsak próbáljuk meg újra, mondja, még egyszer, utoljára. Meg lehetne próbálni, mert jó volt. Hiányzom neki, sokat gondol rám. Nem mondom, hogy én is sokat gondolok rá, csak annyit válaszolok, nem is tudom. Ő gyözködni kezd, mennyire jó volt, gondoljak csak bele, egészen a horvátorszá-

A novellát NICEI VAN WIECK festményének felhasználásával illusztráljuk

gi nyaralásig jó volt. Úgy csinállok, mintha belegondolnék. Végül azt mondom, oké. Próbáljuk meg.

Sukosanon a tengerpart nem homokos. A kavicsokon nem lehet mezítláb járni, a törülközőt sem érdemes leteríteni, élesek, szűrósak a kövek. Nincsenek sokan, Zadaron sokkal több a turista, ezt a falut nem ismerik annyira. A víz gyorsan mélyül, figyelni kell. Fel kellett vennünk a lábunkra gumicipőt, ha bementünk a tengerbe, hogy ne szúrjon meg a tengeri sün. Ha megszúr, belázasodom, feküdhetek a külön ágyas szobában, ahol nem lehet összetolni az ágyakat. Az egyszemélyes ágyamban aludtunk, az van az ablak mellett. Ha nem húzzuk el a függönyt, mintha látni lehetne a tengert, szétmosódó sötétséget az ég alján. Az ő ágynál csak a ruháinkat tartottuk. Az erkély korlátjára tettük száradni a törülközőket, én a fürdőruhámat nem tettem ki, azt az egyik bent székre terítettem. Lukács mosolygott rajta, a tengerpartra felveszem, de az erkélyen már nem hagyom kint, szerinte nincs ebben semmi logika.

A nyolc naptól egy volt az utazás. A hatodik napon megszúrta egy tengeri sün, belázasodtam, vissza kellett menni a szállásra. Egész délután az ágyban feküdtem, Lukács azt mondta, nem szereti, ha lázas vagyok, olyankor sokat beszélek. Azt hiszem, vicces vagyok, de nem. Aludjál inkább, mondta, lement a szomszédos szobában lakó magyarokkal a partra. Estig haza sem jött. Másnapra már jobban voltam. A szállásadónk mondta, hajnalban, ha felmegyünk a közeli dombra, olyan húsz perc séta, láthatjuk a napfelkeltét. Nem szabad kihagyni, megéri az a húsz perc. Meggyőztem Lukácsot, utolsó reggel keljünk fel korán, menjünk el megnézni a napfelkeltét, nekem a tegnap úgyis kiesett. Másnap hajnalban, amikor csöngött a telefon, nem volt hajlandó felkelni. Te menjél, én még alszom, mondta. Ne csináld már, az a lényeg, hogy együtt menjünk. Én most nem megyek sehova. Lukács, ne már. Ne nyaggass már, nem te fogsz vezetni ma. Felvettem a cipőmet, és elindultam egyedül. A húsz perc inkább harmincnek tűnt, pedig olyan ideges voltam, hogy kétszer olyan gyorsan mentem, mint szoktam. Egy-két ember álldogált a dombon, egyikükkel sem akartam beszélgetni. Álltunk és vártunk. Fél óra múlva már tudtuk, itt ma nem lesz napfelkelte, esőfelhők takarták el az egész horizontot, egész nap esett. Olyan szürkék voltak a felhők, mint a tenger.

Már két hónapja nem láttam Lukácsot. Leszálllok a buszról, próbálok visszaemlékezni, mikor is láttam utoljára. A szakításra emlékszem, a szavakra is emlékszem, de rá nem emlékszem, mi volt rajta, milyen volt az események egymás utáni sorrendje. Az arcát sem tudom felidézni, tudom, milyen a szeme, milyen az orra görbülete, a szája, de az arcát nem tudom. Még sokáig éreztem az illatát a lakásban, miután elment. Akárhányszor beléptem az előszobába, ott volt. Megálltam és mélyeket lélegeztem, egy-két mély levegő után eltűnt az illat. Rálépek egy falevélre, megcsúszik rajta a cipőm sarka. Lukács ott áll a kapuban, engem vár. Lukács az ajtó előtt ül a lépcsőn, engem vár. Lukács a kanapén ül, megvan még neki a pótkulcs. Megállok az előszobában, mélyeket lélegzek. A gázmérőből enyhe gázszag csap meg, azt mondták, nem kell miatta aggódnom, nem lehet gázszivárgást mérni. El kell fogadnom, az előszobában néha gázszag van, de ez nem jelent semmit. Nem aggódom. Ha felrobbanna a lakás, és én itthon lennék, Lukácsnak biztosan szólna anyám, ő pedig kiborulna, sírna, mint egy kisgyerek. Azt akarom, hogy sírjon. Elképzelem, hogy sír, sose láttam sírni. Ha sírok, teljesen vörös lesz a fejem, csak órák múlva múlik el a pirosság, a szememről csak másnapra. Az emberek két napig azonnal tudják, ha rám néznek, hogy sírtam. Előveszem az extra puha fogkefét. Signal, soft, 998 forint. Odateszem a másik mellé, a régim kidobom. ■ ■ ■

Harag Anita: 1988-ban született Budapesten. Író, 2014-ben végzett az ELTE indológia szakán. Írásait többek között a Jelenkor, az Alföld és a Tiszatáj közölte.

A REMETE

Vannak történetek, amelyek úgy, ahogy vannak, kerek egészet alkotnak. Semmit nem kell rajtuk igazítani. Az én történetem is ilyen. Mielőtt az erdőbe elvonultam, nem gondoltam, hogy az életem valaha is kerek egészé áll össze. Engem mégsem a történet izgat, hanem az, ami mögötte van. Mert a lényeges dolgokat csak belül lehet megtalálni. Ha nem azt követed, ami belülről fakad, akkor az úton, amelyen jársz, egyre többet veszítesz el önmagadból, s mire az út végére érsz, semmi nem marad abból, ami te voltál.

Mikor leseperték nálunk a padlást, mikor összetéptem a katonakönyvemet, és mikor először börtönbe kerültem, csak a keserűség dolgozott bennem, meg a dac. Akkor még nem tudtam, hogy nem ezekben az eseményekben rejlik a lényeg. Ahogy ezt fokozatosan megértettem, elmúlt minden keserűségem.

Jómódú parasztcsaládból származom. Miénk volt a legszebb, legnagyobb birtok az egész völgyben; hegyoldalba kapaszkodó erdők, odébb szántóföldek, legelők, és a folyóparttal határos illatos rétek. Hajnaltól alkonyatig, télen és nyáron volt tennivaló bőven a gazdaságban. Kicsi gyerekkorom óta hozzászoktam a kemény munkához. Négyen voltunk testvérek, én a legfiatalabb. Szüleim valamennyiünket tanítottak, a két nővéremet is, pedig ez akkoriban még nem volt magától értetődő. Mégis mind a négyen arra készülünk, hogy ott maradunk, azon a vidéken, ahol születtünk. Lelkünk egy darabja volt az a táj, miért is akartuk volna elhagyni. Ahogy szüleim egyre idősebbek lettek, a bátyámmal mi lassan átvettük a birtok irányítását. Egyik nővérem tanítónő lett a faluban, a másik hozzáment a falu jegyzőjéhez, de a könyvelést, meg a birtokkal kapcsolatos összes papírmunkát ő végezte.

Aztán jött a háború. A falut is elérte. Egy nap, teljesen váratlanul, egyszer csak ott volt a Vörös Hadsereg. Ami ezután következett, nem részletezem. Ebben az országban minden családban van olyan, aki erről még mesélni tud, bár egyre kevesebben. A szovjet katonák minden házba betörték, ami értéknek számított és mozdítható volt, elvitték. Aki még időben tehetett, elrejtőzött. Mégis sok férfit agyonlőttek, vagy magukkal vittek. Sok fiatal lányt megerősszakoltak és elhurcoltak, köztük azt a nővéremet is, aki tanítónő volt.

Az iskolából vitték el. Megjárta Szibériát. Csak évekkkel később került elő, testben és lélekben teljesen összetörve.

Az 1945-ös földreform után alig maradt valami a régi birtokból. A bátyám ekkor hagyta abba a gazdálkodást. Nem látta tovább az értelmét. Nem tudom, ki vagyok én most már, a föld nélkül, mondta, és családjával a városba költözött. Beszippantotta a vasgyár, az agyát meg elborította a szeszgőz. Egy évvel később már azt mondta, hogy a szocializmus építése a modern, meg az ipar, és a munkásoké a jövő. Azelőtt, míg kint a mezőn töltötte napjait, soha nem ivott. Én meg csak azért is tovább gazdálkodtam azon a néhány holdon, ami megmaradt. Nem akartam a bátyám sorsára jutni. Nem akartam, hogy a szél csak úgy sodorjon magával, mint pusztaságban az ördögszekeret. Erősen kapaszkodtam, mint az akác. Kötődtem a földhöz, az meg gyökereimet tartotta. Menyasszonyom is volt már.

Aztán jött a a téeszésítés. Megkérdezték, ki adja be a földjét, állatait, szerszámain, gépeit a közösbe. A legtöbben beléptek a téeszbe, mert félték a kommunistáktól. Én nemet mondtam, pedig én is félttem. 1951-ben, egy nyarat idéző októberi napon, szürke Pobjeda, és három ponyvával borított Csepel gördült a portánk elé. Fekete bőrkabátos fegyveresek szálltak ki a kocsiból, és ugráltak le a teherautókról. Berúgták az ajtót és ordítva a házba nyomultak. Az egyik bőrkabátos ökölrel gyomorszájon vágott, egy másik felrúgta apámat, majd odébb lökte védelmünkre siető, zokogó anyámat. Először hallottam, de nem utoljára, hogy idegen test vagyok a szocialista társadalomban, s hogy a nép ellenségeit meg kell semmisíteni. Eltartott egy darabig, míg az összes birkát, tehenet és disznót, de még a csirkéket is összeterelték, és elindították a téesz felé. A csürből a padlásról minden gabonát, vetőmagot és lisztet összeszedtek, a veremből a krumplit, a répát, a kamrából az utolsó szalonnát is, szóval, ahogy mondják – tisztára söpörték a padlást. Még egy napra való ételmezt sem hagytak. Mostantól minden földjük is a téeszé. Még örüljenek, hogy a házban egyelőre megmaradhatnak, hiszen csak mocskos kulákok, osztályellenségek, kiáltott vissza a kapuból az egyik bőrkabátos, mielőtt elhajtottak.

A menyasszonyom csak két nappal később, mert átjönni hozzánk. Szó nélkül letette a konyhaasztalra a jegygyűrűt, aztán elment. A faluból is elköltözött. Soha többé nem találkoztunk. Egy darabig a falubeliek gondoskodtak rólunk, hogy éhen ne haljunk. Titokban jöttek, mindig csak este, sötétedés után. A házban sem maradhattunk meg sokáig. Kellott másnak, aki nem volt kulák. A faluban senki nem ismerte azokat, akiket a helyünkre költöztettek. Szüleim a lányoknál húzták meg magukat, én a bátyám családjához költöztem a városba. Állandó volt köztünk a vita, a veszekedés. Én nem voltam hajlandó a vasgyárban robotolni. Naphosszat csak azon töprengtem, hogyan tovább. A bátyám felesége ingyenélőnek, kizsákmányolónak nevezett, s azt mondta, most már új, és igazságos rend van, mindenkinek a szocializmus építése a kötelessége. A bátyámat semmi nem érdekelte. Mikor nem a gyárban dolgozott, olyan részeg volt, hogy csak eldőlt az ágyán.

Egy nap nagyon betelt a pohár. Minden keserűség kibuggyant belőlem, mikor megint összekülönböztünk a sógorasszonyommal. Kiabáltam, egy széket vágtam a falhoz, sőt a bátyám öt éves kislányát is mérgemben az ágyra dobtam, mert ott sivított és lábaltankodott szerencsétlen körülöttem, sőt belém is harapott. Később nagyon megbántam, amit a gyerekek tettem. Míg tomboltam, mégis végig magamnál voltam, senkit meg nem ütöttem, de ráztam a sógorasszonyt mint egy rongybabát, hogy ébredjen fel, lássa már, hogy ez az igazságos új rend, amit ő annyira véd, testileg-lelkileg megnyomorít, elszakítja a gyökereket, arctalan tömegbe préseli az embereket, egymás ellen fordít rokont és barátot, és nézze csak meg a férjét, mióta nem a mezőn dolgozik, nem azt csinálja amihez ért, és amit szeret, hanem vasgyári munkás, csak elitta az eszét, – hát ilyen a szocialista embertípus? Szarok erre a kurvaszép új rendre, meg Rákosi elvtársra, üvöltöttem, és darabokra téptem a katonakönyvem, ami pont ott hevert az asztalon.

Utána csend lett. Hallgattam én is, meg hallgatott a sógorasszony, csak a gyerek szipogott az ágyon. A bátyám aznap este is részegen jött haza, épphogy csak köszönt, majd szokás szerint egyenesen az ágyába zuhant. A sógorasszony lapos pillantásokat vetett rám egész este, de nem szólt hozzám. Még sötét volt, mikor arra ébredtem, hogy két bőrkabátos, géppisztolyos alak ront a szobába. Egyikük az ágyból a földre rántott, a másik meg azonnal rugdosni kezdett. Mocskos munkakerülő, most majd megtudod, mit érdemel a nép és Rákosi elvtárs ellensége! Arra se hagytak időt, hogy felöltözzem, úgy, ahogy voltam, pizsamában és mezítláb, betuszkoltak a szürke Pobjedába.

Nem sok időt töltöttem a börtönben. Miután a kihallgatások látható nyomait nagyjából kihevertem, s a bíróság is kimondta felettem az ítéletet, egy szénbányába kerültem. Nyolc év kényszermunkát szabtak ki rám. Hajnalban vittek le minket a tárnába, és késő délután kerültünk csak elő izzadtan, fáradtan, szénportól feketén. A testi megpróbáltatásokat megszoktam, de állandó vágyakozás gyötört, szinte fizikai fájdalmat okozott a régi életem hiánya. A bánya mélyén is lélekben folyton a falumban jártam, illatos szénát forgattam a réten, alkonyatkor meg körbeültük az asztalt, az egész család, és anyám főztjét ettük vacsorára. Tudtam, hogy ami után vágyakozom, nincs már, mégis ez tartotta bennem a lelket, és hogy fejből idéztem azokat a könyveket, melyeket életem során addig elolvastam. Mindig sokat olvastam Tudtam, hogy a Biblia, Arany János, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Shakespeare, Baudelaire, Villon, Nietzsche, és a többiek most is ott sorakoznak azért a polcon a bátyámnál, és várnak rám, ha egyszer kiszabadulok.

A könyvek megvártak, de apám és anyám, röviddel egymás után, elmentek. Hetedik éve voltam akkor már kényszermunkán. Még a temetésükre se mehettem el. Mikor a nyolcadik év is letelt, elengedtek. Harminchét éves voltam ekkor. A bátyámhoz indultam, de csak azért, hogy összeszedjem nála hagyott cókémókjaimat, könyveimet, és a hegedűmet. Azt már elhatároztam, hogy nála nem maradok, hanem visszamegyek a falumba. Nővéreimhez nem akartam menni, elég nyomorúságos volt így is az életük. Nem akartam a terhükre lenni. Egyik nővérem, miután férje egy üzemi balesetben meghalt, egyedül nevelte három kicsi gyermekét, és magához vette a Szibériát megjárt nővéremet is, aki évek óta már naphosszat az ablak előtt ült, nem szólt, csak kifelé nézett.

Vállamon a nehéz zsákokkal, tarisznyákkal, pirkadat után vágtam neki a falu és a vasútállomás között húzódó hegyoldalnak. Május volt, fölöttem harsogóan zöld lombok, lábam előtt smaragdszínű gyepszőnyeg, és százféle virág. Már jó magasan jártam, mikor észrevettem, hogy egy bozóttal körülvett tisztáson két hatalmas tölgy között egy sziklafülke húzódik. Letettem csomagjaimat, s leültem a fűbe. Ráláttam a völgyben kanyargó folyóra, elláttam innen a vasútállomásig is. A távolban egy fekete kutya, talán puli, loholt végig az egyik faluszéli ház udvarán. Feketerigó, pinty, csuszka, cinege, fülemüle, harkály, szajkó, zöldküllő és fülemüle, – mind egyszerre szólt. A nap egyre magasabbra kúszott az égen. Testem és lelkem mohón itta magába a lassan mindent elborító ragyogást.

– Itt van az otthonom – mondtam ki hangosan.

Ekkor kezdődött az az utazás, ami előhozta a belső történetet, azt, ami soha nem került volna a felszínre azon események nélkül, melyek kívül megtörténtek velem, mielőtt a hegyre költöztem. Persze nem csupán ezek az események sodortak egyre közelebb belső történetemhez, hanem az az egyszerű életmód is, melyre a hegyen berendezkedtem. Ez tette lehetővé, hogy befelé figyeljek.

Eleinte naphosszat csak a fűben hevertem. Nappal a kék égen futó, könnyű bárányfelhőket bámultam, éjjel meg a csillagboltozatot, vagy sziklafülkémbe dőltem végig viharkabáttal leterített, kőből rakott fekhelyemen. Imáimban hálát adtam Istennek, hogy ennyi megpróbáltatás után erre a helyre vezérelt. Gyakran különös, félig éber, félig álomszerű állapotba kerültem, melyben a létezés tudata olyan elemei erővel ragadott el, mint még so-

ha. A semmiben lebegtem, ahol nem volt fent és lent, jobbra és balra. Nem gondolkoztam, és nem éreztem ilyenkor. Bizonyára nagy szükségem volt arra, hogy az átélt próbatételek után megnyugvásra leljek. A megnyugvásnál azonban jóval többet kaptam; a teljességet.

Közben nekiláttam, hogy berendezkedjek otthonomban. A sziklafülke kitűnő hálóhelynek bizonyult, később csak egy előreugró, kátránypapír tetővel láttam el, hogy az eső be ne vágjon. A sziklahasadékokban mindennek akadt helye; volt éléskamrám és szerszámokkamrám, könyvtáram és ruhásszekrényem. Jól becsomagoltam mindent, hogy ne kezdje ki a nedvesség. Szívesen elfogadtam, ha a falubeliek olyan holmit hoztak, amire már nem volt szükségük; törött-lábú asztalt, kopott zsámolyt, mosdótálat, vizeskannát, ruhaneműt, újságot, sőt könyveket. A faluszéli szemétdombon is találtam olyasmit, ami már senkinek nem kellett, én azonban jó hasznát vettem. Ennivalót is gyakran hoztak. Megköszöntem, de a magamfélének az erdő, mező is terített asztal volt. Vizet a hegyoldalban csordogáló tiszta patakból hordtam, azt ittam, annak vizében mostam, mosakodtam.

Sokat beszélgettem ilyesmiről azokkal, akik magányomban meglátogattak. Különösen a körzeti orvos fiával, Jancsival elméledtünk, vitatkoztunk sokat a világ dolgairól. Nyitott kamasz volt, a legfogékonyabb korban. Az ő korosztályából akarták faragni a szocialista embertípus első példányait. Nevetve mesélt az iskolai légő gyakorlatokról, ahol atomtámadást szimuláltak, meg az ünnepi felvonulásokról, ahol gázolajjal átitatott, fűrészporrall megtöltött konzervdobozokból készült fáklyákkal vonultak végig a közeli kisváros főutcáján, miközben mozgalmi dalokat fújtak teli tüdőből. Jancsi eszes gyerek volt, belőle aztán nem faragott senki szocialista embertípust. Egészséges kételkedés dolgozott benne. Emlékszem, néhányszor, mikor zordra fordult a tél, nagy havazás és erős fagyok idején megjelent nálam. Saját szemével akarta látni, vajon kitartok-e kuckómban, vagy régen kereket oldottam. Persze ilyenkor mindig hozott magával forró teát is termoszban. Azt hitte, anélkül nem élném túl a fagyban. Megköszöntem, mert jólesett a gondoskodása, de megpróbáltam elmagyarázni neki, hogyha a lélek és a test a természettel harmóniába kerül, azzal együtt lélegzik, a szellem magasan jár, ezért nem jelent többé megpróbáltatást a zord idő. Kivéve, ha nagy ritkán mínusz huszonöt fok alá süllyed a hőmérséklet, mondtam nevetve, mert olyankor előfordult már, hogy behúzódtam a vasútállomás várótermébe éjszakára. De télen többször megesik az is, hogy csonttá fagy a takaróm, tettem hozzá.

Minden nap több órát töltöttem olvasással. Marx néhány rendelkezésemre álló kötetével kezdtem. A kulisszák mögé akartam látni, megérteni annak az embernek gondolkodásmódját, aki megálmodta azt a „szép új világot”, melynek megvalósításán azóta vérrelvassal olyan sokan szorgoskodnak. Úgy találtam, hogy bár Marx elméletei sok igazság-elemet tartalmaznak, mégis olyan kusza összevisszaságot alkotnak, melyek kibogozhatatlan hálóbá kerítik azokat, akik hisznek abban, hogy a világot, s benne az ember természetét bármiféle csinált elmélethez lehet igazítani.

Állandó olvasmányaim közé tartozott a Biblia. Minden napra kiválasztottam belőle egy rövid szakaszt. Ifjú koromtól fogva hívő voltam, s az is maradtam, bár folyamatosan tanulmányoztam ateista gondolkodók műveit is, és néha engem is elfogott a kételkedés. A hegyen töltött idő, a csendes meditációk azonban olyan távlatokat nyitottak meg előttem, melyekről addig álmodni sem mertem.

A hitet mindenki másként éli meg. Számomra a hit a szabadságot jelentette. A környékbeli idős asszonyok látogatni kezdtek. Együtt imádkoztunk. Egy idő után pedig már szent remeteként emlegettek, különösen akkor, mikor a tanyám előtti tisztáson tizenhárom nagy sziklát állítottam, melyek a tizenkét apostolt és Jézust jelképezték. Elcsodálkoztam. Igaz ugyan, hogy korán öszülni kezdtem, a hajam és a szakállam a derekamig ért, de úgy éreztem, semmi olyat nem tettem, amivel kiérdemeltem volna a remete státuszt. Én magamat csak szabad embernek tartottam.

A szabadságnak persze ára volt. A hatóságok nem nézték jó szemmel, hogy személyigazolványomat valahányszor összetéptem, mikor újat kaptam, nem túrték, hogy mindentől és mindenkitől független emberként élek a hegyen, hogy Istenen kívül nem tartozom számadással senkinek. A faluból, a közeli városokból, Budapestről, de még külföldről is egyre több látogatóm érkezett, mert még az újság is írt rólam. Persze az, hogy a szocialista rendtől idegen életmódú embernek bélyegeztek, meg notórius, sőt, közveszélyes munkakerülőnek, inkább csak felbirizgálta az emberek érdeklődését. Egyre többen látogattak, s én mindenkit szívesen fogadtam. Sokan csak az életmódomra voltak kíváncsiak, de sokan tanácsért jöttek. Voltak, akikkel napi politikáról beszélgettünk, vagy valamelyik íróról, könyvekről, másokkal meg szakállas, és friss viccekkel szórakoztattuk egymást. Nyilvánvalóan nem tetszett a szocialista társadalom védelmét biztosító karhatalomnak, hogy akkora volt nálam a forgalom. Sandán néztek rám, attól tartottak, hogy szervezkedem, izgatom a népet. Többször is bekísértek a rendőrségre. Kopaszra nyírtak, kihallgattak, néha megverték, pár napra becsuktak. Aztán egy újabb személyazonossági igazolvánnyal ellátva mindig kiengedtek. Mindig visszatértem a hegyre, az igazolványt, mindig újra elégettem vagy eltéptem, a hajam, s szakállam pedig mindig újra kinőtt.

Egy ragyogó májusi délután ledőltem kuckómban. Így szoktam minden nap imádkozni, elmélkedni egy darabig. Mint már sokszor, most is azt az időn és téren kívüli lebegést éreztem, melyben nincs fent és lent, jobbra és balra. Ebben az állapotban máskor is sokszor láttam képeket, melyek belülről jöttek. Ezen a napon mindennél erősebben, és nagyon tisztán láttam magam előtt egy szűk, kövekből rakott ablaknyílást, amelyen keresztül nagyon messzire ellátok. A hegyek, az erdők, a völgyek pedig igen hasonlítottak szülőfalum vidékére. Izgatottan riadtam fel, éreztem, hogy valamit jelent ez a kép. Olyan nyugtalanság fogott el, melyhez hasonlót korábban nem éreztem. Két napig gondolkoztam, próbáltam megfejteni a kép jelentését. Miközben az erdőben gombát, ehető gumókat, gyökereket gyűjtöttem, szüntelenül töprengtem. Bejártam az egész hegyet, felmentem a csúcsra. Sűrű, áthatolhatatlan növényzet fedte a sziklás hegytetőt, s csak néhány fa magasodott ki, melynek ágai egybefonódtak a bozótossal. Egy elnyurgult, bokrokkal, cserjékkel és kúszónövényekkel összenőtt gyertyán tövében megálltam. Kezemmel széthajtottam a szemmagasságban burjánzó cserjék ágait. Csendes megnyugvás töltött el, mikor éppen azt a képet pillantottam meg, melyet fekhelyemen, elmélkedés közben láttam. Tiszta volt az idő, távolban a Tátra csúcsai emelkedtek.

A következő napokban többször is, újra fel-felbukkant előttem délutáni imádságom és meditációm idején ugyanaz a kép. Nyugtalanságom visszatért, mert nem tudtam megfejteni a jelentését. Nem értettem, miért látom magam előtt az elem táruló tájat mindig egy ablakréson keresztül. A hegytetőn tett legutóbbi kirándulásom óta egyértelmű volt, hogy féléber állapotban, imádság után az a táj jelenik meg előttem, ami elem tárult a hegy-csúcsról. Az a táj, de mégis kicsit más. A hegyhát, a folyók, a völgyek ugyanott vannak, az erdő azonban nem olyan sűrű, és öregebb. A falu is másképp festett ha kuckómban, lehunytt szemem előtt jelent meg. Jóval távolabb kezdődött, egyetlen utcából állt. Csak apró vályogházak sorakoztak egymás mellett.

Aztán egyszer csak elindultam a tájban, és felülről, kívülről láttam magamat, amint a hegyre kaptatok fel egy kitaposott úton. Időnként találkozom valakivel, de mintha senki nem látna engem. Az emberek ruházata különös; durván szabott bőrből készült, vagy nagy díszes csattokkal összefogott, földig érő, színes öltözet. Ahogy ballagok, tudom, hogy ez az otthonom, és jó érzés tölt el. Itt van a családom is a közelben, hozzájuk igyekszem az úton. Időnként felpillantok. A hegytetőn egy hatalmas, kőből épült vár magasodik.

Bár néha én is használtam ezeket a szavakat, magamban soha nem neveztem látomásnak, vagy álomnak a belülről fakadt képeket, mert a lehető legvalóságosabb valóságként éltem meg őket. Napközben többször is nekivágtam a hegyoldalnak, hogy megtaláljam azt az utat az erdőben, ahol a különös ruházatú emberekkel találkoztam. Idővel egész kis

ösvényt jártam ki magamnak a sűrűben, és éreztem, ez az az út. Délutáni imádságaim után egyre több részlet bontakozott ki előttem. Ki-be jártam a vár déli kapuján, amerre a zsákokkal megpakolt szekerek is közlekedtek. Csak két, ormótlan fakerekük volt, ökrök vontatták őket. Éjszaka az északi bástya tövében tüzet gyújtottunk, és őrt álltunk. Nappal felkapaszkodtam a bástyára, és a kőfal egyik szűk lőrésén át figyeltem a vidéket, háttérben a Tátra havas csúcaival. Az északi bástyától nem messze, szorosan a várfalhoz tapadva állt a házam. Mielőtt éjszakai őrségbe indultam, mindig megsimogattam gyermekeim fejét. Ők olyankor már mélyen aludtak.

Néhány embernek elmeséltem mindazt, amit az utóbbi időben megtapasztaltam, többek közt a körzeti orvos fiának. Őt el is vezettem a hegytetőre, és megmutattam neki azt a helyet, ahol most csak sűrű cserje burjánzott, de valaha vár magaslott a sziklaormon, ahonnan be lehetett látni az egész vidéket. Éreztem, kicsit megijedt. Nem ő volt azt egyetlen, aki nyilván azt gondolta, magányomban talán kezdek meghibbanni. Tudtam, hogy a vár ugyanúgy a valósághoz tartozik, mint most a cserjés. Ezt magamnak és másoknak is be kellett bizonyítanom. Be kellett bizonyítanom, hogy mindkét valóság igaz, sőt egyszerre létezik, még akkor is, ha időben az egyik talán korábban volt. Nem tudtam, hogyan fogjak hozzá. A legöregebb falubeliek sem hallottak arról, hogy a hegyen valaha vár állt. Rendszeres látogatóimhoz fordultam. A körzeti orvos és egy földrajz tanár igyekeztek minden forrást felkutatni, de sehol nem találtak semmiféle írásos adatot, ami elméletemet alátámasztotta volna.

Én mégsem adtam fel. A faluszéli szeméttelen találtam néhány rozsdalepte, kicsorbult ásót, lapátot, csákányt. Megtisztítottam őket, kikalapáltam, megélesítettem, és nyelet faragtam nekik. Ekkor kezdtem el azt a munkát, mely két évig tartott, és teljesen egyedül végeztem el. Fent a tetőn, az északi toronynál láttam neki. Nem is kellett nagyon mélyre ásni, hogy faragott kövekre bukkanjak, majd a kutatóárok hosszában, éppen középen, a torony falának körvonala kezdtek kibontakozni. Nem siettem. Az első kapavágás előtt hónapokig jártam a hegyet. Mások csak a lábam nyomán keletkezett kusza csapásokat látták, én tudtam, azok mentén kell a kutatóárkokat megásni. Elmémben magrajzoltam a várfalak vonalát. Nem akartam kárt okozni a földben rejtőző kövekben. Ahogy haladtam dél felé, egyre több falat szabadítottam ki. Kamrák, omladozó boltíves termek, folyosók, vésett kövek, apró használati tárgyak kerültek elő a földből.

Ekkor már a régészek is érdeklődni kezdtek munkám iránt. Megállapították, hogy a vár a tizenharmadik század derekán pusztulhatott el. Egybehangzóan dicsérték a feltárás szakszerűségét, és nem értették, hogy tudtam olyan pontosan kijelölni a kutatóárkok vonalát térkép nélkül. Hitetlenkedést keltett, hogy egymagam mennyi földet mozgatam meg a az ásás során. Kicsiny fahidakat építettem, eltávolítottam a sűrű növényzetet a közelben, hogy könnyebben be lehessen járni a feltárt romokat. Híre ment, és egyre többen látogatták a várat, különösen hétvégén, mikor kirándulók járták a hegyeket. Szívesen kalauzoltam őket körbe, és meséltem el azt, amit tudtam, vagy a régészekről tanultam. Két év után befejeztem a munkát. Mivel a vár teljes feltárására nem volt pénz, a szakemberek tanácsára aztán csak az eddig feltárt részek állagmegóvásával foglalkoztam.

Örültem volna persze, ha a romok mind napvilágra kerülnek, bár számomra nem igazán ez volt a fontos. A kézzelfogható példa volt a lényeg, ami azt bizonyította, hogy ami volt, van is, hogy a múlt és a jelen egyszerre létezik, sőt a jövő is. Bennünk, legbelül rejtőzik múlt, jelen és jövő, s csak rajtunk múlik, mit hozunk a felszínre, hogy életünk története teljes legyen. Befelé kell figyelniünk, mert a lényeg mindig legbelül van.

Ezt a bennem rejtőző világot cseppet sem érintette a szocialista társadalom építését árgus szemekkel vigyázó hatóságok folytonos zaklatása. Híre ment, látomásaim vezettek arra a következtetésre, hogy a hegytetőn valaha vár állhatott.

– Nem engedhetjük meg, hogy egyes vallási örületben szenvedő elemek félrevezessék a népet. A vallásos világnézet felszámolása, a tudományos világnézet elterjesztése rendszeres harcot kíván – jelentette ki a Magyar Szocialista Munkáspárt helyi párttitkára, Kádár elvtársat idézve.

A hatóságok több hónapig tartó elmeorvosi vizsgálatra kényszerítettek, de ennek eredménye negatív lett. A feltárt várom létezését pedig senki nem vonhatta kétségbe, s az is tény volt, hogy miatta még több látogató érkezik a hegyre. A szocialista rend őrei nem tudták, hogyan kezeljék a helyzetet. Törték a fejüket rajta egy darabig az elvtársak, aztán olyan javaslattal álltak elő, amiről úgy gondolták, megoldja a gordiuszi csomót. Ekkor már jó ideje a Kádár-féle puha diktatúrában éltünk, melyben az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elv lépett a korábbi „aki nincs velünk, az ellenünk van” diktátum helyébe. Nem volt már mellékes, vajon mennyire elégedett a nép, de mindenki tudta, hogy a kommunizmus csak kommunizmus maradt, s az ÁVH szerepét a Belügyminisztérium III/III-as osztálya vette át, s akit a Magyar Népköztársaság ellenségének kiáltottak ki, azt ugyanúgy meghurcolták, vagy ugyanúgy bitófán végezte, mint eddig.

Egy nap két rendőr jelent meg kalyibámnál. A személyi igazolványomat kérték. Régen elégettem már, feleltem. Akkor ki kell vizsgálnunk, hogy közbizalom elleni bűncselekmény történt-e a közokirat megsemmisítésével, közölték, s bekísértek az őrszobára. Leültettek. Az íróasztal másik oldalán a valamilyen rangú rendőrtiszt a fejét vakargatta. Nézze, már régen ismerjük egymást. A szocialista társadalom testén nem lehet élőködni, ezt jól tudja. Maga közveszélyes munkakerülőként élt évekig, mondta, aztán elhallgatott. Várt. Én se szóltam. Folytatta.

– Most azonban megmutatta, hogy a szocialista társadalom hasznos tagjaként is tud viselkedni. Két éven át végzett kemény fizikai munkát, mellyel feltárta községünk eddig ismeretlen várát. Több mint ezer köbméter földet mozgatott meg, mindenféle anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Községünk Tanácsa ezért úgy határozott, élmunkás kitüntetésben részesíti, az elvégzett munkáért hárommillió forintot folyósít magának, és a vár gondnokának nevezi ki –, mondta, majd átnyújtott egy új személyi igazolványt, melyben immár a munkahelye rovat sem tátongott üresen.

Átlapoztam az új okiratot. Még nyomdászaga volt. A rendőrtiszt figyelt. Mindketten hallgattunk. Válaszolnom illett.

– A munkáért én semmilyen fizetséget nem kértem, és nem várok –, feleltem. – Sem azért a munkáért, amit eddig végeztem, sem pedig azért, amit ezután végezni szándékozom. Így pedig a vár gondnoka sem lehetek – tettem le az igazolványt, majd kísértéltem a szobából.

A tiszt követett tekintetével, de hagyta, hogy elmenjek.

Szeptember vége volt. Kalyibám előtt üldögéltem, s a tájat szemléltem. A sárguló lombokat, a falut, ahol a szélső ház udvarán puli loholt végig, s az állomásépületet, ahol a pesti vonatról akkor szálltak le az utasok. A hegy lábánál az úton egy sötétszínű Volga állt meg. Láttam, amint egy bőrkabátos, meg két rendőr kiszáll belőle, és megindulnak felé a hegyen.

Éppen azt az eseményt idéztem fel, mely ma délután jelent meg előttem, miután fekhelyemen imádkoztam. Nem először éltem át ezeket a képsorokat. Eleinte mindig nagyon felzaklattak, mert tudtam, halálom pillanatáról szólnak. Később már nem kavart fel amit láttam. Világom belül megtalált darabjának része volt az is. Az én részem volt ez az epizód is, mint ahogy én meg a történet része. Istennek hála, megadatott nekem, hogy hosszú éveken át szabadon járjak-keljek, s megtapasztaljam, hogy a létezésnek nem szabhat korlátot sem idő, sem tér. Mint minden történetnek azonban, ennek is egyszer, vége szakad. Készen állok, hogy elszámoljak mindazzal a kincssel, amit kaptam, hogy sáfárkodjak vele.

Miközben a hegyre kaptat fel lassan a három ember, felidézem, egyik éjjel hogyan tört ránk az ellenség. Nem számítottunk éjszakai ostromra. Gyújtó nyilak röpködtek mindenfelé, zúgott tőlük a levegő, és szinte nappali világosság támadt. Lángokban állt már minden a várudvaron is. Támadóink rengetegen voltak, üvöltözve kapaszkodtak fel egymás után a falakra. Velem szemben egy sisakos, ferdeképű alak vicsorgott, horpadt, szögletes pajzsot tartott jobb karom felé. Én azonban balkezes voltam, és kardommal egyenesen a fogsorába csaptam. Lezuhant a falról. Ekkor az északi kapu közelében meghúzódó házam felé kezdtem futni, hogy mentsem a családomat. Mindenki az északi kapu felé tartott, arra még szabad volt az út. Hirtelen hatalmas ütést éreztem a hátamban és a mellkasomban. Odakaptam, és egy nyílhegyet markolt a kezem. Ahogy lassan a földre csuklottam, nyugalom járt át. Nem éreztem fájdalmat. Különös érzés volt. Később felülről láttam az egész várudvart, és magamat, amint ott fekszem a köveken. Nem volt bennem semmiféle indulat, csak kíváncsian néztem mindazt, ami lent történik; az udvaron álló, lángoló szekereket, a kardokkal, buzogányokkal hadakozó katonákat, a vizes dézsákkal rohángáló asszonyokat, akik a tüzet próbálják megfékezni. Nem ért el hozzám semmiféle hang. Sem a kardok csattogása, sem kiáltozás, sikoly, sem a lángoló fa pattogása.

Csend volt. Békesség költözött belém. ■■■

■ **Lipcsey Emőke:** Budapesten született. Egerben magyar-történelem szakos tanári diplomát, Rueil-Malmaisonban orgonista, Göteborgban pedig számítógép-nyelvész diplomákat kapott. A párizsi Magyar Műhely avantgarde irodalmi-művészeti folyóirat köréből indult. Folyamatosan publikál hazai folyóiratokban, és jelennek meg kötetei. Legújabb regénye: *A vadnyúl bukfcenet vet*, Kortárs, Budapest, 2017.

Words (don't) come easy

Majorosi Annának

Megint: szavak szavak szavak
 Hogy lepleznek vagy vallanak
 mindegy lassan hisz az idő
 csontjainkból már-már kinő
 belőlünk lassan por pereg
 szemünk mögött nagy holt terek
 hová gyűjtöttünk lim-lomot
 mely mint örök hó csillogott
 és azzal csalt: megtartható
 de látjuk: csak úgy mint a hó
 gyúlt-gyúlt sok fényes pillanat
 langy alkony bíbor pirkadat
 melegség ünnep gyertyafény
 sokat ígért a kezdetén
 S mért gyanakodnánk eleve
 hogy elillan majd melege
 Ami *van* azt megrontani
 a szót minő fasz mondja ki!?

Mint cserépből a gyöngye szár
 hogyha kikarózzák megáll
 majd azt hiszi elég erős
 megkapaszkodván növe nő
 gyökérrel édes nedveket
 szív magába (= a szeretet)
 és tápsókat (= ragaszkodás)
 bár nő de így táplálja *más*
 s az előbb-utóbb elapad
 utána: győztes sivatag
 kőrengetegben kaktuszok
 (senki nem lehet bambusz ott)
 csak zord tüskés és kőkemény
 akit nem éltet műremény
 tudván hogy csak a semmi jön
 és hogy csupán sós víz a könny
 – már hisszük (tényleg? *ennyire??*)
 hogy „nincs szükségünk senkire”
 és nem kérünk olcsó vigaszt
 de a csend az még megriaszt
 Beszelnénk elnyelik falak
 hát megadóan elapad
 – de most még egyszer felszakad:
 szavak szavak szavak szavak

(csa)hol van az még!!

*Megszagol, táncol, két lábra áll, / dörzsölgődik, megnyalogat,
mint valami kölyök-halál, / a felborzolt bundájú fagy.*

Kányádi Sándor

A fagy csilingel egyszer, máskor megcsikordul:
csengeti jégcsapok metalofonját;
idebent a sarkokból gyanús por hull –
emlékek pókjai mind' telefonják.

Kaszáló kézzel, mondd, kit hessegetnél?
Hátrálnod sincs hova, már bekerített;
mindenki így van, lásd, mire feleszmél,
már csata sincsen, melybe' veszíthet.

Nem kölyök már a halál – nem tejfog
lesz, ami torkodra kattan; de nem fog
azon érni, hogy csak vacogunk szeretetlen
– ha ez nem tart itt, akkor ugyan mi??

S ha a halál kutyája orvul felugat bennem,
nem vagyok rest még s már visszaugatni

Töprengés

Egy vulkánba, vajh, mennyi láva fér?
És egy életbe mennyi love affair?

Tatár Sándor (1962): költő, műfordító. Az MTA Könyvtárának munkatársa. Legutóbbi kötete: *Bejáró művész* (2007, Orpheusz).

Sedito

Marci egy keresztet rajzolt a padra. Körülötte zúgott a levegő. A tanár hangosan magyarázott a világháborúról. A másodikról. Nácik. Hitler. Zsidók. Halál. Marc. Elgázosítás. Felnézett a hangosan magyarázó, kezével nagy köröket rajzoló férfire. Nem érdekelte, amit mond. Lehel Feri szavai jártak a fejében erről az egész náci és zsidó kérdésről. Feri azt mondta, ha akar valamit az élettől, a győztesekhez kell, hogy tartozzon. A győztesekhez. Elhatározta, hogy a győztesekhez tartozik majd. Tovább rajzolta a keresztet. Két függőleges vonal. Majd a függőleges vonalak végére derékszögben rövidebb vonalakat rajzolt. Ez a jel volt Feri kezére tetoválva. Horogkereszt. A győztesek jele. Feri azt mondta, hogy csak a győzteseket jegyzik meg, csak rájuk emlékeznek az emberek. Ki akar a vesztesekhez tartozni? Senki sem akar a vesztesekhez. Ferihez akarunk tartozni. Marci Ferihez és a barátaihoz akart tartozni. Valakihez tartozni. A tanár odalépett Marci mellé, ránézett a padra. Meglátta a horogkeresztet. „Töröld le, kérlek! Ne firkálj a padra, inkább a füzetbe rajzolj!” – szólította fel Marcit, majd tovább magyarázott. A fiú benyúlta a hüvelykujját és azzal kezdte leradírozni a tollal a padra vésett rajzot. A tanár egy pillanatra odanézett, elhúzta a száját, majd tovább folytatta a beszédet. Marci tovább dörzsölte a tintapacnit, míg az szinte teljesen elmosódott. Neki is tetoválnia kellene egy ilyet a bal karjára, gondolta. Fáj a tetoválás? Tűnődött el magában. Vagány. Csak nyolc vonal az egész és biztosan gyorsan megvan. Seperc. Kicsöngettek.

Az iskola után Marci nem ment a menzára ebédelni, egyenesen a Keleti ipartelepre ment, ahol a vasúti híd mellett állt egy régi, romos gyárépület. Több tíz éve nem használták már, kerítéssel ugyan körbe volt véve a terület, de a Rókatelepi út felől hatalmas lyukak tátongtak a régi betonkerítésen. Azokon át jártak be a területre. Gaz, romos épületek, büdös tartályok mindenféle. Marci egy kitaposott ösvényen keresztül jutott be a sárga, kopott főépülethez. Olyan távol esett mindentől, hogy még a hippik és a hajléktalanok se jártak erre, nem foglalták el az épületet. Évek óta nem járt itt senki. Idén nyáron fedezte fel maguknak Lehel Feri meg a bandája. Marci, akinek a hobbija volt a fotózás, különösen a régi épületekről szeretett fekete-fehér fotókat készíteni, úgy jutott el ide, Lehel Feri invitálta meg, győzködte, hogy itt nagyon jó témákat találhat, és titokban beszélgethetnek mindenféle fontos dolgokról. Először csak hatan voltak, de mára már tizenötön lettek, Lehel Feri dumája gyorsan felhizlalta a bandát. Marci szerint nagyon jó arcok csatlakoztak, és mind utálja a cigányokat meg a zsidókat, és a győztesekhez akar tartozni.

Marci belépett az épületbe, felment az első emeletre, a nagyteremben volt a gyülekező. Az óriási helyiség ablakai félig be voltak reteszelve, a legtöbb helyen a fából készült sötétítőlemezek is be voltak hajtva, a réseken át besütött a nap, a fényben látni lehetett a szálló port, mintha füstgéppel fújták volna tele a termet. A helyiség végében a színpadon ültek a fiúk, sört ittak, pizzát ettek, meglátták Marcit, mind egyszerre intettek neki, hogy jöj-jön közelebb. Marci odaért a színpadhoz, felmászott az emelvényre, a fiúk felálltak Marci karlendítéssel és kiáltással köszönt, a fiúk is fellendítették a jobb karjukat, „Hejl”-t kiáltottak. Lehel Ferire néztek, „Üljetek le, együnk!” – intett a jelenlévőknek, majd átkarolta Marci vállát és leültette maga mellé. „Egyél te is, van még sör, bontok neked is!” – javasolta a vezér. „Nem kérek most.” – ellenkezett Marci. „Ne kéresd magad, mindannyian iszunk, ha te nem, akkor mivel fogunk koccintani?” – erősködött Feri. Marci bólintott, a fiúk nevettek. A vezér letett elé egy sört, majd a sajátját felé nyújtotta. „Igyál és koccintsunk, illetve koccintsunk és igyál!” – kiáltotta a vezér. Mindenki magasra emelte a sört. „Igyunk a bandára, a közös céljainkra és a bátrak győzelmére!” – mondta hangosan, a teremben visszhangzottak a szavai. „Éljen!” – kiáltotta el magát az egyik fiú. „Ez az!” – mondta egy másik. „Éljen Feri!” – mondták többen. „Éljen!” – mondták egyszerre, majd először a vezér, aztán mindenki koccintott mindenkivel. Megették a pizzát, beszélgettek a csajokról, a közös ellenségekről, akiket együtt szidtak, közben mindenkinek javasolnia kellett egy barátját, vagy közeli ismerősét, akit még meg lehetne hívni a bandába. „Olyan kell, aki hisz a mi ügyünkben, erősíteni fogja a csapatot! Bizonytalanok ne jöjjenek, csak olyanok, akik ugyanúgy megvetik a zsidókat, mint mi.” – hangoztatta a vezér. Az egyik fiú felemelte a kezét. Feri megszólította. „Csak azt akarom kérdezni, illetve javasolni...” – kezdte a fiú, „hogy én még nem láttam zsidót...” – fejezte be. Erre meghűlt a levegő a teremben. Többen is voltak ilyenek a csapatban, de Ferinek még nem merték mondani, egymás közt már beszéltek róla, amikor utálkozva beszéltek az ellenségről, de élőben még nem látták. Mindenki a fiúra, majd Ferire nézett. A vezér felpattant és a táskájához ment, elővett egy vastag, fekete borítású könyvet. „Mein Kampf” volt ráírva. „Ez még a nagyapámtól kaptam, aki a második világháborúban harcolt, segített a zsidók deportálásában. Nyíregyházáról telepített ki zsidókat, cigányokat, szlovákokat, meg mindenféle csöcseléket.” A fiúk hallgattak. Feri hátát megvilágította az egyik törött ablakrekesz réseiből beszűrődő erős fény, a háta mögött a fényben ragyogtak a porszemcsék. A vezér felállt a mellette lévő törött karfájú székre, mint valami pulpitusra, felemelte a könyvet. „Ebben van a mi történelmünk!” – kiáltotta, majd maga elé emelte, kinyitotta az első oldalon, és olvasni kezdte az elejéről. A fiúk úgy figyelték minden szavát, mint egy mesedélutánon. Feri pedig csak olvasott majdnem egy órán át, megállás nélkül.

Ahogy sötétedni kezdett, elköszöntenek egymástól, együtt mentek ki a gyártelepről, a lyukas kerítéshez, ahonnan mindenki hazafelé indult. Aztán a következő napokban szinte így volt minden második délután, a fiúk ott találkoztak a gyárépület első emeleti termében, és hallgatták, ahogy Feri felolvas. Hoztak enivalót, sört, és közösen megették, megitták, beszélgettek, ugratták egymást. Egyszer egy fiú elhozta az anyja cigarettáját is, közösen kipróbálták azt is. „Szívjunk, de fel ne gyújtsatok valamit!” – mondta nevetve Feri. – „Még kárt tesztek ebben a szép épületben!”, ezen együtt nevettek. Marcinak második családjává váltak a fiúk, hétvégente, amikor a szüleivel volt otthon, nagyon hiányoztak neki, szinte megvonási tünetei voltak, ideges lett, feszült. A suliban egyre jobban érdekelt a történelem, a második világháború, pont, amit tanultak, a harcok, a csaták, a szembenálló felek, betéve tudta mindet, ötös dolgozatokat írt, a tanár óra után oda is hívta magához, és külön meg is dicsérte a szorgalmáért, biztatta, hogy csak így tovább, alapos, részletes, elemző munkát adott be, az egyik legjobb volt az osztályban. Marci megköszönte.

A hét végén, pénteken újra találkozott a csapat, különleges nap volt ez, mert Feri javaslatára a közeli rockkocsmába mentek sörözni. A fiúk így együtt még nem voltak sehol sem a gyártelep falain kívül, addig olyan volt ez a barátság, mint egy titkos szövetség, a hétköznapiakban a saját útjukat járták, ha egy fiú a bandából összefutott a helyi bevásárlóközpontban, ott is csak köszöntek egymásnak, mintha távoli ismerősök volnának, köszönés, fejbiccentés, semmi több. Lehel Feri úgy érezte, erősíteni kell az összetartozást, új élményekre van szükség, a gyár falain kívül is csinálni kellene valamit, így javasolta, hogy a hét végén menjenek el sörözni a Kalapács utcai kocsmába. A hely nem tipikus kocsmá volt, gyakran léptek fel itt punk és rockegyüttesek, helyi bandák is. Aznap este szinte csak ők voltak ott, a terem sarkában lévő nagy asztalnál ültek le. Feri rendelte az első kört, csapolt korsó sört mindenkinek. Dartsoztak, billiárdoztak, beszélgettek, gyorsan eltelt az este, éjfél után indultak haza, egyre mindenkit hazavártak. A Kalapács utca platánsora alatt haladtak, hangosabban, mint ilyenkor szokás, az egyik járókelő, egy kutyát sétáltató idős férfi, még rá is szólt a bandára, hogy szégyellhetnék magukat, így kiabálnak ezen a csendes környéken, majd amikor a kutya ugatni kezdte a fiúkat, Feri az idős férfi után lépett, fenyegetően, az ijedten szaporázta meg lépteit és nézett hátra, míg el nem fordult a Kenyérgyár utca és a Pipacs utca sarkán, de a kutya csaholását még sokáig hallani lehetett. „Így kell ezekkel bánni, akik köcsögölnek velünk!” – mondta Feri és rácsapott a mellére, majd összepacsizott a fiúkkal. A srácok hangosan nevettek és helyeselték. Az egyik fiatalabb fiú behányt a kukába. „Segítsetek neki! Nehogy ránk hívják a köztereseket!” – intett a kezével a vezér. Az erkélyről egy nő kiáltott le rájuk, hogy takarodjanak el innen. „Kuss legyen!” – szólt vissza Feri, és egy követ kapott fel a járdáról, amit az erkély felé dobott, a nő belépett az erkélyre. „Kihívom magukra a rendőrséget, gyilkos banda!” – kiáltotta még az asszony és lehúzta a redőnyt, a villanyokat is kikapcsolta. A fiúk rohanni kezdtek, majd kifulladásra, lihegve álltak meg pár száz méterrel odébb, és leültek egy kapualjban. „Jobban vagy?” – kérdezte Feri a legfiatalabb fiútól, akinek még mindig hányingere volt. „Émelygek és szédülök!” – mondta halkán. „Jó, az majd elmúlik, csak ide ne hányj ránk!” – mondta az egyik fiú. „Ez izgalmas volt, tisztára úgy ver a szívem, hogy majd kiugrik a mellkasom...” – mondta Marci. A vezér csak mosolygott. „Látjátok, ha csapatban vagyunk, nincs nálunk erősebb, megvédünk mindenkit.” – mondta Feri. Mindenki bólogatott. Feltápáskodtak, elindultak tovább a platánfákkal szegélyezett hosszú körúton a Nyíl utca irányába. Lassan haladtak, inkább csoszogtak, két fiú támogatta, segítette a még mindig émelygő gyomrú fiút. Egy szerelmes pár balról kielőzte őket. Egy fiatal cigány lány és egy fiú. Feri hangosan elkiáltotta magát. „Né mán, köcsög cigányok!”, meglökte a mellette álló két barátját, biccentett, hogy menjenek elbük és tartóztassák fel őket. A fiúk megállították a párt és gyorsan körülvették őket. „Hova mentek éjjel, cigányok? Nem tudjátok, hogy kijárási tilalom van a ti fajátoknak?” – lökte meg a cigány fiút Feri. „Hagyjatok békén bennünket!” – mondta a fiú, a lány sírva fakadt. „Ha ki akartok rabolni bennünket, nem tudunk mit adni, nincs nálunk semmi pénz.” – mondta a lány. „Adjatok nekik!” – mondta Feri a fiúknak. Azok nem mozdultak, néztek vissza a vezérrre, az látva a tanácsalanságot odalépett a pár elé, és akkorát ütött a fiú gyomorszájába, hogy az összegörnyedt, a lánynak egy pofont adott, a cigány fiú erre megölelte a lányt, Feri belerúgott a fiúba, a többiek folytatták. Mind a tíz fiú rugdos-ta, ütötte a párt, alig tudták körbefogni, lassan már védekezni se tudtak. A srácok teljesen bepörögtek, egy rendőrautó szirénája vetett véget a verekedésnek. A fiúk megijedtek, szaladni kezdtek, a legfiatalabb fiú és az őt támogató két másik maradt csak ott. A rendőrök kiszálltak az autóból, mentőt hívtak a vérző párhoz, a három részeg fiút pedig bevitték kihallgatásra az őrre.

A cigány párnak nyolc napon belül gyógyuló sérülései lettek, megfigyelés után másnap kiengedték őket a kórházból, a rendőrök kihallgatták őket, de nem tudtak pontos személyleírást adni, abban sem voltak biztosak, hogy a három elfogott fiú a bandához tartozott-e vagy sem. A három letartóztatott fiú semmit sem tudott mesélni a rendőröknek, annyira részegek voltak, nem emlékeztek semmire, csak arra, hogy a barátokkal sörözni indultak, buliztak, beszélgettek, ittak. A rendőrök őket is hazaengedték másnap.

Marci nagy fejfájással ébredt szombat reggel. Emlékezett a tegnapi este szinte minden pillanatára, a keze véres volt, lehorzsolta a bőrét verekedés közben. Izgalmat és elégedettséget érzett, magának sem tudta megmagyarázni, miért nincs büntudata. Úgy érezte, az igaz ügyért harcolt, és a fiúkkal egy csapatot alkottak, jólesett megverni azt a fiatal párt. Mit keres itt egyáltalán cigány és zsidó ebben a városban, csak a baj van velük. Marci érezte még magában az adrenalint, azt, hogy tegnapi este sikerült levezetnie a feszültséget. Jó volt inni, verekedni, menekülni, nagyokat röhögni együtt. Jó csapat vagyunk! – nyugtázta hanyatt fekvé az ágyon, miközben a plafont bámulta. „Lehel Feri jó vezér...” – gondolkodott tovább – „...összekovácsolta a csapatot, lehet rá számítani, megbízik bennünk, mindenre tudja a választ, én is olyan akarok majd lenni, mint ő!” – fogalmazta meg magában, közben öklöbe szorította a kezét, és a levegőbe csapott.

„Reggeli, Marci!” – kiáltott a konyhából az édesanyja. „Megyek már!”

Felöltözött, megmosdott, kiment a konyhába és leült az asztalhoz. „Jó reggelt!” „Jó reggelt! Mi történt a kezekkel?” – mutatott rá az apja. „Semmi, csak felhorzoltam.” – válaszolt a fiú. „Verekedtél az éjjel? Vagy elestél?” – kérdezte még egyszer, hangosabban az apja. „Dehogy is! Csak tornaórán megcsúsztam a salakon, semmi különös.” Az apja bólintott, és az asztalra mutatott, hogy egyen. „Vigyázz magadra, kisfiam!” – simogatta meg a vállát az anyja. „Jó, anya, nem vagyok már kisfiú!” – válaszolta Marci. „És milyen volt az esti buli?” – kérdezte az apja, miközben a reggeli kávéjába kortyolt. „Jó volt, beszélgettünk, meg dartsóztunk.” – válaszolta a fiú, közben a rántottját lökdöste a villával. „Berúgtál?” – nézett rá az apja. „Hagyd már békén, időben itthon volt!” – védte meg az anyja, a fiú az anyjára nézett, aki rákacsintott. „Nem szeretném, ha rendszer lenne a sörözésekből!” – mondta az apa. „Csak buliztuk, és tök jó barátokkal, vigyázunk egymásra!” – válaszolta a fiú. Az anya felszisszent és ránézett az apára. „Jó, csak mondom.” – zárta le a férfi. Megreggeliztek, közben az anya és az apa az esti filmről beszélgettek, Marci csendben evett, teljesen máshol jártak a gondolatai. „Majd ha megfürödtél, öltözz, és indulunk nagyapához Szalkára.” – szólt a fiúhoz az anyja. „Ó, az ma van? Jó.”

Nyíregyházáról egy óra az út autóval Mátészalkára. Marci nagyapja idén volt kilencven éves, nem túl szoros a kapcsolatuk, Dezső bácsi nagyon magának való ember, idős kora ellenére ellátja magát, gondolzza a családi ház melletti kertet, bár a szomszédok segítenek neki, amiben tudnak, cserében a megtermelt zöldségek és kukorica egy része is az övék. Dezső bácsi felesége huszonöt éve halt meg rákban, azóta a férfi, ha lehet, még inkább magának való lett. Egy családi ünnepségre se ment el, Nyíregyházán is talán, ha öt alkalommal járt. Dezső bácsi fia, Marci apja havonta eljön, segít, ami-

ben lehet, ha jönnek, ebédet is hoznak, amit az öreg jóízűen megeszik, amíg Marci apja a kertben dolgozik, addig Marci és az anyja az öreggel együtt ülnek a konyhában és beszélgetnek. Leginkább a nő és az idős férfi, az asszony kérdezőgeti, a férfi egy-egy szóval válaszol. Nem kellenül, csupán egykedvűen. Amikor aznap megérkeztek, az öreg azt kérdezte a fiától: „Minek hoztad ide őket is?” – biccentett a fejével az asszonyra és az unokájára. „Ne morogjon már, apám, meg akarták nézni magát!” – válaszolta a fia. „Nincs én rajtam néznivaló semmi!” – mondta és visszalépett a konyhába.

Az öreg megette a levest. „Finom vót!” – mondta és megtörölte a száját. „Ugye!?” – reagált az asszony és odalépett az öreg-

hez, elvette előle a tányért, hogy elmosogassa. Az öreg elé tett három szelet almás rétest is. „Ez a desszert, van még, ha kér!” – mondta az asszony. „Nem kérek, ez elég lesz. Sok is. Ti nem esztek, csak engem bámultok?” – nézett fel a fiúra, aki a telefonján matatott valamit. „Majd otthon, reggeliztünk, mielőtt eljöttünk.” – mondta az asszony, megnyitotta a csapot, elmosogatta a tányér, evőeszközt. Az öreg közben megette a süteményt is.

„Rózsa! Gyere egy pillanatra!” – kiáltott az udvarról be a feleségének a férfi.

„Megyek! Egy pillanat!” – mondta az asszony, majd a két férfire nézett, a fiú a telefonját nyomkodta, az öreg az ablakon bámult ki. „Meg ne egyék egymást!” – ment ki az asszony mosolyogva a házból, de az ajtóból még visszanézett, „Csak nehogy egymás szavába vágjanak a nagy beszédben!”

Csönd lett. Csak a falióra kattogását lehetett hallani. A fiú a telefonját bámulta. A férfi az ablakon keresztül a felhőket figyelte. Egymásra néztek. Az idős férfi felállt. „Nem szeretsz hozzám jönni, igaz?” – kérdezte a fiútól. Marci megvonta a vállát. „Nos, én se beszélgetek veled sokat, barátom, az igaz.” – mondta az öreg félvállról. „Gyere csak velem, adok neked valamit!” – intett a fiú felé, aki betette a zsebébe a telefont, és felvont szemöldökkel a férfi után csoszogott, úgy nézett körbe a lakásban, a szobában, mint aki még sose járt itt. A nagypapa a legbelső szobába ment, talán a fiú itt még sose járt. Csupa régi bútor a hűvös helyiségben, dohos szag terjengett. A fiú összehúzta a kabátját, úgy nézett körbe a szobában. Az öreg a nagy üveges szekrényhez ment, kihúzta az egyik fiókot és egy órát vett elő belőle. Barna régi bőrszíjjal, sárga üveglappal, a fiú felé nyújtotta.

„Ez egy százhárom éves Doxa. Neked adom.” – mondta a férfi.

„Nekem?” – nézett a nagypapára a fiú. „Minek ez nekem?”

„Ajándék. Svájci óra. Németországban kaptam a háború után.”

„Németországban? Mit keresett maga ott, nem Oroszországban volt hadifogoly?” – kérdezte a fiú.

„Honnan tudod, hogy hadifogoly voltam? Sose meséltem róla!” – kérdezte az öreg.

„Apa beszélgetett erről anyával, tavaly a nyaralás alatt, amikor oroszokkal találkoztunk a strandon. Azt hittem, hogy oda vitték hadifogságba.”

„Oda nem jutottam el, nem is harcoltam.” – válaszolta lemondóan az öreg.

„Nem harcolt? Azt hittem, azért van itt mindenféle katonai eszköz, régi fotók, ahol katonaruhában van.” – mutatott körbe a fiú.

„Deportáltak, amikor kitört a második világháború. Anyámmal, apámmal és a testvéreimmel együtt vittek el a lágerbe. Először Auschwitzba vittek bennünket, onnan apámat és engem Buchenwaldba transzportáltak. Apám, a te dédapád még az odaúton meghalt, vérhasat kapott. Én hatalmas szerencsével éltem túl. A tábor mindenkit felemésztett. A bejáratra az volt írva: „Jedem das Seine” (Mindenkinek a magáét), nem tudtuk, hogy ez mit jelent. A Weimar melletti dombok közé, mint valami fekélyt, úgy rejtették el a tábort a németek. Gyárban dolgoztattak bennünket, úgyhogy enni is adtak, de nem jutott mindenkinek, aki beteg lett, azt inkább hagyták meghalni. Volt, akit mi rejtegettünk, amíg tudtunk, hátha megerősödik, de nem mindenkinek volt szerencséje. Szinte minden nap felakasztottak, vagy kivégeztek valakit a tábor főterén, volt, akit a puska tusával addig ütöttek, amíg mozdulni se tudott, teljesen szétverték a fejét. Állatok.”

Elővett egy barna kockás szövetkendőt és megtörölte a szemét, kifújta az orrát. A fiú lába a földbe gyökerezett. „Akkor te zsidó vagy? Mi is zsidók vagyunk? Én is?”

„Persze, de apád már keresztény lett, sose bántottam ezért. Hadd legyen boldog az édesanyáddal. Nem a vallás a legfontosabb...” – mondta az öreg és erősen köhögni kezdett. A fiú odalépett hozzá, megfogta a karját, de az öreg elhúzta. „Nem kell segítség, köszönöm, csak száraz a levegő ebben a szobában. Ezt a karórát egy amerikai katonától kaptam, amikor felszabadítottak bennünket, több százezer forintot érhet, hátha hasznát veszed, vedd fel, hadd látom, hogy áll!”

A fiú felcsatolta az órát és forgatta a kezét. „Jó lesz! Nem működik, majd valami órással meg kell csináltatni, hátha van hozzá alkatrész.” – mondta az öreg.

„Jó.” – mondta a fiú. „Zsidó vagyok.” – tette hozzá.

Az öreg, mintha meg se hallotta volna, a fiú utolsó szavait folytatta, lassan, szinte szótagolva: „Amikor az amerikai katonák felszabadítottak bennünket, szabadon engedték a fogva tartott medvéket is. A medvéket hússal, meg mézzel etették, a tisztek azzal szórakoztak, hogy mulatságokat rendeztek, meg állatkertet telepítettek oda, azok az állatok jobban éltek, mint mi. Amikor az amerikaiak jöttek, az egyik német tisztet bekergették a medvék közé, azok meg szétcincálták rögtön, darabokra tépték. Mi meg csak ott álltunk földbe gyökerezett lábbal, a legtöbben éljeneztek, de én valahogy nem tudtam, el se hittem, hogy vége az egésznek... Hogy vége az egésznek.” – fejezte be az öreg, a szívéhez kapott és a földre zuhant. A fiú odalépett és kiabálni kezdett neki, de meg se mozdult, kiáltott a szüleinek is, hogy jöjjenek. „Anya, apa, gyorsan, nagypapa!” – ordította, mire a szülei beszaladtak a házba. Körbevették az öreget, kigombolták az ingét, a férfi megpróbálta újraéleszteni, az asszony a mentőket hívta, a fiú a sarokba kuporodva figyelte, hogy mi történik. Negyedóra múlva értek ki a mentők. Nem tudtak már segíteni a szívrohamot kapott férfin. Elvitték. Az anya és az apa összeszedték az idős férfi személyes iratait, majd mindhárman a kórházba mentek.

Némán ültek a kocsiban hazafelé. Az apa szipogva sírt. A nő a szemét törölgette. A fiú csak nézett kifelé a kocsiból. A lemenő nap fényében bíborszínű ruhát öltöttek az út menti fák. Marci előtt összemosódott minden, a táj, a fák, a nap fénye, az addigi élete, amit magáról és a zsidókról meg a náci katonákról gondolt. Már sötét volt, amikor hazaértek. Hazafelé két óra is volt az út Mátészalka és Nyíregyháza között. Visszafelé lassabban járt az óra.

Marci a karjára nézett, az óra elindult, ketyegett. Ahogy felértek a lakásba, mindhárman leültek a konyhaasztalhoz, úgy, kabátban, cipőben, ahogy voltak, mint akik a maratont futották le, olyan súly ült a testükön. „Mi volt a nagyapád utolsó szava?” – kérdezte dadogva, sírva az apa a fiától.

Marci könnyes szemmel az apjára nézett: „Hogy zsidó vagyok.” felelte, és a felkarjához nyúlt, ahová épp tegnap délután tetováltatott egy fekete, kétszer két centiméter átmérőjű horogkeresztet. Érezte a tű nyomait. Egyre jobban kezdte égetni a bőrt. ■ ■ ■

Béres Tamás: 1979-ben született Szentesen. Nyíregyházán él. Magyar nyelv és irodalom szakos tanár, író, szerkesztő, szociológus. A Vörös Postakocsi című folyóirat munkatársa. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Írók Társaságának (SZIRT) alapító-; a József Attila Kör, a HERA és a Magyar Szociológiai Társaság tagja. A *Nyíregyházi Fiatalok Irodalmi Antológiája* (1999) és a *Karácsony* című művészeti antológia (2009) szerkesztője, szerzője. 2008 óta a Vidor Fesztivál Irodalmi Kávéház programsorozatának szervezője. *Csücskök* című esszékötetete 2008-ban jelent meg. Kritikái, novellái, versei többek között a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemlében, a Vörös Postakocsiban, a Bárka folyóiratban, az Agriában, a spanyolnatha.hu-n és a Litera.hu-n jelentek meg. Jelenleg szociográfákat, novellákat, gyerekkerseket és meséket ír.

A csésze peremére száradt

Édes jó füstjelzője
a feketének,
te keserű
holdban
mákot fürdető!

Menekül a fáradt szem,
sarkában már az inak remegése.

Ellenállhatatlan vagy,
hiába a csésze peremére száradt fanyar
salak
és a bekopogó hajnal.

Villogó cinizmussal őrzöd bölcsőjében
az álmot, és zaklatod bájoddal a hintaszék
emelkedését.

Betakar képtelenségével a *Carnevale*
díszes öltözete –
sötét megmaradás,
aranypor az arcokon.

Elnéptelenednek a formák,
a szimbólumok kézművesei céh nélkül
maradnak.

Tehetlenségük legbelső szobádat
ostromolja,
balták döngetik a trónterem vaskos
tölgyajtáját,
szinkópák, crescendók –
eltaláltatnak rendre a hangsúlyok,
rendre eltaláltatnak.

Befogadni lehet és rettegni,
vagy vágyani lehet és rettegni.

Jogarodat kígyóbőr borítja,
smaragdja zöld szem
éles villanása.

Krizmával kenetetett hullókoponyák.

Zavartságodban az ágyékod alatt,
a trón bársonyán őrzött
koronaékszerekhez dörgölözöl.
Vonaglásod kokaincsíkok liturgiája –
totemállatok párviadala
tetoválásaidban.

Orgazmusnyi másvilágod mélyén
egy tölgy koronája alá sírsz magadnak
árnyékból országot.

Koman Zsombor: 1993-ban született Brassóban. Budapesten él. Verseit eddig a Helikon, a Székelyföld, a Szifonline és a Műút publikálta. Ez a második megjelenése a Kalligramban.

Duett a sárban *részletek*

■
Október huszonötödike:
Tésztaszemű Borbála napja.
Hideg vízbe mártom a fejem,
Térfogata a csempén rázkódik tovább.

Komposztodból táplálkozni. Kertek virulása.
Ünnep, kedd, Borbála, olasz tészta.
Szemed kőzet, szemed ásvány.
Szemed roncs, autóabroncs, egy cruel
summer,
egy tojásos lecsó, egy
laokoon-szoborcsoport-fénymásolat.

Röhög a májam; Dobozában
évek óta öregedő festék.
Ízedben összpontosuló
szignálok csokra, telefonhálózat vagy.

Borbála. Szemed csigatészta. Beszóm,
akár a barbárok Karthágót. Szűnj meg.
Terméketlen temetődbe forgatott komposzt
leszek, Bori.

Notesz.

■
résnyire hagytad az ablakot nyitva
kék pulóvered délutáni baglya
átitta magát éji blúzomba

ahogy aszfalton csikordul a kréta
úgy szólalt meg valami régóta néma
koldus
hogyan, inna
hogyan van-e tán hús
bevásárlószatyrunk mélyén

kvarc, bazalt és csillámpala
adventi hajnal korai harangszava
két vörösbegy
és három üstökös
csalta magába sugaras tükreink nyalábját

míg minibusszal elhaladt mellettünk az ősz
fojtó füstje –
kábitószerfüggők szénaszagú-nyirkos
ezüstje –

lencsédben nagyra nőtt a táj
illat, zene s a megüszkösült nyár
folyt végig akár a láva
e messzi tengerpart
műhomokkal puhított strandjára

szemüved alatt összegyűlt
ez a könnycseppnyi lét-elem
dekódolt ímélként
hordozod kénytelen
feltört jelszavad tíz betű csupán
ne nézz furán
víg vagány magány
s egy üres termosz piros plasztikja –
Babilon, Ninive, Medina.

■

talpadra manók szálltak
híre-hamva a romantikának,
bent zümmög egy buta légy,
tarkóm alatt suta kéz
tart elhalni készülő halmokat.
holmim limlom gondolat,
megkezdett alma,
barnul belseje, héja, egészen vén lesz,
ráncait tépné végül,
köröttünk az utca elsötétül
ve idézi fel készétel-éttermek
pizzamagányát –
piros bársony paprikaszeletek egy
vegetariánán,
s hogy kontrasztját emelje a kék, sárga
nyári hajába bele-beletép.

elektromágneses térben izzad a véletlen
fájó lepedőit térdemre rakja
kapufát rúg, pályán kívül cselez,
kintet-bentet összeragasztva

■

nézi a libbenő hópelyheket
arcom teraszán
jobb kezével beint,

átvágva a valótlanág
terpeszkedő keresztmetszetét
ujja széles, puha,
dologtalan kezek harmonikaszava
érintés
levegőn túli rétegekből

körülfon könnycseppjeim
kacsaringós elvezetőcsatorna-rendszere
mellem alatt összébbhúzódnak
a vashuzalok
amíg pupillám kitágul
tejüvegge dermedt szótlán fehérséged előtt

■

az orgonák hervadása elviselhetetlen
hangosan fáj
mint méhfalról levált illúziódarab
sorvadva hömpölyög a nyár vastag vénák
rengő redőiben kiutat keresve

havi hordalékmámor
illetve a szálldosó virágpor
méhecskéink puha szőrzetén

■

Négyszögletes tenyeredben olajfúró kutak.
Sötét markával arany után kutat
Eldorádóban egy hős mesehős!

Kitalált kiléte orchideaszirom.
Banditákkal parolázó szélhámos barom,
ki mihasznaságát takarva
befog ebbe meg amabba,
de kopott koldus-talpa alatt
megroggyant röggént
hagy hátra gyerekkort, szeretőt, törvényt.

Erkölcsei szózat hamis haranghangra –
Apácalegendák szűrős galagonyabokra;

Rózse fényében azték kincset ölel,
A hős meghal, de másnap feltámadva
jön el.

■

tépem neved szirmát
katángkóró, margaréta, pipacs...

naptárunkban lefékez az idő.
mutató ujját
a digitális kijelzőre helyezve
félszegen telekommunikál.

figyelem! (lódobogás) itt az ünnepkör
önmagába visszakanyarodó
végtelen hermeneutikája.
bezárnak a boltok.

ő kifulladt tüdővel szalad.
olvasztja a havat, hozza a fecskét,

tüzeli a dombot, majd a lombot,
mezőt szánt maga után,
s mire beérik a termés
elhervad a
katángkóró, margaréta, pipacs,
ismét bezárnak a boltok,
ébrednek a téli koboldok.
beoson, s hideg ujjával megcsíp a dér.

unalmas ünnepekkor bársony fotelbe
süllyedve
tépem neved margarétaszirmát,
a háttérben csukott zakójából kibomlik
pirosa a pipacsnak.
másnap tán a boltok is kinyitnak.
digitálisan, mechanikusan, módszeresen
ballag tovább az idő,
már nem matat félszegen a kijelzőn,
csak visszatérését bánja. ostoba. unalmas.
egyhangú szóló.
ide bepasszol a katángkóró,
ami reggel újra nyílik,
akár a boltok.
végtelen történet, lezáratlan sor(s)ok.

■ **Veres Erika** (1986, Érsekújvár): költő, műfordító, az Isztambuli Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszékének doktorandusza. Első verseskötete *Duett a sárban* címmel idén jelenik meg a Kalligram kiadó gondozásában.

FAUSTUS *kisöccse*

KISÖCCSE

A szlovákiai magyar író 1955. december 1-jén született egy szlovákiai magyar kisvárosban. A kisvárosról már ekkor tudni lehetett, hogy szlovákiai magyar kisváros, a szlovákiai magyar íróról még nem, hogy szlovákiai magyar író. Olyan volt, mint a többi újszülött, csak a füle állt el kissé, ez különböztette meg a többiektől. Erre a szülei is korán felfigyeltek, mert egyikük füle sem állt így el, egyáltalán, egyikük családjában sem volt jellemző az elálló fül. Az első gyanú – talán nem az apáé, a tisztességes szlovákiai magyar munkásé a gyerek?! – a pillanat töredéke alatt elillant, hiszen mindketten tudták, nem volt sem alkalom, sem hajlandóság semmiféle félrekacsintásra az anya, a tisztességes szlovákiai magyar tanítónő részéről. Így aztán távoli, kalandos-bohém életű, letagadott, csak borgőzös éjszakákon fel-felemlegetett, majd a másnap lelkiismeret-furdalása mögé rejtett régi rokonok képe villant fel egy-egy kósza pillanatra, amikor erre az elálló fülű újszülöttré néztek. Egyikük sem mondta ki, hogy ez azt jelentheti, a gyerek elüt majd tőlük, nem folytatja az ő tisztességes, szerény életvitelüket. Az pedig soha, de soha nem jutott volna az eszükbe, hogy szlovákiai magyar író válhat belőle.

A szlovákiai magyar író szülei mit sem tudtak arról, hogy ekkoriban valahol körülöttük mások már tudatosan készülnek a szlovákiai magyar íróvá válásra. Nem is érdekelte volna őket, mert más dolgokkal voltak elfoglalva, és természetesen jó ideig nem érdekelte a szlovákiai magyar írot sem, mindhármukat sokkal jobban érdekelte az életben maradásuk. Azzal sem foglalkoztak, hogy a hely, ahol a szlovákiai magyar író született, egy szlovákiai magyar kisváros, ha valaki ezzel fárasztja őket, alighanem felindultan elkergették volna. Akárhogy is, megélhetési okokból a nagyvárosba kényszerültek költözni. A szlovákiai magyar író még két éves sem volt, amikor már kiutalták nekik a panellakást az egyik újonnan épült lakótelepen, amelynek környéke még kissé mocsaras volt ugyan, de a közelben már villamos- és trolimegálló is létesült. A szlovákiai magyar író még alig eszmélt, amikor már villamossal közlekedhetett a nagyvárosban, amiről a szülei gyerekkorukban nem is álmodoztak.

– Mindez túlságosan ingatag – csóválta a fejét a szlovákiai magyar író, de közben mintha alig láthatóan mosolygott volna. – Semmi jogunk így beszélni a szüleimről.

– Hogy érted, hogy semmi jogunk? – kérdezte az életrajzíró. – Hiteles képet akarunk rólok alkotni. De még csak az elején járunk.

- Az elején? Mennyit akarsz a szüleimről írni?
- Amennyit szükséges. Egy ideig nyilván elkísértek az utadon.
- Miféle utamon?

Az életrajzíró egy pillanatra elgondolkodott.

- A szlovákiai magyar íróvá válás útján – mondta aztán.

A szlovákiai magyar író kortyolt egyet a kávéjából.

- Az egész sokkal bonyolultabb ennél – mondta a homlokát ráncolva. – Hm. Úgy látom, tényleg az elején járunk.

A szlovákiai magyar írónak volt tisztességes polgári neve is. Nagy Jánosnak, Tóth Ferencnek, Horváth Bélának is hívhatták. Seszták Dezsőnek, Skultéty Lászlónak, Schulmeister Ervinnek vagy Grünvald Miklósnak is. Soha nem vette komolyan a saját nevét. Amikor az első könyvét kézbe fogta, percekig nézte a nevet a borítón, a szlovákiai magyar író nevet, és nem érzett semmit. A szlovákiai magyar író mindig erre a pillanatra várt, vagy legalábbis így lett volna természetes. A pillanatra, amikor a neve ott díszleg kinyomtatva a saját könyve borítóján. Talán túl késő volt már ekkor? Talán megérezett valamit abból, ami még vár rá? Vagy talán végig tévúton járt? A szlovákiai magyar író fogta a könyvet, odatámasztotta a többi példányhoz a kisasztalra a garzonban, amelynek az ablaka hasonló garzonok ablakaira nézett, és próbált olyan lenni, mint egy lomha, töredezett szélű bútordarab. Nem esett nehezére. És ettől egy egészen kicsit máris jobban érezte magát.

A szlovákiai magyar író első emléke, amikor az óvoda udvarán az egyik nagycsoportos fiúrálép az ujjára, amely úgy fakad szét, mint egy túltelített véres tömlő. A fiú visszanez rá, vigyorra húzódik a szája, és mintha csak azt mondaná, ez járt neked. Talán tényleg ezt is mondta. A fiút Martinnak hívták, erre a szlovákiai magyar író jól emlékezett, óriási termetű volt, kimagaslott a nagycsoportosok közül is, és még az óvónők is tartottak tőle. Bárkinnek hátra tudta csavarni a kezét, és soha nem tétovázott, ha szükségesnek látta megtenni. A szlovákiai magyar író, aki akkor kiscsoportos volt, és az óvónénik egy kisautót nyomtak a kezébe, hogy azzal játsszon, ő viszont nem tudott mit kezdeni vele, csak nézegette, a lámpáit, a türkiz karosszériáját, a csinos kis kerekeit, és nem érezte egyáltalán a sajátjának, a szlovákiai magyar író ott guggolt az óvoda udvarán, a kezéből egy jókora véres tócsa folyt a betonra, és szédülni kezdett. Ezzel ért véget az első emlék, ezzel a szédüléssel, mint ha ez a szédülés nyitotta volna meg az utat a szlovákiai magyar író számára az eszmélés felé. Odahaza az ideje nagy részében az ablakban gubbasztott, nézte az esőcseppeket, ahogy alaktalan mintákat rajzolnak az üvegre, és nézte, ahogy lassacskán számolják fel a mocsarat a lakótelepük körül. Évekbe telt, amire teljesen felszámolták, addigra számos más lakótelepet is felhúztak a környéken, és egyre több és több autó, Volgák, Moszkvicok, Škodák pufogtak tele az utcát, ahonnan először minden fát kiirtottak, hogy aztán évekkel később elkezdjék őket visszatelepíteni. A szlovákiai magyar író látta mindezt, és kérdezte volna a szüleitől, miért kell mindezt látnia, de a szülei esténként túl fáradtak voltak, reggelente pedig túl elfoglaltak, így nem volt mikor kérdezősködni. Azt magától is látta a szlovákiai magyar író, hogy minden, ami körülötte épül, az akár szép is lehetne, ha nem lenne annyira bumfordi. A bumfordiság olyan volt, mint a cirkusz, ahova egyszer, évekkel később elvitték a szülei, és ahol semmi nem volt valódi, és ennek kellett örülni, ezen kellett nevetni, ebbe kellett kapaszkodni. Ezek a kapaszkodók viszont a levegőben lógtak, a cirkuszon kívül legalábbis, és a szlovákiai magyar író ezen nem győzött csodálkozni. Abba még sokáig nem gondolt bele, hogy ez a bumfordiság rá is rátelepedett, az arcára, a mozdulataira, a beszédére, a gondolkodására. Jóval később vette csak észre, és próbált vele kezdeni valamit. Próbálta meglátni, megismerni. Soha nem hagyta el viszont a gyanú, hogy ott is ott van, ahol soha nem fogja tudni megpillantani.

A szlovákiai magyar író mindenki becézve szólította, az óvodában és odahaza is, és senki nem gondolt rá, milyen nehéz lesz egyszer majd elhagyni ezt a becézést, a kicsinyítő képzőt, és majd ha kiérdemli, természetben és érdemben, komolyan venni a szlovákiai magyar író. Első éveiben valóban nem tett semmit, amiért komolyan kellett volna őt venni.

Nyaranta sok időt töltött a nagyszülőknél, az anyja szüleinél egy kis faluban, a nagyvárostól vagy száz kilométernyire, ahova busszal pöfögtek el. Elpöfögtek, és leadták a szlovákiai magyar író, akiről a nagyszülőknek eszükbe sem jutott feltételezni, hogy egyszer még szlovákiai magyar íróként lehet róla beszélni. A nagyszülők mindig valami poros, koszos dologgal voltak elfoglalva, vagy babot fejtettek, vagy kukoricát morzsoltak, és a szlovákiai magyar író velük kellett hogy csinálja. Volt valami kellemesen otromba benne, ahogy minden este koszosnak érezhette magát, de nem akart soká úgy maradni, nem akart olyanná válni, mint a nagyszülők, akiknek mindenről az eszükbe jutott valami nagyon régi történet, és sokat dalolástak is, általában elég egyhangúan. A szlovákiai magyar író nem sokat jegyzett meg abból, amit tőlük hallott, mindezt inkább csak egy zárójeles epizódként látta, aminek végeztével visszatér az ablaka elé, ahol majd az esőcseppek furcsa mintákat rajzolnak az üvegre, benne pedig kérdések fogalmazódnak meg, amelyeket mindjárt a következő pillanatban elfelejt. A szlovákiai magyar író már ekkor, ötéves kora körül ráérezett valamire, amit aztán később ugyanitt, a nagyszülőknél a templomban hallott viszont, egy prédikátor nevű illető könyvéből olvasott fel egy történetet, fiatal barna lány, a szlovákiai magyar írónak feltűnt, hogy már némi melle is van ennek a lánynak, és úgy látta, ez mindenki másnak is feltűnt a templomban, mert a férfiak egyszerre feszülten figyelni kezdtek, az asszonyok pedig furcsán fészkelődni. A lány arról olvasott fel, hogy minden mennyire felesleges és fárasztó, és semmi értelme gyötörödni azokkal a dolgokkal, amelyeket például a szlovákiai magyar író szülei fontos dolgoknak neveztek, mert minden, ami van, már egyszer volt, senki nem tapasztalhat semmi újat, semmi érdekeset, ezért aztán semmi értelme agyonaggódnai magunkat. A stressz kifejezést ekkoriban még nem használták, később került be a nyelvi forgalomba, mondhatni együtt cseperedett a szlovákiai magyar íróval, de a prédikátor könyvébe soha nem került be a stressz szó, mert a templomban mindennek régies hangzásának kellett maradni. A szlovákiai magyar író nagyszülei és a többi falusi csak azt hitte el, ami régi volt, vagy legalább réginek tűnt. A szlovákiai magyar író ezt jól megjegyezte, hogy aztán később ez is alaposan megnehezítse az életét.

A szlovákiai magyar író későn kezdett beszélni, írni meg pláne, a szülei később is mindig mondogatták, hogy nem volt érzéke a szavakhoz, ő pedig ezt mindig merényletként élte meg, mintha ezzel is próbálták volna felrázni szlovákiai magyar írói ábrándozásából. Tény, hogy alapvető bizalmatlansággal fordult a szavak felé, inkább csak szemlélte őket, ahhoz nem fűlött a foga, hogy bepizskítsa magát velük. A szavak egyszer csak mindenhol ott voltak, és azt gyanította, valahol a gerincében bizsergett az érzés, hogy most már nem is hagyják el soha, állandóan leselkedni fognak rá, egyetlen szabad rebbenése sem lehet többé. Ehhez nem sokkal később egy másik tolakodó újdonság is társult, legalább olyan szerteágazó és kiismerhetetlen formában, ahogy a szavak jöttek, de erre a másikkra nem is tudott semmiféle összefoglaló fogalmat találni. Azt sejtette, hogy a szavakkal van összefüggésben. Jézuska, mikulás, kisbárányok, istenke, apostolok, angyalok és ördögök és még rengeteg különböző szereplő alkotta ezt a társaságot, amely a szavakat követte, és egyszeriben rázúdult a szlovákiai magyar íróra, aki addig tökéletesen megvolt a maga szerény játékaival, apró kis örömeivel és bánataival. Most egyszeriben annyi mindenkire kellett figyelnie, hogy számon sem tudta tartani őket, és a legrosszabb az volt, hogy számon sem lehetett, mert mindig máshogy néztek ki, és mindig mást akartak tőle. A szavaknál még egyszerűbben ment a dolog, a labda gömbölyű és gurul, vagy pattog, vagy nem, vagy be lehet nyomni, vagy nem, de legalább néhány tulajdonsága alapján felismerhető. Azt sosem tudta, mikor van dolga a Jézuskával vagy a mumusokkal, akik soha nem tisztelték meg a szlovákiai magyar írókat a jelenlétükkel. Amikor szóba kerültek, a szlovákiai magyar író inkább csak tártott szájjal bámult, mint aki megkukult. Mondták is rá a szülei néhányszor, hogy megkukult a gyerek, miközben ennek nem volt semmi értelme. Amikor már folyékonyan beszélt, még akkor is ügyelt rá, hogy amit mond, az lehetőleg ne legyen ilyen rémisztően zavaros. Később, jóval később olvasta egy régi gondolkodónak a mondását, aki azt vallotta, feleslegesen ne szaporítsuk a létezőket. Ennek nagyon megörült, végre valaki, gondolta, aki megálljt intett. Aztán nem sokkal később rájött, a kísérlet sikertelen volt, a létezők egy-

re csak szaporodnak, a megállításukra tett bármiféle kísérlet eleve kudarcra van ítélve, és ő, a szlovákiai magyar író maga is ennek az egyedül értelmes elvnek az ellenében létezik.

A szlovákiai magyar író a szlovákiai magyar nyelv is meglepetésként érte. Már amikor értesült róla, hogy ez egy ilyen nyelv. Ki tudja, mikor került erre sor, talán az óvodában, talán odahaza, a magyar közszolgálati televízió adását nézve, bár televíziójuk csak jóval később lett, eleve elég későn látott televíziót. Mindenesetre egy idő után sok minden kiderült: hogy az ő nyelvükben olyan szavak vannak, amelyeket mindenki egy kicsit furcsának tart, még azok is, akik használják őket. Teljes természetességgel használják őket, de tisztában vannak vele – legalábbis az esetek többségében –, hogy itt valami – na és itt a nagy kérdés, hogy mi – nincs teljesen rendjén. A kérdés elodázandó, ez volt a közmegegyezés, ám ez megint zavarba hozta a szlovákiai magyar író, akinek már így is alaposan meggyűlt a baja a szavakkal, amelyek csak úgy rárontottak, hívatlanul, a megkérdézés nélkül, és akkor most még itt van ez a furcsa, elmismásolt közmegegyezés bizonyos szavakról, amelyeket például az óvodában már nem mondunk, mert a szemfüles óvónénik nyomban kijavítanak, és egy kicsit furcsán néznek ránk. Ezek a szavak még gyanúsabbak lettek, és hiába tűnt a saját tyeplákija teljesen ártalmatlannak, azáltal, hogy tyeplákinak nevezte, már csapdába került. A kérdés elodázandó, ám eltörölhetetlen.

Ez persze még a nagy villamosos elveszés előtt történt, ami középső csoportos korában érte a szlovákiai magyar író, és egy újabb lépéssel beljebb vitte őt a nagy zezzugos labirintusba.

A szlovákiai magyar író öt éves korában már látni és érezni kezdte a várost, ahogy mozdult, ahogy kigőzölgött, ahogy hömpölygött és megtorpant, ahogy pöffeszkedett és ahogy szétnyílt. Látni kezdte a magasságát és a szélességét, ezek teljesen új dimenziók voltak számára, amikor az épületek közé, az utcák fogsorai közé, a terek tepsijébe került. Itt más volt a magas és más volt a széles, mint eddig, ha kinyújtotta a kezét, nem tudta megfogni azt, amit pedig olyan közelinek látott. És más volt a közeli is, amikor igazán közeli volt: a villamoson úgy értek hozzá az emberek, ahogy egyébként nem érünk emberekhez, és ezt megint csak nem oldotta fel senki. Ezzel együtt élünk, mondták ki majdnem a szülei, de inkább mást mondtak. Vitték őt óvodába, válaszolgattak a kissé bárgyú kérdéseire arról, mikor érnek oda és mikor jönnek majd érte, miközben a válaszokat képtelen volt értelmezni.

Aztán egyszer csak elveszett.

Nem derült ki, mi történhetett, vajon ő szállt-e le rossz helyen, a tömeg sodorta-e el, a szülei felejtettek-e el idejében leszállni, de egyszer csak ott állt a megállóban, egy teljesen ismeretlen, addig sosem látott helyen, teljesen ismeretlen, addig sosem látott arcok között. A villamos elrobogott, és már nem volt, ami segíthetne rajta. Itt most az eddigiek fordítottja érvényesült: eddig ott volt az a sok-sok szó, amihez nem volt tárgy, ember, semmi látható, megfogható, de szavakból akármennyi volt, hogy fuldokolt bennük, most viszont nem volt itt egyetlen szó sem, de itt volt ez a rengeteg nagyon is látható, nagyon is megfogható valami, amikhez nem voltak szavak, magukban voltak, illetve nem magukban, hanem együtt, és fuldokolt közöttük. És persze kiderült, hogy a szavakkal, ezekkel a rohadék szavakkal, amelyek addig már annyit hitegették, semmire sem megy, mert ezek az ismeretlenek itt körülötte egyetlen betűt sem értettek meg abból, amit suttogott, beszélt, kiabált nekik. Nem tudta megmagyarázni, ki ő, és hova kell eljutnia. Belehajoltak az arcába, és újabb szavak jöttek, tömegesül, és fröcsögött az arcába az ismeretlenek nyála, és sok zöld és barna és kék szemet látott, és kis és nagy bajuszokat és villogó fülbevalókat, de nem tudta őket hova tenni. Nem is derült ki, hogyan került biztonságba, az emlék önálló kis emlékszi- get maradt, a szlovákiai magyar író viszont akkor-

tól tudta, hogy ami odakint van, az valami sokkal, sokkal másabb, mint addig gondolta, és ez egy újfajta bizsergéssel töltötte el. Semmi nem volt, csak ez a bizsergés.

– Az arcukra képtelen vagyok visszaemlékezni – mondta a szlovákiai magyar író.

– A későbbire sem? Az időskori arcukra? – kérdezte az életrajzíró.

– A későbbi arcuk, ahogy te mondd, az időskori, bár ez elég modorosan hangzik, nem érdekes. Arra már rászáradt a sok tettetés. Mint amikor a kisgyereket azzal riogatják, ne grimaszoljon, mert úgy marad. No, ők úgy maradtak.

– Mégis hogy?

– Nem tudom, mintha betonból öntötték volna ki az arcukat. Amiből persze kispórolták a cementet. Valahogy így. A fiatalkori arcuk viszont elveszett. Mintha sosem néztem volna rájuk.

– És valami egyéb? A mozdulataik, a gesztusaik, a szavajárásuk?

– Azt hiszem, a szüleim prototípusok voltak. A húszas években születtek, nem lehetett könnyű gyerekkoruk. Talán semmilyen sem volt. Nem beszéltek róla. Amilyük volt, az a hatalmas sóvárgás. Biztosan kutatták már ezt szociolingvisztikailag is. Az obcsánsz kik és preukázok világát. Azt hiszem, arra számítottak, tartozhatnak majd valahova. Hosszú idő kellett, hogy rájöjjenek, mi történt velük.

– De rájöttek? Ki is mondták netán?

– Dehogymondták. Nem egyedül estek át ezen, de az ilyesmiről senki nem beszélt. Ők meg pláne. Egyre kevesebbet beszéltek. Elvesztették a szavakat. Talán először a bizalmuk lett oda. Ebből még láttam valamit, de aztán már nem figyeltem őket.

– Pedig sokáig éltetek együtt.

– Ne szaladjunk ennyire előre.

A szlovákiai magyar író első nagy szerelmét Genovéának hívták, szőke volt, és aprócska, és nem lehetett nem észrevenni. Voltak a szlovákiai magyar írónak akkor már kisebb szerelmei, szerelmek első látásra, akik hirtelen kiragadták őt a labirintusból, ahova vezette be az idő. De csak egy pillanatra ragadták ki, aztán rögtön elillantak, elfelejtődtek. Genovéa nem, ő hosszú ideig tartó, mámoros gyötrelmet okozott az öt éves szlovákiai magyar írónak, már a létezésével, pedig a szlovákiai magyar író akkor még talán soha nem hallotta azt a szót, hogy vágy így önmagában, vagy ha igen, minden bizonnyal kikérte volna magának, hogy ilyesmivel fárasszák.

Genovéa. A szlovákiai magyar író egyből megértette, a különleges nevű nőekkel még sok baja lesz. Nem mintha annyira tetszett volna neki ez a név, csak egyszerűen nem tudta kiverni a fejből. A kislány egy évvel fiatalabb volt a szlovákiai magyar írónál, és persze jóval komolytalanabb, állandóan hisztizett, és a szlovákiai magyar író egy idő után azon kapta magát, mindig ott van, amikor Genovéa hisztizik, és vigasztalni próbálja. Inkább kevesebb, mint több sikerrel, de közben legalább szabad volt néznie. Időnként még a haját is megérintette, ami vékony szálú volt, és finom, mint a selyem, illetve inkább a selyem volt olyan, mint Genovéa haja, mert a szlovákiai magyar író akkor még nem tudta,

milyen a selyem. Azt már tudta, milyen a pókháló, de az félelmetes volt, míg Genovéa haja kíváncsú. Genovéa hagyta, hogy megérintse a haját, és a szlovákiai magyar írónak olykor-olykor már az is megfordult a fejében, Genovéa most azért hisztizik, hogy ő mellette legyen, és hogy megérintse a haját. Ez lett köztük a titkos kód, ez a hiszti, ami senkinek nem szúrt szemet, mert Genovéa sokat hisztizett, és mindenki jónak találta, ha ilyenkor a szlovákiai magyar író megpróbálja őt megvigasztalni. Az óvónők hagyták őket, elvontak kávézni, és a két gyerek akár óráig együtt volt, Genovéa bömbölt és durcáskodott felváltva, a szlovákiai magyar író pedig játékokkal engesz-

telte és a haját simogatta. Mintha évek teltek volna el így. Az emlék megint csak megszakad, mintha egyetlen történetet sem lehetne lekerekíteni. A szlovákiai magyar író így indult neki a történeteknek, ezzel a veszteségarzenállal, nincs kerek vég, nincs beteljesedés, nincs megváltás. Genovéva eltűnt, nem tudott tőle elbúcsúzni sem. Pedig volt óvodai ballagás is, ahogy lennie kell, és Genovéva ott is kivágta a hisztit, ahogy szokta, de a szlovákiai magyar író arra a vigasztalásra már soha nem tudott visszaemlékezni.

Az iskola első éveiből a szlovákiai magyar író nem a betűvetés gyötrő nehézségeire emlékezett, sem a szorzótábla magolására vagy a csikorgó orosz főnevekre, amelyeket fagyos szigorral vert beléjük az oroszos tanítónéni, akinek a szemében mintha a mérhetetlen tundra kegyetlensége szikrázott volna. Egy Eurüdiké nevű lányra emlékezett, akinek a neve mindjárt az első pillanatban halálosan zavarba hozta, főleg a neve, és aztán a haja is, az arca, a hányavetisége, a nemtörődöm mozdulatai, a fölényes tekintete. Elő-előbukkant Eurüdiké azokban az években, és amikor előbukkant, akkor a szlovákiai magyar író élete nem szólt másról, csak és kizárólag arról, hogyan férközhet a közelébe, hogyan érheti el, hogy megszímthassa a hosszú fekete haját, és hogyan zabolázza meg a szavak rakoncátlan hadseregét, hogy a saját céljainak rendelje őket alá. Nem tudta megszólítani Eurüdikét, de szerencsére mindig adódott alkalom, hogy a megszólítást megkerülve mellette teremhessen, elvégre osztálytársak voltak, és bár ő fiú volt, Eurüdiké pedig lány – mekkora feleslegesen korlátozó marhaságnak látta először ezt a különbségtételt! –, természetes volt, hogy egymás mellett kötnek ki a szünetekben vagy épp tanítás után az iskolaudvaron. Aztán voltak sűrű, elmosódó időszakok, amikor Eurüdiké elveszett, eltűnt, talán ott volt valahol az észlelés peremén, de a fontossága megkopott, majdhogynem elfelejtődött, és ezekből az időszakokból emléke is alig maradt a szlovákiai magyar írónak. Mintha Eurüdiké tartotta volna életben az emlékezetét, mintha ő tartotta volna eszméleténél. Évekig húzódott az ügy, Eurüdiké felmerült, majd alászállt, de a szlovákiai magyar író nem tudta őt követni, csak bámulta és bámulta, és próbált a közelében maradni. Nem tudott gondolkodni Eurüdikéről, csak sodródott vele és általa, amiről alighanem Eurüdikének fogalma sem lehetett, ki tudja, egyáltalán észrevette-e valaha ezt a törleszkedést, ezt a bámulást, tudomást vehetett-e róla, hogy van a környezetében valami egyedi, valami meghatározó, valami megtartó erő. Talán igen, lehetséges, hogy ezt természetesnek vette, mert tisztában volt saját különlegességével. Mindez körülbelül a szlovákiai magyar író tízéves koráig tartott, Eurüdiké ugyan nem költözött el, továbbra is ott volt a közelben, de egyszeriben valami megváltozott. Hiába viselte ugyanazt a nevet, hiába volt ugyanolyan flegmán szép és megközelíthetetlen, a szlovákiai magyar író látóköréből egyszeriben eltűnt. Látta még csilogni a haját, az ajkát, hallotta a kacagását, a sikolyait, de egyszeriben mintha lejárt volna az Eurüdikére szánt idő. A szlovákiai magyar író pedig továbblépett.

A szlovákiai magyar író hétéves volt, amikor a budapesti nagycirkusz vendégszerepelt a városban, és a szülei elvitték az előadásra a szlovákiai magyar írót. Nem lelkengett, mert fogalma sem volt, mit várhat, hallott ugyan már a cirkuszról, bohócok, elefántok és akrobaták, de elképzelni nem tudta. Nagy volt a zsúfoltság már az érkezéskor, sok, a szlovákiai magyar íróhoz hasonló gyerek tolakodott a bejáratnál, a szüleik pedig, akiknek az arca ezekben a percekben nem sokban különbözött a gyerekeikétől, még jobban tolakodtak. Drága volt a jegy, minden bent töltött pillanat értékes volt. Furcsa szagok kavargtak odabent, kölniszag vegyült testszaggal és állatszaggal, a hangoskodó nézőkről patakokban dőlt a verejték. A szlovákiai magyar író tátott szájjal nézte végig az előadást, talán a nyála is el-elcseppent. A szülei oda-odapillantottak rá, vajon lenyűgözi-e, amit lát. Nem értette, mi ez az egész, színes volt, mégis fakó, harsány, mégis tompa. A bohócokat nem tudta követni, az akrobaták untatták, az állatszámokat érdekesnek találta ugyan, de soha nem akkor, amikor a közönség nevetett vagy tapsolt, inkább akkor, amikor az állatok megtorpantak, és végtelen szomorúság csillant fel a szemükben. Hiába mondták el sokszor, hogy távoli tájak egzotikus mutatványait fogja látni, minden ismerős volt, olyan ragacsos volt az egész, mint a vattacukor, ami vonzza az embert, de amikor már mindene ragad tőle, akkor inkább sírna. Aztán a kijáratnál mégis látott valamit, ami megragadta. Ki-

felé is nagy volt a tolongás, a közönség lelkesedett, és az emberek minél többet haza akartak vinni ebből a lelkesedésből, ezért aztán siettek. Amikor beszorult a tömeg, a szlovákiai magyar író megpillantott egy férfit egy másik bejárat előtt, szakállas, pocakos férfi volt, a kezében szivar, a nyakában, a csuklóján, az ujjain ékszerek, a fején cilinderszerű kalap, az arca pirospozsgás, borvirágos az orra, és fiatalok vették körül, lenge öltözetű lányok, akik talán még húszévesek sem voltak, és karcsú, fiatal fiúk, lesték a szavait, a mozdulatait, mosolyogtak rajta, de fegyelmезetten, és mielőtt továbbálltak volna, enyhén meghajoltak előtte. Ő lehetett a direktor, gondolta a szlovákiai magyar író, vagy legalábbis valamilyen rendezőféle, de az biztos, hogy a cirkusznak valamilyen ura, és ahogy ezt a jelenetet látta, a szlovákiai magyar író úgy érezte, most megpillantotta azt a világot, amelynek a létezéséről már annyit hallott. Azoknak a lényeknek a világát, akikről beszéltek ugyan, de mégsem tudtak valós képet adni róluk. Ezek szerint, döbбent rá a szlovákiai magyar író, van átjárás abból a szavakon túli világból egészen ebbe a valóságba is. Csak néhány pillanatig figyelhette a pocakos férfit, aztán a tömeg továbbsodorta. Amikor a szülei a villamoson arról faggatták, hogy tetszett neki az előadás, és sorolni kezdték, hogy ugye a bohócok és az akrobaták és a zsonglőrök, ő egykedvűen bólogatott, és közben végig a pocakos direktort látta maga előtt.

A szlovákiai magyar író nagyszüleinél, azaz az anyja szüleinek a falujában, a ház mögötti kamrában, amelynek ajtajához egy kövezetlen ösvény vezetett az udvaron, és ahol mindig sötétség honolt, az egyetlen aprócska ablakot belepte a por és a kosz, a régi, rozsdás varrógép és a sötétbordó, nagy almárium között egy halomnyi könyv hevert. A szlovákiai magyar írónak nem voltak játszópajtásai a faluban, így amikor a szülei lehozták, a nagyszülei portáján indult felfedezőutakra. A dohos kamra sötétjében lapozgatta a régi, széteső, el-sárgult lapú könyveket, amelyekben alig olvasható, sokszor gót betűs szövegeket talált, apró betűs szövegek végeérhetetlen sorait. Főként egyházi könyvek voltak, prédikációkkal és bibliamagyarzatokkal, erkölcstanról és helyes életvezetésről, litániákkal és ájtatosságokkal, látomásos leírásokkal, dörgedelmes intelmekkel és elrugaskodott világmagyarzatokkal. A szlovákiai magyar írónak hamar belefájdult a szeme, amikor a kamra sötétjében bújta a régi, avas szagú köteteket, de kivinni nem merte őket a napvilágra. A nagyszülei féltek a könyvektől. Soha nem látta őket könyvvel a kezükben, kapával és kaszával inkább, még a nagymamája, ez a vézna, de inas és erős asszony is kaszált, ki tudja, hány évesen. Könyvet nem fogtak a kezükbe, a nagymama egyetlen elnyűtt imakönyvén kívül, még bibliát sem, ami pedig ott volt a hálószobájukban a polcon. A szlovákiai magyar író megkérdezte őket, honnan ez a nagy rakásnyi könyv, mire ők kelletlenül válaszoltak. A nagypapa azt mondta, a paptól vannak, a nagymama azt mondta, a zsidótól vannak. A szlovákiai magyar író hallott már a zsidókról, de nem tudta elképzelni, milyenek lehetnek, vajon hogy nézhetett ki egy zsidó. Olyannak látta őket, mint egyes történelmi könyvek illusztrációin a tizenhetedik századi embereket, jobbágyokat, kereskedőket, akik furcsa, nagyon nem praktikus öltözékben jártak, és az arcukat mindig csak néhány elnagyolt vonalkával ábrázolták. Olyannak látta őket, mint a régi korok kihalt állatfajait. Tudta, hogy volt egy zsidó temető is a faluban, és mindig leste, amikor mentek a nagyszüleihez, nem lát-e valahol egy elhagyott fejfát az út mellett. Nem látott. A nagyszülei erről nem beszéltek, ahogy a könyvekről sem akartak. Voltak köztük érthetetlen nyelven írt példányok is, ezeket is hosszan silabizálgatta a szlovákiai magyar író, sejtette, hogy ezek lehetnek a zsidó könyvek, félve nyúlt hozzájuk, egy kicsit összeszorult torokkal, mint ha egy halott ember testéhez érne. Álmodott is a könyvekkel, látta maga előtt a soraikat, ahogy a végtelenbe vesznek, és ő képtelen megérteni, miért íródtak, de meg akarja érteni, mert a könyvek provokálják, azzal provokálják, hogy olyan mélyre vezetnek, olyanok a kigyózó soraikkal, mint egy mély kút vagy egy örvény. A nagyszülei ferdén néztek rá, amikor látták, hogy megint a kamrából mászik elő, dohszagúan és pókhálósan, és inkább kapát nyomtak a kezébe, vagy behívták, hogy üljön csak le a sámlira, és a nagymama babot fejtett és bugyuta dalokat énekelt mellette, amelyek időjárásról, kerti munkákról és időtlen barna kislányokról szóltak. Egyszer pedig, egy huzatos őszi délutánon, amikor bement a kamrába, azt látta a szlovákiai magyar író, hogy a régi varrógép és a nagy almárium között egy addig nem

látott, oda nem illő, roskadt szekrény van, a könyvek sehol, és a szekrény ajtaján fémpánt, lakattal lezárva. Hiába rángatta, nem nyílt. Nem mertte elkérni a kulcsot a nagyszüleitől.

Hazudni szokott a szlovákiai magyar író korábban is, de nyolcéves volt, amikor először fészkelődött el tudatosan egy hazugságban. Korábban inkább csak letagadott dolgokat, mintegy szükségszerűen, a túlélés érdekében. Nyolcéves volt, amikor egy iskolai ünnepségen *A dzsungel könyvét* készültek előadni, és az első próbanapon a szlovákiai magyar íróra osztották Maugli szerepét. Nem lelkendezett, nem tiltakozott, sem büszkeséget, sem elégedetlenséget nem érzett. Rövid és egyszerű szövege volt, a rendezés sem volt túlbonyolított, de a fiatal, kecses tanítónéni nagyon aprólékosan elmagyarázta a szlovákiai magyar írónak, hogyan kell Mauglit játszania. Ahhoz, hogy elhitesse másokkal, a nézőkkel, hogy ő Maugli, neki magának is el kell hinnie. A szlovákiai magyar író tudta, hogy ez marhaság, de tetszett neki, ahogy a tanítónéni megpróbálja meggyőzni, és az ő kedvéért egy kicsit elhitte saját maugliságát. Attól kezdve pedig, hogy elhitte, tényleg másképp hallotta a saját szájából a szöveget, és másnak látta a mozdulatait, másnak látta a végtagjait, a saját testrészeit is. A tanítónéni mindenkit megdicsért a próba végén, és azt mondta, mindenki gondolja át alaposan, amivel foglalkoztak. A szlovákiai magyar író átgondolta, és amikor hazament, kipróbálta, milyen, ha még egy kicsit Maugli lesz. A szüleinek nem árulja el, ám valójában igenis Maugli lesz, legalább egy délutánra. A szülei nem tudták, hogy ő most épp nem a szlovákiai magyar író, hiába néz ki úgy, mint a szlovákiai magyar író, ténylegesen semmi köze hozzá. Minden mozdulatában és minden szavában ott volt a maugliság, ugyanúgy, mint a próbán, hiába nem volt most adott szövege, bármit mondott, az színpadi szöveggé vált, Maugli-szöveggé. Egy teljes délutánon át hazudott a szüleinek arról, hogy ő most a szlovákiai magyar író, egyedül ő ismerte a valóságot. Ekkor érezte először, hogy a hazugság mennyivel érdekesebb lehet az igazságnál. Megérzett valamit abból, hogy van a hazugságban valami felemelő. Másnap ismét próbáltak, ám a tanítónéni új szereposztást talált ki, és a szlovákiai magyar írót a majomkirály egyik alattvalójává fokozták le. Ez már nem tudta érdekelni, és egy időre megfelekedett a hazugság élvezetéről. ■ ■ ■

■ **Szalay Zoltán** (1985): prózaíró, szerkesztő. Legutóbbi kötete a Kalligramnál: *Felföld végnapjai*, 2017.

A SZÁLLÍTÓ

Ki az, aki a lakóhelyén múzeumba megy? Legfeljebb aki idegenből érkezett barátait kíséri. A múzeumokat turisták és iskolai osztályok látogatják. Városom múzeumi megvárnak. Talán egyszer megnézek egy vitatott időszaki kiállítást, hogy hozzá tudjak szólni.

A turisták az ifjú angol arisztokraták számossá vált leszármazottai, akik Európán keresztül utazva képezték magukat: *the grand tour*. Ez Franciaországon és Itálián, és olykor Németországon, a Rajna mentén felfelé vezetett. A *tour* azt jelenti: fordulatot venni, kanyarodni, franciául *tourner*. Különbözik nem tudna visszatérni az ember. A *tour* körbe keríti azt, amit hallani, olvasni, és látni kell, ha valaki a képzetek körébe akar tartozni. Régiségeket, gyűjteményeket, városokat és kultúrtájakat, nyelveket. A grand tour a humanista képzést és enciklopédiáját (egkyklia paideia) utazásként zárja le.

A világlátásnak jártassággá, tapasztalattá kell válnia. Ehhez kanyarodni és fordulni kell, mozgékonynak kell lenni: odafordulni ahhoz, amivel az ember találkozik, alkalmazni későbbi adottságokra és visszafordulni önmagához. A turisták összeszedik az őket érő élményeket, tapasztalatot gyűjtenek és összeszedik magukat a megélttel való találkozásban. Egy wunderkammer létesül. Az utazásokról hozott dolgok köréből curiosa és mirabilia, rajzok, levelezőlapok, fotók, albumok, anekdoták, emlékek lesznek. Az összeszedett emlékek köre a csodálkozástól a tudásig terjed, átfogja az anekdotikusokat és az általános érvényűeket.

Az utazás megszakítja a hétköznapot és rést nyit a váratlannak: más erkölcsöknek és szokásoknak. A grand tour útvonala az antik és koraújkorai újjászületésük (Renaissance) helyszíneit követi. A csodálkozás során még fel nem fogott csodálatos így csodált példaképpé, és ezáltal klasszikussá válik. A csodálkozás áthidalja az emelkedett példakép és saját korlátozott lehetőségeivel való elérésének hiátusát. A csodálkozás azonban elutasításba is átcsaphat. A klasszikus antik helyett lehet tárgya a gótika is, a Napnyugat helyett a Napkelet vagy a déltengerek archaikus kultúrája. Ennek megfelelően változnak az útvonalak. Az idő és a pénz amúgy is szűkösebbé, a közlekedési eszközök gyorsabbá váltak. A nagy utazások nem tartanak már olyan sokáig.

A kör, aminek minden tudásra érdemes dologra ki kellene terjednie, nem zárul össze. Minden enciklopédia esetében elengedhetetlenek az újabb pótkötetek. A Grand Tour során a kör középpontja, a figyelem fókusza áthelyeződik. Új területek válnak érdekessé. Az útirány ezekhez igazodik. Az ember éppen ezért tesz szert tapasztalatokra. A gyűjtés teljességre

törekszik és nem éri el. Micsoda szerencse, hogy a kör sosem zárul össze! Az olvasásból, fel-szededegetésből, gyűjtésből (colligere) nagyon könnyen összekényszerítés, erőltetett gondolkodás (cogitare) lesz!

A tapasztalat könnyen rutinná válik, önigazolássá, és ezáltal szokássá. Mintegy magától a már bevált utakra térül vissza. De mozgékony kell maradjon; nyitottnak tudásának megzavarásával szemben; nyitottnak összeszedettsége támogatására és érzékelési mezejének újrendezésére és egyszerűbbé tételére. Nem szabad elveszítenie rácsodálkozó képességét, a meglepődés örömét, a tudás határainak tudatát.

Mindenki tapasztalatokat gyűjt a maga kuriózumkabinetjében. Ezek egymásra, alkimisztikusan hatnak, forrnak, alvadnak, enyésznek, finomodnak. Az érzéssel járó emlékek különböznek a pragmatikus tapasztalatoktól. Úgy tűnik, hogy a gyűjtő gyűjt. Ám a tapasztalatok maguktól gyűlnek. Nem háríthatók el és jelentésüket nem lehet előírni. A gyűjtő csak felszedni képes. Az emberek a történeteiket nem válogatják ki. A gyűjtés mediális és reflexív. Nemcsak valamit gyűjt, hanem saját magát is. Mindannak elgondolásává, utána-gondolásává és érzékelésévé válik, ami összegyűlt. Gyűjtögetve megpróbálom magamat ösz-szeszedni és közben eltávolodom, amennyiben ki akarom egészíteni a gyűjteményt.

Utazásaimat az emlékezet kuriózumkabinetje megtartja az eseményeken keresztül. Egy ré-sziük megmarad vagy megsápad anélkül, hogy megváltozna; mások megváltoznak, kifutnak és meghatározatlanul sokértelmű foltokat képeznek. Ezek az érzelemtől átítatott és átszínezett emlékek, amelyek más eseményekre kémiailag reagálnak. A fényképek személyeket, tá-jakat, városokat, dolgokat mutatnak és a résztvevőkből emlékeket hívnak elő, kifutó foltokat.

Az egyes ember számára a wunderkammer a magányban tárul föl, az önmagával való ta-lálkozásban. Ám az ember magányában nincs elszigetelve. Egy társadalom konvencióit és tradícióit, az útjait karrierjeit és útvonalait követi, bár olykor ellenkező irányból, kerülőuta-ron és mellékösvényeken. Egy társadalom is összeszedi és összegyűjti magát népként a vá-lasztásra és akaratképzésre. De összegyűlik egy közös kultúra, történelem, nyelv, közös mí-toszok és hősök, énekesek és költők körül. Egy közös kultúrában más véleményeket köny-nyebb megérteni és elviselni, legalábbis többnyire.

Vélekedni: én vélekedek, te vélekedsz, ő vélekedik, mi vélekedünk. Mindenkinek van vé-leménye. Ez kommunikatív. Beszélgetésbe kezdünk egymással, társaloghatunk és vitázha-tunk. De a vita nem mehet túl messzire. Mindenki visz hátizsákjában véleményeket az éle-ten keresztül vezető úton. Ezek jól ápoltak, javítottak, mosottak és redőzöttek, de elhasznál-tak, szétizzadtak és lyukacsosak is; lehetnek beváltak, de lehet cserélni és elhajtani is őket. Valamire mindenesetre szükség van ahhoz, hogy fel tudjuk ölteni, magunkra tudjuk venni, hogy meg tudjunk nyilvánulni, és állítani tudjunk valamit.

Az embereknek eltérő véleményük, véleménykülönbségeik, eltérő nézeteik, különböző ér-dekeik vannak. Világuk olyannyira nyitott, hogy több véleményt is megenged. És ezek nem feltétlenül tévesek. Az emberek olyannyira szabadok, hogy így vagy úgy vélekedhetnek. Gyak-ran már ez is túl sok. Egy társadalom közerkölcse nem enged meg mindenfajta véleményt és van, amit illetlenül vet meg. A hangzavarnak keretek közt kell maradnia. Nem minden vélemény kívánatos vagy célszerű. Így az egyes embernek olyan véleményei is vannak a há-tizsákjában, amelyeket nem terít ki mindenki előtt. Egyes vélemények esetében nem biztos, hogy maga rakta-e be, avagy becsúszatták a szülei, tanárai, barátai, az újságok és a média.

Természetesen mindig vannak fafejűek és csökönyösek. De az emberek általában nem akarnak bosszúságot, megbíznak a megszokottban, bár megszorításokkal, de csatlakoznak egy bevett véleményhez. A hatalom azzal kecsegtet, hogy egy vélemény uralkodóvá válhat és nyomást gyakorolhat. Ezzel szembeszállni nem könnyű.

Az emberek vélekednek. Ami annyit jelent, hogy az állításokat meggyőződéssel, érzékeny tapasztalatokkal kötik össze. Ezekről nem lehet vitatkozni. Ezek iránt mindenki érzékeny. A véleményben a cáfolható cáfolhatatlannal keveredik. Mindkettő a másikra szorul. A meggyőződésekhez érvekre van szükség, és állítások a merészségüket végül meggyőződések-ből nyerik. Amennyiben a vélemények nem volnának mások, mint állítások, könnyen egyezsé-gre lehetne jutni. Ám egy véleményekről folyó vitának nincs vége, legfeljebb átmenetileg, ki-merülés folytán; az egyik oldal fölényes bőbeszédűsége és visszafelelési készsége, nyomás-gyakorlás, vagy hatalmi szó készleti hallgatásra a véleményeket. Véleményektől kevésbé a meg-

cáfolásuk révén válnak meg, mint inkább levetik. Átmenetileg eltűnnek, aztán némileg más szabással és mintázattal tűnnek újra föl.

Arról alkotunk véleményeket, amihez valamelyest érteni vélünk, áttekinthető szakterületekről, mindennapi, de másodkézből, hallomásból, televízióból származó dolgok vagy tudományos kutatások alapján. A tudósoknak is vannak véleményeik. Kijelentéseik nem tudnak elszakadni Istenről és a világról származó, mélyen rögzült érzésektől, amelyek kívül maradnak a cáfolhatóság övezetén.

Mindenféle véleményekkel a csomagjában vonul a turista és újra meg újra szünetet kell tartania, le kell állnia, a csomagot le kell tennie, a megszakítatlan vélekedést, állítást és önállítást fel kell tartoztatnia. Filozófiai epoché, betérni a wunderkammerba, világtapasztalatának kristályába. Ez az összeszedettség és leállás (inhibition) szükséges a tartható kijelentések helytállósága és bemutatása (exhibition) végett. Mi a szándékom az állításaimmal? Egyáltalán mire törekszem? A leállás a tapasztalatok sokaságának és általános véleményeknek sajátját történő átalakulása. A szünet, a múzsai idő, egy megálló (inhibition) az, ahol kialakul: exhibition.

Platón, aki a korábbi és későbbi filozófusokhoz hasonlóan nem sokat adott a véleményekre és tulajdonképpen csak a tudományt és bölcsességet akarta érvényben hagyni, el kellett hogy ismerje a „helyes vélemény” jelentőségét.² Azt írja, hajlamos az elszállásra, mert nincs szilárdan alaphoz kötve, többnyire csak plauzibilis. Platón számára a vélemény még nem saját vélemény volt, hanem a közkeletű arról, hogy mi jó és szép. A szokásos nem is lehet egészen rossz. Mindenesetre beváltak tűnik. De a rutinban elgondolatlanul marad. Későbbi filozófusok a véleményben az affektus racionális magvát látták.³ Szorongok, mert a halált rossznak tartom. Ám nem az, mondják a filozófusok. Hamis véleményként a vélemény személyessé válik.

A német *meinen* (vélni) szónak kevés köze van állításhoz. Rokona a közösség, általánoság, udvarlás, szeretet, hűség (*Gemeinde, Gemeinschaft, Allgemeinheit und mit Minne, Liebe, Treue*⁴) szavaknak. Ebben az értelemben a vélemény alapján jártasságból eredő javaslat egy közös ügyben. A vélemény a *sensus communis*, ami a közös feladatra irányul. Ezt a *common sense*-t a vélemény szeretettel és hűséggel köti össze. Mit vélek személyesen azzal a közösséggel szemben, amellyel szemben elkötelezettnek érzem magam? Mi szeretett és drága számomra? Meg kell állnom és össze kell szednem magam: inhibition, exhibition.

Mit vélek én, ami így vagy úgy, de mégis hasonlóan elhangzott már? A saját véleményhez bátorság és megfontoltság szükséges. Inkább a hanglejtésben, mint az állításban fejeződik ki, kevésbé a *mi*, mint inkább a *miként* teszi. A hanglejtést átszínezi az érzés, a csodakamra szublimált tapasztalatait. A személyes vélemény nem homályosítja el a rálátást a történésekre, megvilágosító: megismerés az érzés intenzitása és egy hang révén, mely cseng.

Szállítani: alig kell mozognom. Mindent elhoznak, még az utazásokat és az úti tapasztalatokat is. Már csak be kell szállnom. Mindent szállítanak. Már csak azért mozdulok el, mert nekem is szállítanom kell. Egy fogadó számára valamit meg kell mutatnom, oda kell nyújtanom: exhibition. Büszke vagyok. Van mit felmutatnom.

Mindig is szükség volt arra, hogy dolgokat vagy híreket innen oda szállítsanak, vigyenek vagy hozzanak. Most mindent szállítanak, a közelbe vagy egyenesen a lakásra: öltözeteket, enni- és innivalót, mindenféle készülékeket, alkatrészeket, híreket, szórakoztatást, utódokat, partnert, kalandot, affért. Távolági utazásokat szállítanak, a nagy utazást oda vagy amoda, kis vagy nagy tételben. A szállítás mindenről gondoskodik.

A történelem nem ér véget. Továbbra is történnek események nagyban és kicsiben, borzasztóak és csodálatosak. De rögtön becsomagolják, mint hír, kép és vélemény, sokszoroztják és sugározzák, küldik. Reprodukálják vagy szimulálják, és aztán tömegében szállítják. A szállítás konténerben történik. A tartalmat a tárló formájához igazítják. Tudományos feltevéseket, amiket még igazolni kell, éppúgy véleményekként csomagolják, mint egy eredeti filozófiai állítást vagy egy politikai kommentárt. Véleményként minden hihető és ellenvélemények szállítását váltja ki.

A fiatal nemesek kései leszármazottai a tanulmányutat vakációval kombinálják. Az élet ugyanis megerőltetővé vált. Mindenkinek valamiképpen a termeléssel, csomagolással és a szállítványok kiszállításával van dolga. A pihenés szüneteiben mindenki észreveszi, mennyire kiszolgáltatott a szállításoknak, akár akarja, akár nem. Nemcsak szállítója és fogadója min-

denféle küldeménynek, hanem maga is szállítmány. Vele töltik meg a vendéglőket, áruházakat, szállókat, múzeumokat repülőket és buszokat. Adatokat szolgáltat magáról az elkövetkező szállítási szolgáltatóknak, akiknek ki van szolgáltatva.

Emberék, dolgok, információk, képek, vélemények túráznak a glóbusz körül, szállítanak és szállításra kerülnek. Szállítani csak azt lehet, ami laza, mozgatható. Szállítani franciául: *livrer*, ami a latin *liberare*: megszabadítani, eloldozni igéből ered. A szállítás megszabadítja azt, amit szállít – a rakódóhelyétől vagy az eredeti helyétől, ahol fogva volt. A szabadítás fertőző. A mobilizálás egyre inkább fellazít. A szállítás a gazdaság liberalizálásával jár együtt, a kereskedelmi utak nyitottságával és vélemény szabadsággal. A disztribúció fontosabbá vált, mint a produkció. A szállítás megelőzte az elosztást. Leválik egy véges egész elképzeléséről, amelyet megfelelően, sőt netán igazságosan kell elosztani.

Ha minden laza, valahol támasztékra kell lelnem. De az sincs rögzítve. Hogyan tudom megtartani magamat az általános lazaságban? Össze kell szednem magamat, de szétszórt vagyok; meg kell állnom, de továbbra is szállítanom kell. Ha minden laza, csak a nyomás képes összetartani. Ami azonban ambivalens. Lazít és old, átmenetileg azonban összetart: mint időkénszer és alkalmazkodási kénszer.

Európa sokáig egy olyan múltban talált tartást, amely azért maradt fenn, mert képes volt az antikvitás és a kereszténység szakadatlan újjászülésére. Az antikvitás és a kereszténység köré egy kört vontak. Mindkét egymást metsző kultúrkört tanulmányozták és beutazták. Régi templomokhoz és antik szentélyekhez zárandokoltak.

Aztán jött az iparosítás és vele annak tudata, hogy fenyegetést jelent. Iparvárosok és iparvidékek jönnek létre. A régi városképek és tájak, a saját történelem jelképei veszélybe kerülnek. Mi véd meg a fenyegetéstől? Egy új múzeumkultúra és műemlékvédelem. Úgy tűnt, hogy a 19. század historizmusa képes ellensúlyozni az iparosított pusztítást, ám annak részévé vált: a múlt, a történelmi készletek iparosított kizsákmányolásának.⁵ Neogót és neoromán templomokat szállítottak mindenféle, múzeumokat reneszánsz és barokk stílusban vagy középkori lovagvárakat szerte a Rajna mentén. Az építészeti tárlókat lehetett konzerválni vagy régi formájukban újonnan leszállítani, ám eleven tartalmukat nem. Ezt a historizálás, muzealizálás és esztétizálás semlegesíti.⁶ A várakban iparbárok laknak. A múzeumlátogató nem borul térdre egy oltárkép előtt. A képek már korábban eloldódtak.

A történelem növekvő iparosítását az avantgárd művészete rövid időre megszakítja, a régi világ historizmusával egy teljesen új, modern hajnalhasadást állít szembe. Időközben ezt a modernit is historizálták, utópiáját semlegesítették és szállíthatóvá vált. Az iparosítás elérte a kortárs művészet kereskedelmét. A gyűjteményeket úgy szállítják ide-oda, mint a divatházak kollekcióit. A gyűjtő személye, saját nézete és véleménye, érzékenysége és ízlése a műtárgyak nagy tömegében nem ismerhető fel. A gyűjtő is a szállítmányozás körébe került. A turista véleménye már nem tud a gyűjtő hatására képződni. Ahogy a kurátor ki van téve a piac nyomásának, úgy van kitéve a turista a szokások szívóerejének. Maga a turista is tömeges. Beáradnak a múzeumokba, aztán a muzealizált belvárosokba és esznek és isznak és bevásárolnak.

Minden eloldva, sehol egy támaszték. Már Platónnak is ez lehetett a benyomása a kicsiny Athénben. A szofisták, a korabeli okos emberek azt fejtik ki, hogy mindig egy szakértő vélemény plauzibilitása az erősebb. Szónoki tudásuk az érdekek függvényében képes a gyengébb dolgot erősebbé tenni és megfordítva (Protagorász). Minden rendelkezésre áll, még a költők kötelező írásai is. Tetszés szerint lehet így vagy úgy értelmezni őket. Amikor a plauzibilis technikává válik, amit tanítani és pénzért szállítani lehet, akkor eltűnik a helyes és találó, mert azt is plauzibilissé kell alakítani.

Platón olyan város alkotmányát gondolta el, amely nem szorul a vélemények plauzibilitására, egy szabadság nélküli alkotmányt. Csak azok szólhatnak, akik tudnak. De ki tudja, kik a tudók? A későbbi időkben a filozófusok egyre inkább magukba húzódnak vissza és megkísérlik magukban megtalálni a támasztékot, amit odakinn elveszítettek. Erőfeszítést tesznek arra, hogy affektusoktól menten, szenvedély nélkül, véleményektől szabaddá, és ezáltal megrendíthetetlené váljanak. De talán már elég tartást ad egy szünet is, egy pillanatnyi elmélyedés a csodakamrában, ahol a világtapasztalat és -nézet teóriává szublimálódik.

A vélemények félreértéseknek kiszolgáltatottak. Többnyire olyan állításokat emelnek ki belőlük, amelyeket vitatni vagy helyeselni és megerősíteni lehet. Ez folyamatossá teszi a kom-

munikációt. Csak nehezen lehet előrejutni egy olyan vélemény csodakamrájához, amelyben a tévedések is helyesek.

Turista vagyok. Utazásokra megyek. Útnak indulok. Eloldott vagyok. Azáltal, hogy mozgok, minden mozgásba jön. Minden eloldottá válik. De a mozgás azt is jelenti: fordulni és forogni tudok. Kanyarodni tudok. Ennek során eltérülök. Sem oda nem jutok vissza, ahonnan elindultam, sem pedig oda, ahová el akartam érkező. A kör nem zárul össze. A tapasztalásnak nyitva kell maradnia. Ám a kanyarok beszögelléseiben átmenetileg halászni tudok és tapasztalatokat gyűjthetek, mielőtt még ismeretük eltűnne a nyíláson keresztül. A kanyar a fordulatom; saját *tropos*, saját hanglegjtés a vélemények tömkelegében.

Oldott vagyok. Mehetek. Felszabadult vagyok, szabadon engedett libertinus. Már nem tartanak fogva, cserébe viszont ki vagyok szolgáltatva a szolgáltatóknak. Megrendelem, amit szolgáltatni tudnak. Szinte minden ki van állítva, rendelkezésre áll és szállításra kész. Ám éppen a kiállítás és kiszállítás tökéletesedésével tűnik el a tartás és a tartalom. A szabadon engedettnek minden szabadsága megvan. De minden eddiginél inkább másodlagos tapasztalatok és úton-útfélen hallott vélekedésekbe záródik. Ez nyugtalanná teszi és bizalmatlanná. Úgy sem képes szabadulni tőlük, hogy ellenkező véleményeknek ad teret. Hogyan sikerülhet neki az átalakulás, a szabad szellem (esprit libre) válás, a nyílt kapcsolat az áthagyományozottal és az újabb szállítottakkal, egy hangszínekben gazdag hang, egy vélemény kialakítása?

Nekiindultam, úton vagyok. Nem vagyok itt. Sosem vagyok egészen itt. Ezért mulasztok el és hiányolok ezt vagy azt. Ami hiányzik, ami nem látszik itt lenni, azt szolgáltatással szállítatom magamnak. A szolgáltatás azonban a csömört is szállítja, a szolgáltatással való elégedetlenséget, a vágyat a többre, az ősrégi mindig-többet-akarást (pleonexia). A múzealizálásnak gyűjtenie és ővnia kellene. De félresiklik előle az, amit meg kellene őriznie: a történelem és a művészet. Ezért terjed egyre tovább és hiábavaló a múzealizálás. Szilárdan tartja a csomagolást és hagyja eltűnni a tartalmat. Az esztétizálás és múzealizálás állandó szolgáltatása folytán a művészet és a történelem nincs már jelen. Váratlanul, mint kézbesíthetetlen események merülnek föl valahonnét.

Ám csak át kell mennem a múzealizált belvárosokon és benne vagyok a megszokott életben, a durva hétköznapban, melynek sajátosága abban áll, hogy semmi különös sincs benne. Ezt a konkrét általánost (Hegel) gyűjteni és elgondolni maga a megszabadulás a felszabadulástól: szabadság. A szállítások világának önmagában nincs tartása. A szokásos élet jelentéktelenségében viszont minden jelen van: boldogság és nyomorúság, ostobaság és bölcsesség, keménység és finomság, az események, a trükkök, a hiábavalóság és a csodálatos. Az idegen hétköznap rányitja a tekintetet a sajátára. Tartalmazza az egész világot, kifürkészhetetlenül szer-teágazó, tele meglepetésekkel és ismétlődésekkel, mindazzal, amit egy szállító tapasztal: az elengedhetetlen tinktúra a csodakamra kémiaiájában. Az utazás, a nagy kerülőút nem volt hiába.

Kiszállítom a szállítmányt. Ez mozgásban tart. A szünetekben (inhibition) érzem saját csomagom súlyát, a véleményeket, amiknek kiszolgáltatom magam. A magam véleményét mondom-e vagy csak újramondom, amit rám terheltek? A hátizsákot nem lehet lerakni. Hátra-nyúlva nem érek a mélyére. Csak azt tudom megragadni, ami fölül van. Az útikönyv, ami vezet, bizonyára mélyebben rejlik a hátizsákban. Nem állhatok meg sokáig, hogy kutassak benne. Megállás közben a csomag túl nehéz. Ha úton vagyok, menet közben, könnyebb.

Így kanyargok körbe és megpróbálok megszabadulni a csomagtól, szabaddá válni. A megrendelések közé, amiket kiszállítok, mindig belerakok a magaméból is. Olyasmint szállítok, ami nem is volt megrendelve. A csomagom ennek ellenére sem csökken. Egyszerűen nem tudok megszabadulni tőle. Egy ilyen szállítmány, amit kiszállít az ember anélkül, hogy képes lenne megszabadulni tőle és megrendelték volna, egy áthagyományozás, tradíció. Nem tűnik el, ha az ember leszámol vele, és másfele megy, mint ahogy az ember véli, amikor tovább akarja adni.

Az áthagyományozottól nem lehet megszabadulni, csak ráébredni lehet. Észlelve szóvá lehet tenni, avagy jobb esetben fel lehet lelteni a nyelvét és ezáltal könnyebbé lehet válni. Megkönnyebbülve elenged és segítségemre van tanácsadóként, útikalauzként, amit olvasni tudok. A zene, ének és a képeket teremtő nyelv építik a nagy csodakamrát, amiben a tradíció megújul.

Az áthagyományozott a hátamra van kötve. Belecsomózva hurcolom magammal a történelmet és nem szabadulok meg tőle. Történelem az, ami megtörtént, megérett velem, ami keresztül ment rajtam és amin átmentem; elbeszél, feljegyzett, kutatott, hamisított, fele-

dett, abbahagyott történetek. Így mentek keresztül rajtam az évezredek és hagyták hátra nyomukat. A történelem szenvedéstörténet.⁷ A legkevesebbet tudom róla. De a véleményemet hangolta. Véleményem az ő hangjukat hagyományozza. Mások inkább kihallják ezt belőle, mint én magam. Sosem fogok tudni megszabadulni a történelemtől és nem leszek képes arra, hogy igazán szóhoz juttassam. Amit vélek róla, egyoldalú, egy vélemény a vélemények közösségében. Vajon képes lenne-e a vélemények és ellenvélemények hangversenye arra, hogy hangzóvá tegye a teljes hagyományt?

A tradíció tart. Tartom magam hozzá és elszakadok tőle. Elkerülhetetlenül továbbadom, elkerülhetetlenül hiányosan. A továbbadás félresikerül. Az önnön magaslatait soha el nem érő, önmagával mindig vitában álló tradíció elárulja magát. Ezért nyilvánítják gyakran a történelem egy meghatározott változatát kötelezővé, legalábbis egy részét helyes véleménnyé és végérvényessé. Ezek a családtörténetek dogmatikus legendái, a vallások és tudományok előírt tartásai.

Le akarom oldozni a hátamról a csomagot. De félek a felbomlástól; attól, hogy minden lazává és eloldottá válik, semmi nem lesz tartós, semmi, amihez tartani tudnám magam. Hol egy megoldás, ami tart? A tapasztalatszerzés a felbomlás és dogmatizálás között mozog. Teljességre törekszik, de mégis nyitottnak és lezáratlannak kell maradnia. A tapasztalat oldottan gyűlik fókuszpontok köré, amelyek a tapasztalatokkal együtt mozdulnak el. A múzealizálás az elveszett egész iránti érzékkel itatja át az áthagyományozást. Egy fennmaradt töredék a múzeumban egy letűnt világot, egy eltűnt időt hív elő. A történelem terhéből a veszendőbe ment utáni vágyakozás válik. A múzealizálás a hátam hordott terhet szuggesztív, múltat tükröző képekbe fordítja le. A történelem élvezhetővé, fogyaszthatóvá, szállíthatóvá válik. Az áthagyományozás paradoxona félresiklik: továbbadni azt, amihez ragaszkodunk, megőrizni valamit azért, hogy elárulja, oda- és továbbadja.

A történelmet általában könyvekben, kiállítások és emlékművek révén hagyományozzák. Ez a tradíció megmutatja (exhibition) azt, amit tovább akar adni. Tanítani és összeszedni akar, nekem azonban magamat kell összeszednem (inhibition). E hagyomány körül egy fel nem tűnő tradíció él, a hétköznapi liturgiája: „az, amit az egyszerű nép visz végbe”, a jó kölcsöket, a helyes véleményeket, a válaszokat arra, amivel az ember nap mint nap szembe-sül. Itt minden jelen van.

Tillmann J. A. fordítása

JEGYZETEK

- 1 Martin Heidegger: *Die Zeit des Weltbildes*, in uő.: Holzwege, Frankfurt 1963, 100. o.
- 2 Menon 97a
- 3 Cicero: *Tusculumi eszmecsere*, Allprint, Budapest, 2004. III, 24.
- 4 Jost Trier: *Wege der Etymologie*, Berlin 1981, 143.
- 5 Joachim Ritter: *A szellemtudományok feladata a modern társadalomban*, in *Szubjektivitás*, Atlantisz, Bp., 2007, 81.
- 6 Carl Schmitt: *A politikai fogalma*, Osiris-Pallas-Attraktor, Budapest, 2002, 56.
- 7 „Patologikus” mondja Jacob Burckhardt a *Világtörténelmi szemléldések* (1905) bevezetőjében.

Hannes Böhringer (*1948): a kortárs német filozófiai gondolkodás jelentékeny alakja. A düsseldorfi, a kasseli és a braunschweigi művészeti főiskolákon tanított, és vendégprofesszor volt az Egyesült Államokban, Párizsban és a Magyar Képzőművészeti Főiskolán is. 1989-ben Moholy-Nagy-díjat kapott. Magyarul eddig négy könyve és számos írása jelent meg. Könyvei, írásai: <http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/forditasok.html>; <https://forditasokhb.wordpress.com/>

Tillmann J. A.: filozófus, egyetemi tanár a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen. A Pannonhalmi Szemle szerkesztőségének tagja. Könyvei, írásai: <http://www.c3.hu/~tillmann/>

EZ-AZ A DIGITÁLIS TÁRSADALOMBAN

Tárgyak

Egy normál jövedelmű embernek kb. harmincezer tárgya van – karórától, kávéfőzőn át WC-pucolóig. A szám szinte hihetetlen, ám ha kihúzza, az ember az alsó fiókot elámul mi minden került oda az évek során – a tárgyhalmoz formálisan az „enyém”, valójában csak elfekvő kacat. De e tárgyak kisebbik hányadával állandó kapcsolatban vagyunk, ez a használat, de benne van a gondozás, javítás, a vele való dicsekvés, stb. Egy idő után túl sok lesz belőlük, aki könyveket gyűjt, egy idő után már tudja, hogy a polcokon elfogy a hely, így aztán még az ágy alatt is albumok lapulnak. Ionesco a *Székek* c. (1952) darabjában írta meg először, hogyan szorítják ki a tárgyak az embert saját életteréből, mikor rászabadul a dolgok egyre növekvő tömege. A digi-kultúra erre rátesz egy lapáttal.

A digitális eszközök tovább mennek: kisajátítják az embert, élete jelentős hányadát lefoglalják, és olykor bosszút is állnak. Fel akarod hívni a kedvesed, hogy a vonat késik, de várjon meg – csakhogya a telefon akkumulátora épp ekkor merül le. Jól kiválasztja, mikor/hogyan álljon bosszút.

A digi-tárgyak függőséget okoznak. Elmegyek hazulról mobilom nélkül, egy idő után úgy érzem magam, mint aki meztelen, semmit nem tudok elintézni, minden benne van kütyüben. A függőség: a kütyük tucattja követeli, hogy zsebembe, fiókomba, asztalomra kerüljön. Követelőznek, mert valahogy nem megy a munka nélkülük. A másik oldalról nézve ez marketing trükk, hogy rövid időre jó érzést keltsen, ha megveszem őket. Aztán persze, kisül, hogy meg lehet élni nélkülük is, a kütyü megy a fiók alá.

A dolgok ideje

Nagyapám korában a zsebóra szimbolikus, mondhatni, kortalan tárgy volt. Apa adta fiának, mikor húszéves lett, fia adta tovább utódjának: a zsebóra „ideje” szinte végtelen volt. Mert a továbbadás *kultusza* tartotta fenn. Az óra ma is fontos viselet, de divatjai vannak, volt már piros színű digi-kijelző, majd fekete-fehérben ugyanez, és volt/van olyan is, ahol évszám és Hold-fázismutató is szerepelt. Ezek a divat-diktálta alakzatok letűntek, az óra

„saját ideje” minimálisra rövidült, besorolt a többi, divat-vezérelte tárgyak közé. Kivéve persze a *high end* kategória darabjait: a Rolex Oyster pl. időtlen. Egy mobil ideje maximum három év, lejár a „hűség idő”, lecserélik, vagy más formátumra térnek át. *Nota bene*: a mobil kiemelt fontosságú tárgy, és a *rövidülő időben* él.

A tárgyakhoz való *viszonyunk* ideje lett rövidebb: hihetetlen gyorsan újabb és újabb tárgyak kezelésmódját kell megtanulnunk. (És persze megvennünk, majd eldobnunk – a gyors váltás üzlet: az egész a pénzről szól...) Laptopunk operációs rendszerébe beletanulunk, mire már jól tudjuk kezelni, kijön egy fejlesztett verzió, és kezdhethetjük, előről a tanulást.

A tárgyak az ember *belső idejét* szabályozzák, mert felgyorsítják a tárgyidőhöz való alkalmazkodást. Gyorsan kell tanulni: az ember egy darabig rohan bepótolni a lemaradást, de állandó késésben van, úgy érzi, mindig lemarad valamiről. Az eredmény: szorongás. Kiesünk az időből.

Ezt mutatja az internet fórumok bejegyzéseinek élettartama: egy-egy szöveg maximum egy-két órát van fenn, a Facebookon még rövidebb ideig látható, igaz, a fórumon később – némi munkával – megtalálod, amit nyolc órával korábban írt valaki. Az újságolvasó napi szöveg váltásra volt berendezkedve, a portálok viszont a „mindig online levő” olvasókra vannak szabva: főoldalon az szerepel, ami az adott percben fontos.

Az idő felfalja a kütyüket, ami egyszer bekerült az asztalomra, holnapra már lejátszott, megy az alsó fiókba, a többi kacat közé. Az idő, mint fekete lyuk minden eszközt felfal, és mi rohanunk az ugyanolyan funkcióval szerelt új kütyüért – amibe persze már gyártás közben beleharapott az idő. Ráadásul a digitális idő egyfelől rövid, másfelől végtelen: ami egyszer a gépbe (memóriába) kerül, majdnem örök időkre ott marad, tökéletesen nem lehet kitörölni. Az internet nem felejt – és ennek keserű következményei is lehetnek a naiv felhasználó számára. Ha valamit kitörölsz, az látszatra eltűnik, de még vagy két-három módszert kéne bevetned, hogy végleg eltűnjön. De ezt már csak kevesen tudják. (Könnyű lebukni fogadott és törölt szövegekkel...)

Az adatokat, melyeket minden digi-cég ész nélkül gyűjt, ugyancsak eltünteti az idő: pillanatok alatt megváltoznak (frissítés), átalakulnak, feleslegessé válnak vagy épp nagyon fontossá. Egy időben ki kellett dobálni az LP lemezeket, mert a CD-ék jobbak, kevesebb helyet foglalnak, korszerűbbek. Aztán kisült, hogy az LP-k minőségileg több zenei elemet hordoznak, ellenállóbbak az idővel járó kopásnak. Ma – állítólag – ugyanez történik a kazettás zenetárolással.

Létezik-e kétféle idő?

Nem is tudom, mondhatom-e mint filozófus: „Széjjelhasadt” az idő, van a digikozmosz ideje, mely jóval előrefut a normál időnek, gyorsabban pereg, mint amiben élünk. Gondold el: a kvantum chip egy másodperc alatt egymillió műveletet hajt végre. Ez radikálisan más, mint amiben élünk. Mert amiben élünk, az az emberek normál ideje, igaz, az is felgyorsult, hisz alkalmazkodni kell a digi követelményeknek, de alapjaiban mégis az az élet rendje, ahogy régen volt: reggel felkelés, este lefekvés, a közte lévő idő szabadon rombolódhat a munkaterhelés fokozódásával – lopott idő.

De megállok egy percre, mert bizonytalan vagyok: filozófiailag nincs olyan, hogy kétféle idő létezzen – egy van, egydimenziós, csak egy iránya van és kontinuum. Itt viszont a felhasználható időről beszélek, ami – úgy gondolom – valóban kettéhasadt: itt így – normál élet – ott (digi)ben úgy kell hozzá alkalmazkodni. Ezt muszáj volt hozzáfűznöm az időhasadás jelenségéhez.

A digi időben nincs nappal és éjszaka, nincs pihenő-idő, csak maximális sebesség van. Mellette – alatta, benne, felette – ott a digi „dolgok” ideje, az az idő, ami paradox módon önmagát is meghaladja. A Google már 2040-ben jár terveiben, a kvantum-proceszszor időszámítását nem is tudjuk elképzelni. Kétféle időben élünk, ami kockázatos: mikor csap át a normál a digibe, és fordítva? Mi van, ha a teljes életünket a digi-idő fogja kormányozni – gondoljunk a robotizáció hihetetlen gyors terjedésére. Az ember, szerin-

tem, nem bírja elviselni azt a sebességet, amire a digi-idő készíti. Hová tud menekülni? A biológiai óra nem képes változásra – több millió éve állították be tempójára – most meg arra kényszerül, hogy fokozza sebességét.

Kialvatlan, állandó késésben rohanó emberek között élünk már ma is – ha a digivilág által érintett – lefoglalt – közeget figyeljük. Utolérni a digi legújabb variánsát, sőt beletanulni (mire kész vagy, jön a következő, nincs megállás...) Rohanás, aminek nincs célja, csak a „*másik idő*” diktátuma: se én, se te nem érted, mit követel rajtunk, de engedelmesen hajtjuk magunkat megtanulni, alkalmazni azt, ami nagyobb sebességet több, kiterjedtebb alkalmazást jelent, azaz közeledik a digi-időhöz. A digi idő életünk diktátora, anélkül, hogy észrevennénk. Jó úton halad afelé, hogy lecserélje évezredes normál időnket.

A digi időnek nincs mértékegysége, most csinálódik, ha egyáltalán lesz rá szükség: a digi-tárgyak „kifutása” jelenti az időegységek múlását. Amikor harmadszor cseréled le az operációs-rendszert, érzed, hogy semmi értelme azon túl, hogy gyorsabb, mint a korábbi. A sebesség, ami lecseréli az időt.

Azt is mondhatnám, hogy az idő nem múlik, hanem a kütyük maguk mögött hagyták az időt, az idő maga is rohan, hogy beérje a digi-dolgokat, de már nem fogja. Itt állunk egy *idővesztett világban*, amiben ugyan van idő, csak épp élehetetlen.

Köznapi kultúra

Egyetem, kéthavonta rendszeres tanácskozás. Az anyagot – akkor még – papírhalm formában kaptuk. Volt egy kolléga, mindenbe belekötött, szét dumálta a tanácskozást. A következő alkalommal már e-mailen jött a megbeszélni való, kolléga nem jött. Attól kezdve ki is maradt. Csak azért hozom a példát, hogy nem mindenki literátus internetben, akinek gépe van. Az e-mail cím ma már majdnem személyi igazolvánnyal egyenlő értékű: ha nincs mail-címed, sok mindenből ki vagy zárva. És a társadalom fele nem tudja használni a mailt, jöllehet, (állítólag) 70 százalékos a számítógépes felszereltségünk. Tudom, az okos telefonok sokat segítettek, kikényszerítették az e-mail használatát. S mégis. Azt is tudom, hogy bizonyos mértékig korfüggő ez az „önkizárás”, hatvan felett lehet a határ, ahol már leáll az új technika elsajátításának igénye/képessége. Akinek gyereke nem segít, hoppon marad.

Azért ma még nem mondhatjuk, hogy a digi-világ rátelepült volna életünkre, itt-ott betört, jelen van – megnehezíti az ember dolgát –, de még a nagy megszállás-roham hátra van. Mikor a háztartás gépei wi-fi-re működnek, mikor a sofőr nélküli autók természetes közlekedési eszközzé válnak (nem hiszek benne), meg kedvesed melltartóját már csak jelszóval lehet kinyitni... – ahogy egy vicc mesélte nemrég.) Ha ennek csak kis része is ránk tör, akkor válik véglegessé a szakadás a társadalomban: aki addig nem sajátította el a számítógépet, a wi-fi, a felhő kezelés alapjait, az már nem fogja, hiába vesz gépeket, hiába áll mellette rendszergazda, már késő. 80-20-as társadalomról szokás beszélni: a világban lévő termelési feladatokat a lakosság 20%-a tudja elvégezni, a 80% csináljon valami mást, vagy felesleges. A digi társadalom megoszlása talán 70-30%-re szakad, hacsak a társadalom valami észbontó sebességű oktatási reformmal nem fut elébe egy ilyen válságnak.

Emberi viszonyok

Régi vicc. Iroda, ketten, két íróasztalnál. Egyikük levelet ír a másiknak. A másik: „miért ír nekem, mikor ott a telefon és felhívhat rajta!” Biztos vagy abban, hogy ez a szitu nem ismétlődik digi változatban? Vagyis könnyebb e-mailben társalogni, mint egy kávé mellett beszélgetni. Állítólag nem illik SMS-ben szakítani.

Az írás önmagában is csalóka tud lenni. Ha nincs kitéve valami jel, egy ironikus jelzőből sértődés is lehet, pedig csak viccről volt szó. A face-to-face beszélgetésben viszont

ezernyi metakommunikációs jellel vesszük körül mondandónkat – és társunk válasza is – be van csomagolva e meta-jelrendszerbe – így *sokkal többet mondunk*, mint amennyit szavakban átadunk, illetve kapunk. Ez a többlet nemcsak korrigálja a „csak szövegből” adódó félreértéseket, de ki is egészíti szavakban el nem mondhatóval, rejtettel, hátsó gondolatokkal és egybekkel. Az e-mail viszont már az írott szöveggel szemben is szegényesebb, könnyű félreérteni, ezért is használunk számos emotikont írása közben. De még így is elmarad a személyesség bukéja. A digitális érintkezés vagy tárgyszerűen hűvös, vagy félreérthető.

McLuhan egykori híres szövegében azt állította, hogy a rádió „forró”, a tévé „hideg” közeg. Hitler rádión tudott lázítani tömegeket, a tévé erre képtelen. Ennek mintájára gyanítom (nem állítom), hogy a digi társadalom érintkezési formái hűvösek. (E-mailben is lehet lelkesedni, de kevesebbet beszélgetünk.) Az állandóan on-line lenni is „hüti” a kapcsolatok természetét, napi több száz Facebook bejegyzés közben (alatt) nem lehet érzelmeket átadni.

Viszont digi eszközeivel lehetővé vált a távkapcsolat, szerelmesek, sőt házaspárok között is. A globalizációs lehetőségek szétszakították őket: egyik ösztöndíjjal Düsseldorfban, a másik Okinaván, Japánban, de Skype-on tudnak beszélgetni, szerelmeskedni is talán. Óriási lehetőség. Hozzáértők viszont arra céloznak, hogy az érintés, csók, tapintás stb. kimaradása elsorvasztja az ilyen elektronikus kapcsolatokat, illetve rövid életűvé teszi azokat. Hát, nem tudom. A távolságnak és az írás-kép kapcsolatnak is van varázsa, a fantázia segít, bár lehet, hogy csak egy darabig, aztán elfárad az is. Mint minden szerelmi ügyekben.

A Facebook-szférában a „követők” (*followers*) rosszabbak, őket csak számolni szokás, az nyer, akinek több van belőle. Akinek egy igazi barátja sincs, de több ezer követője van, annak nagy mellénye lehet a közösségi médiában. Pedig emberileg ez a versengés lelki szegénységről tanúskodik. (Hál’ Istennek divatja hanyatlak...)

A face-to-face furcsaságai: Korzikán járva tapasztaltuk, hogy két férfi tárgyalt egy asztalnál, majd felálltak, egymás szemébe néztek, kezet ráztak: kész volt az üzlet. Se papír, se pecsét, se engedély. A személyesség garanciája. Elfelejtjük?

Magas kultúra – digitálisban?

Nem akarok az állandó on-line kavarrásról beszélni (naphosszat lógni okos telefonon, vagy ugrálni a közösségi médiában, *snatchaten* és a többiekben.) Nem akarok a mesterséges intelligenciáról sem beszélni, arról, hogy az AI (Artificial Intelligence) mikor győzi le az emberi értelmet (sakkozni már világszínvonalon tud...). Nem akarok arról sem szólni, hogy a különböző internet felületek hogyan lopják el időnket, mikor „ránk szólnak” – kikerülhetetlenül, mert e megszólításokra választ kell adnunk. Nem akarok, mert mindez ma már közhely. Inkább a kultúra kreatív hányadára kérdeznék: be tud-e férközni a digi univerzum lelkünk eddig zárt vidékére? Érzelmek? Fantázia – mindkettő zárt terület. És akkor még itt van a legfontosabb: az invenció.

Verset már írt, sztorit is kreált komputer, tán harmadosztályú színvonalon, mondják, hogy javulni fog. Nem fog. Amit a digi armada tud, abból véglegesen hiányzik, az invenció képessége. Önmagát tudja reprodukálni, ember által nem meghódított terepmokon is tud uralkodni, a bioszférába is be tud hatolni (gyógyítás). De *ami még nem volt, azt nem tudja kitalálni*. Az invenció szférája az emberi kreativitás számára van fenntartva, és ahogy sejtem, az emberiség ezt nem is fogja elveszteni.

A *magas kultúra* a teremtésről szól, olyasmit hoz létre, ad közre, tesz élvezhetővé, ami még nem volt, ami az életben, világegyetemben nem létezett. A teremtés isteni aktusa, csak az ember privilégiuma. A digi kütyük nem tudják megragadni a „semmit”, hogy abból csináljanak valamit: ennyi az egész titok. Az emberi kreativitásnak meg ez a terepe: a semmi-ből valamit csinálni. Olyat, ami még nem volt, és ezután örökre fennmarad.

Hacker-paradicsom

Társadalmunkat az internet fél-analfabetizmus jellemzi. Ez a szakmai vakság lett a hackerek terepe: a naiv, alapfokot épphogy elsajátító felhasználót a legkönnyebb átverni, adatait lelopni, pénzt leemelni kártyájáról, kiforgatni vagyonaából. De ez csak magánkár. Nagyobb baj, hogy a digitális világrendszer készültségi fokozata is felemás: az óriáscégek intranet rendszerei (belső kommunikációs készségei), de az operációs rendszerek sincsenek felkészülve egy mindent felborító cyber-támadásra. Egy-egy rendszer felszínén frissítgetnek a cégek, de – ahogy olvasom – a rendszer egészét kellene alapjaitól átformálni, mert az igazán kártevő „hátsó bejáratok” ott vannak, valahol a mélyben, amivel senki sem foglalkozik, mert annak átépítése drága, kipróbálása időt rabol – profitkiesést jelent.

Innen csak egy lépés a hacker-háború. A fejlettek erre már több pénzt költenek, mind a passzív (védekező) mind az aktív hackerkedés felszerszámozásra. Itt meg a seregek tehetetlenségi nyomatóka a visszahúzó erő: stratégiák okosabbja már tudja, hogy hackerhadszíntéren következik be a harmadik VH, csak hogy a hagyományos vadászbombázók (és társaik) gyártása-eladása nagyobb üzlet, innen tőkét átcsoportosítani egy világot átfogó hacker-védelemre. Ezért ez ma szinte lehetetlen. Hiába forog már a köznyelvben is, hogy egy laptoptal egy város víz- vagy elektromos hálózatát meg lehet bénítani, a sarszik mással vannak elfoglalva. A globális világ szembenálló feleinek mindegyike működtet ugyan különleges egységet, hátrításra-támadásra, de ami most van, az egy rabló-pandúr szituáció: a támadó mindig lépéselőnyben van a védekezővel.

Fura, hogy a személyes adatok védelme milyen hisztériába torkollott, a köznyelv a privátszféra felszámolásától fél, közben nagy rendszerek – víztározók, gázellátás, légiközlekedés-központok – támadhatósága közömbösen hagyja a közvéleményt. Pedig kuriózum szintjén is tapasztalhattuk, hogy a Stuxnet nevű izraeli „féreg”, milyen zseniális trükkel furakodott be az iráni atomfejlesztés agyonbiztosított centrifugáiba, ott megpihent egy kicsinyég, majd szép lassan tönkretette a teljes berendezést, utána pedig megsemmisítette önmagát: nem lehetett visszakeresni, honnan-hogyan jött.

A globális hacker hadszíntér Kína belépése után lett riasztó. Korábban már Oroszország is fenyegető konkurens volt, de Kína kiszámíthatatlan, és nagyobb tőkeerőt képvisel az „Amerikát legyőzzük” mániájával. Fel kéne kötni a nadrágot, de nem látom még nyomát, hogy bárki is belátná a helyzet komolyságát.

Almási Miklós (1932): Az ELTE és a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet professor emeritusa. Kezdetben dráma (színház) és filozófia határozta meg életét, Lukács György tanítványaként sajátította el a szakmát, valamint a holisztikus gondolkodást. Első könyveit ez az észjárásbeli habitus határozta meg. 1990-től kezdte érdekelni a gazdaságfilozófia, egyáltalán az ökonómia (finánckapitalizmus), amiben sokat segítette az a kétszer egy év, amit Amerikában töltött: e rendszer működésének testközelű élménye határozta meg további tevékenységét. Attól kezdve véli úgy, hogy a világ folyását e tőkeformák globális – és radikálisan új – működése (és diszfunkciója) határozza meg. Szerelme azért az esztétika maradt, oktatóként, kritikusként, esszéistaként a művekkel való bibelődés, a hermeneutika és elemzés tölti ki életét. 1987-ben választották akadémikussá, 2004-ben kapott Széchenyi-díjat. Könyvei a Kalligramnál: *A szerelem lehetetlensége* (2012), *Bevezetés a 21. századba* (miniesszéik, 2015).

JÖJJETEK A KERTEMBE!

Női történelemkonstrukció a Lesznai-sagában

A hogyan Lesznai mindezidáig egyetlen monográfusa, Vezér Erzsébet fogalmaz: „Lesznai Anna művészi pályája egyedülálló a század elején.” Ez a kultikus irodalmi beszédmód hangütését hordozó mondat azért is kínálkozik jó kiindulópontnak, mert tipikus kritikus gesztusként illusztrálja a Lesznai-jelenséggel kapcsolatos eddigi kutatásaimat, s egyúttal érzékelteti a témával kapcsolatos személyes elfogódottságomat is. Lesznai Anna mint a Nyugatkorszak polgári nőirodalmának remekbe szabott, karakteres alakja nem elsősorban az életmű sokoldalúsága és világszemléleti, művészi egysége tekintetében értékelhető egyedülállónak. Sokkal inkább rávilágít ez a mondat arra az irodalomszociológiai, az irodalom intézményes működésének, hálózatainak vizsgálatát fontosnak tartó szemléletre, amelynek segítségével értelmezhetővé válik Lesznainak egy hatékony női mitológiateremtés kiindulópontjával szolgáló korabeli megítélése. Toril Moi hosszan elemzi Bourdieu mezőelméletének hasznosságát a feminista érdeklődés számára, példaként pedig Simone de Beauvoir pályájának elemzését nyújtja.¹ Beauvoir Lesznaihoz hasonlóan intim kapcsolódásai révén jelentős szimbolikus tőkét halmozott fel, ezáltal könnyebben hozzájutott az irodalmi intézményrendszerhez, olyan hálózatokba került, amelyek előmozdították azt, hogy női íróként elismertté váljon. Beauvoir írói-gondolkodói identitásának elfogadtatását nagyban elősegítette az esztéti-

kai övezet habitusainak, beszédmódjának magas szintű elsajátítása, amire a Sartre-ral közös értelmiségi körben alkalmá nyílt. Paradox módon a női tapasztalat megszólaltatása (lásd a feminizmus kiinduló klasszikusának számító *A második nem* című művét) a férfidominanciát sugárzó elit mezőben való jártasság nélkül elképzelhetetlen lett volna. A domináns kultúrában való „otthonléte”, hogy Lesznai kulcsmetaforáját idézzem, tette lehetővé, hogy idegenségélményét megfogalmazza, legitimálja, és ezáltal hozzáférjen magának a diskurzusnak az átalakításához.

Lesznai szociális hálózata a felvilágosult nyugati „kolléganőjéhez” képest más mintázatot ölt. Azáltal, hogy a barokkos tornácú körtvélyesi kúria teraszán és kertjében összegyűjti és jóltartja művészbáratait, némi túlzással a szalonéletet szervező és így kapcsolati tőkére szert tevő úri hölgy szerepét alakítja. S ez a szerepkör jól megfér annak a szabadabb társadalmi formákban élő, a nagyvárosi kávéházak közegében magát otthon érző értelmiségi nőnek a figurájával, aki természetes közegének tekinti a hazai progresszió élcsapatainak szinte mindegyikét. (Nem csoda, hogy Nyáry Krisztián a Nők Lapja hasábjain ki is aknáztta már az életút és a századelős milieu megrajzolásának regényes és széleskörű érdeklődésre számot tartó bulvárosított vetületeit.) Az írónőnek a családból hozott kulturális tőkéje² igen számottevő volt: édesanyja, a cukorgyáros Deutsch dinasztiaalapító Deutsch József leánya, Hat-

vany Deutsch Hermina volt, így a századelő egyik fontos irodalmi figurájának, nem utolsósorban a Nyugat mecénásának, Hatvany Lajosnak az unokatestvéreként gyors bejárása nyílt az irodalmi életbe, a Nyugat 1908. márciusi 5. számában indulásként rögtön hét verse jelent meg.

Édesapja, az Andrásyák házi orvosának fia, Zempléni Moscovitz Geyza a zsidó emancipáció klasszikus jelensége, a Lesznai által csodált apafigura példásan elsajátított dzsentri-identitása, melynek szerves része a magyar irodalom ismerete, 7000 kötetes könyvtárával is reprezentálható.³ Gyerekkori ismeretség fűzte Jászi Oszkárhoz, aki később a férje lesz („Ma is büszke vagyok rá, hogy Jászi Oszkárral közösen tettem meg egy jelentős életutat 1912-től 1919-ig, és hogy mindvégig jóbarátok maradtunk.” – írja 1959-es önéletrajzában.) Balázs Bélával ápolt közeli barátsága révén az 1914-től induló Vasárnapi Kör alapító és mindvégig meghatározó figurája, a rendszerint az ornamentális vagy a mágikus jelzővel összekapcsolt művészi világképének kialakulásában Lukácsék idealizmusa meghatározó szerepet játszott. A Lesznai kapcsolatrendszerét részletesen elemző Szilágyi Judit véleménye szerint Lesznai „híd volt a korszak nagy mozgalmi között, egyedülálló kapocs írók, költők, képzőművészek, az avantgarde és a klasszikus modernség, a polgári radikálisok és a kommunisták között is.”⁴

Lesznai azonban természetesen nem pusztán az irodalmi övezetben foglal el különleges helyet, hanem, miként Beauvoir, a női tapasztalat kimondásában, az egyéni hang megszólaltatásában is. Ilyen sajátos beszédmódot, új nyelvet valósítanak meg hímezsei, meséi, de mindenekelőtt különleges vagy egyedülálló a hazai nőirodalom története szempontjából *A kezdetben volt a kert* című, az életművet lezáró nagyrege nye, amelyben női szempontú történelmet konstruál egy teljesen egyedi műfaji átíratot, sajátos moderni-

tást valósítva meg. Az objektív világ összeállíthatósága, a történelem és abban az önmagát felismerő centrális női szubjektum konstrukciójának szemléleti és nyelvi keretei a regény elkezdésének pillanatában még hagyomány nélküli újdonságként értékelhető vállalkozás volt a hazai nőirodalomban.

A nők történelem-tapasztalatának megjelenése az irodalomban fontos mérföldkő kulturális emancipációjuk szempontjából, s tegyük hozzá, hogy az ebben a témában rejlő potenciál kiaknázása még napjainkban is erővel bír. Gondoljunk csak a legutóbb Nobel-díjat kapó női szerző Svetlana Alekszijejics munkásságára, vagy Eva Menasse *Vienna* című családregényére, de akár említhetném a hazai kortárs irodalomból Tompa Andrea vagy Szécsi Noémi műveit is. A mainstream történelemreprezentációhoz képest a női történetek előtérbe állítják a hétköznapi világát, vagy például a háborús háttérország megpróbáltatásait. Woolf 1938-as *Évek* című regénye, a modernizmusban talán elsőként alkotva meg egy női közösségi tudatot, Lesznai művéhez hasonlóan egy családregény-sémát kitérítve hoz létre alternatív „Anglia története” olvasatot, amelyben az 1914-es évről szólva említésre sem kerül a világháború.

Lesznai a harmincas években kezdi el írni regényét, melynek alapsztorija a dualizmus előtti időkhöz nyúlik vissza, és a naplójában rögzített tervek szerint a trianoni béke utáni évekig húzódik. A regény meg is valósítja ezt a célkitűzést, de szinte egy újabb történelmi időperiódus alatt, hiszen 1939-ben az író képzőművész férjével a zsidóüldözések elől emigrál, New Yorkban telepednek le, fejük fölött pedig végigsöpör a II. világháború, ami mind a hazai, mind az amerikai hétköznapi szempontjából nagy cezúrát jelent. A regényt Lesznai továbbírja az 50-es években, de csak 1965-ben jelenik meg először németül, majd 1966-ban idehaza, magyar nyelven. Lesznai történelemértelmezésében mindenképpen szerepet játszott a zsidóság hazai szerepvállalásának tematizálásán túl a hazavesztés traumája, a történelem hanyatló, zűrzavaros és tragikus vonalának kialakításában pedig az újabb kataklizmák sorozatának átélése. Így válik ez a szöveg keletkezéstörténetével együtt olvasva a hazai modernizmus női történetévé.

Az 1930-as, 40-es években az európai nőmozgalom is elérkezik a történelem alakításában való részvétel szándékáig, vegyük példának akár a nemzetközi nőmozgalom, a WOVE békeprogramját, vagy az ekkoriban születő, a fasizálódó Európában a történelem alternatívájaként értelmezhető matriarchátus-elméleteket.⁵ Hazai pályán már a Horthy-korszak történelmi-szempontjában is szerepet játszanak a nőírók, gondoljunk csak Tormay Cecil tevékenységére, vagy Gulácsy Irén és Szentmihályiné Szabó Mária népszerű regényeire a két világháború között. Lesznai regé-

nyének koncepciója ezeket a nőirodalmi kontextusokat figyelembe véve is mindenképpen úttörő vállalkozásnak tekinthető, amellyel, hogy a mű tartalmaz a történetiség távlatába beépülő, a harmincas évekre már női műfajként is tipikussá váló kulcsregényszerű vonásokat is, hiszen főleg a regény második fele a századelő irodalmi életének, a modernizmus köreinek felvázolásaként is olvasható. Kulcsregényként írta meg Kaffka Margit (egyébként Lesznai barátnője) a művészi fejlődéstörténetét az *Állomásokban*, Ritoók Emma *A szellem kalandorai* címmel adott ki regényt a Vasárnapi Kör közegének egyfajta reprezentációjaként. (Érdekese az, ahogyan egymást tematizálják a fenti szövegekben az életük egy periódusában párhuzamosan haladó íróársak: míg Kaffka regényében Lesznai alakját fontos szerepkörben véljük felfedezni, addig Ritoóknál Lesznai figurája még csak meg sem jelenik.)⁶ A kulcsregény egyébként, mint a női tapasztalat számára adaptálható műfaj, már korábban, az 1870-90-es években fontos művészeti szalont működtető Wohl-nővéreknél megjelenik a magyar irodalomban, Wohl Janka *Aranyfűst* című kitűnő regénye saját korában még az irodalom nemzetközi hálózatába is beépült.⁷

Egy női kert

Újra elcsépelte közhellyel szólva, Lesznai életművének foglalataként, summázataként értékelhető nagyregénye, a *Kezdetben volt a kert* még kevés érdeklődést, méltatást vívott ki. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás után megváltozott légkörű és szemléletű irodalmi közegben, az ezredforduló óta Lesznairól újra elég sok szó esik, és fontos szövegkiadások is történtek. (Török Petra a képzőművészeti hagyatékot reprezentáló kötet után sajtó alá rendezte Lesznai óriási mennyiségű és bonyolult rendszerben fennmaradt naplóinak egy tetemes részét.)⁸ Ennek egyik oka a szövegkiadás helyzete: 2015 májusában látott újra napvilágot a regény, a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában, Kőbányai János utószavával, közel 50 éves űr után. Az első, 1966-os kiadás példányai már sok közkönyvtár polcain az újrakötés ellenére is alaposan megkoptak.

Az eddigi elemzők is kiemelik a szöveg sajátos hibriditását, sokszínűségét, különböző értelmezési utakat javasolva. Menyhért Anna, Török Petra és Kőbányai János a gender-szemponatok gyümölcsöző, Lesznai önértelmezési gesztusait is figyelembe vevő és ezáltal a regényt megnyitó lehetőségeire hívják fel a figyelmet.⁹ Jelen írásban én elsősorban a regény alaptémájának, a kertnek az értelmezésére törekszem, amely mint Lesznai magánmitológiájának központi motívuma a szöveget narratológiai szempontból is összetartva legitimizálja a női történelmi tapasztalatot. Értel-

mezésem szerint Lesznai regénye a kert összetett szimbolikájának átsajátításával, nőiesítésével hoz létre történelmet, megrajzol egy olyan totálképet, amelyben a nő legitim beszélőként olvasztja be a kert metafizikájába a pusztulás tragikumát cipelő történetiséget.

A kert Lesznai életművének egészében, képzőművészeti és irodalmi alkotásaiban egyaránt intenzíven jelenlévő, sokféle jelentésárnyalatot hordozó, alapvető témája, amelyben találkoznak a századelő szecesszióhoz köthető képzetei Lesznai panteizmusával és a vasárnapiosok idealizmusával. Lesznai munkáiban a kert klasszikus topológiája sajátos és sokrétű tematizálásban valósul meg, és meghatározza az életműről való kritikai beszédet is. Az írónőnek a körtvélyessi kúria közegével azonosított kerthez való viszonyát szokás kronologikusan is, az életrajzi történet metaforikus elemeként szerepeltetni, ebben a logikában a körtvélyesi gyerekkor jelenti magát az édenkertet. Török Petra megfogalmazásában: „Lesznai számára is létezett a Paradicsom, a gyönyörök kertje, és Körtvélyes volt a neve. Életművének alfája és omegája, örök ihletője volt a kert, a körtvélyesi «kastély» és a környező táj, de személyes életének eseményei is itt estek meg.”¹⁰ A felnőtté válás mint az individuum idegenségélményének tudatosodása és az írói identitás keresése, lírájának is fontos elemeként az éden elvesztésében tematizálódik. Majd az emigrációk során az otthontalanság kulcsmává, a kert utáni vágyakozás pedig alapvető létosztalgijává mélyül. A kert ebben a folyamatosan táguló életrajzi keretben tehát egyszerre jelenti a gyerekkort és az otthont, a hazai világot és egyben a múltat, a történelmi idő előrehaladásával, és a történelem tragikus kifejléteivel végérvényesen elvesztett harmóniát.¹¹

A kert klasszikus toposzának többrétegű szimbolikája Lesznai felfogásában nem pusztán az otthon-otthontalanság oppozícióban értelmezendő, hanem művészi világának sarokpontjaival és esztétikai kategóriáival, a szerelemmel és a mesével is szorosan összefonódó horizontot képez. A mese fantáziavilága elválaszthatatlanul összeépül a természet univerzumával, ami az én kiteljesedését valósítja meg, egyik legfontosabb mesefigurája, Meluzina, az átváltozás mestere, szokásos lakhelyei, énváltozatai a természeti léthez kapcsolódnak. A kert a nőiséghez köthető irodalmi tradíció mentén, mint a szerelem ideális helyszíne is felértékelődik, sőt a női test és az éden metaforikus azonoságának hagyománya mentén, annak átsajátításával alapvető énemmetaforává válik.¹²

Lesznainak kezdetben a költészetben és a naplókban verbalizálódó saját mitológiája továbbépült, és cizellálódott a vasárnapiosokkal közösen kidolgozott metafizikával, az általában a mágikus világnézet fogalmával jelölt felfogással. Ennek lényegi vonása a valóság transzcendenciájának elérése a művészet által, az

alkotásnak mint önfejlődési folyamatnak a felfogása, melynek célja az én és a nem én, vagyis a világ közötti ősi, mítikus egység visszaállítása.¹³ A mágikus világkép fogalmaival élve a kert, ahol a szerelem és a találkozás csodái megtörténnek, és így az én határoltságának megszűnését, az elidegenedetségi-élmény feloldásának lehetőségét hordozza, ezáltal elvezet a metafizikai övezetéhez. Az *Édenkert* kötet ajánló versében Lesznai a következőt írja: „Enyéme a lobbanó kertek / Enyéme a koccintó kelyhek / Enyéme a csudálkozó csók / A kereső szárnyú ima.”¹⁴ Ilyen értelemben olvassa Lukács György, a kör filozófusa Lesznai *Édenkert* című kötetét 1918-ban: „szubjektum és objektum Én és a világ, ember és természet szembenállása ezekben a versekben egyszerűen nincs jelen.”¹⁵

A kert-toposz átsajátításának folyamatában minden bizonnyal meghatározó tényező volt, hogy jól illeszkedett a kor nőiség-képzeteihez, amelynek mentén Lesznai írói szubjektumát sikeresen meg tudta formálni. A vasárnapi gondolkodásával rokonítható már csak a személyes kapcsolódás okán is¹⁶ a Simmelhez köthető nosztalgikus nőfelfogás, amelyet Rita Felski mint a századelőn a nővel kapcsolatos képzetek egyik jellegzetes alakzatát elemzett *A The Gender of Modernity* című alapvető munkájában.¹⁷ A Málit mint nőirót eszményítő, Balázs Bélától származó megfogalmazás: „virágokat és gyümölcsöket szóró misztikus vulkán”, jól illusztrálja ezt az elképzelést, miszerint a nőiség esszenciálisan a természetben fellelhető őserőhöz, a kiábrándulást hordozó történeti fejlődés előtti időhöz lenne köthető. Az emberi civilizáció lineáris előrehaladása, a technikai fejlődés magával hozta a modern személyiség önazonosságának elvesztését, ebben az oppozicionális logikában a nő képviselné az elvesztett teljességet.

A kert a regényben

Lesznai regényében a gyermekkor időtlenségéhez és az elvesztett édenkerthez egyaránt kötődő kert témája, a fejlődéstörténet-narratíva kiinduló és végpontjaként jön létre: a tér, amely elnyeli, magába olvasztja az időt. Mindez nem afféle matriarchális-patriarchális, tér-idő oppozícióban tematizálódik, hanem egy olyan, a metafizikus-empirikus szétválasztás előtti mágikus tér-időként, ami a cselekvő, alkotó női szubjektum transzcendentálásaként írja át a mágikus világnézet koncepcióját. Lesznai a kert mint a lineáris időn kívüli, az örökléthez tartozó dimenziót metaforizálja, amelyben az egymással való találkozások létrejöhetnek, és az én zártsága feloldódik. A kert mint totálkép magában foglalja a regénytéma fő motívumait, az egyes figurákat, az énnel való kapcsolódásuk eseményében.

A sokszálú, bonyolult fabula összerendezésének, egységesítésének eszközeül is szolgál a kert, a szöveg koherenciáját erősítő előre- és hátrautalások rendszerének elengedhetetlen eleme a kert-leírásokon keresztül megépülő önértelmezés. A leírások értelmezése során levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kert-téma a szöveg önértelmező apparátusának legfontosabb elemeként értelmezendő. Mieke Bal feminista narratológus a leírást olyan „rugalmas helyként” fogja fel, amely megnyitja a szöveget és rajta keresztül „összefoglalhatjuk, átalakíthatjuk és megalkothatjuk a teljes elbeszélés jelentését.”¹⁸

„Augusztus van, a kastély mögötti domboldalon. Lizó a hársfasorban sétált. Itt a fiatal fák félhomályában is megpihen a nyár. Odébb a napon a perzselődő gyepesek és a vén fák félhomályában megpihen a nyár. Odébb a napon a perzselődő gyepesek és a vén fák sötéte körül dül a harc: a fény és árnyék, a harsozó színek és szagok csatája. Erős a kert, de hiába birkózik Lizóval, nem tudja többé leteríteni, magába olvasztani. Valami, ami Lizóban van, de mégse azonos vele, ellenáll a támadásnak. Kifeszítve lebeg két vetélkedő világ között. Mit jelent ez az elidegenedés? Hiszen az otthoni perspektívából már valótlannak látja az elmúlt fél esztendő eseményeit. Az az asszony, aki ott raboskodott a pesti lakásban, nem is ő volt. Idehaza Liszán ismét a régi lehetne. De az otthoni ki-tárukozás, a belefeledkezés öröme elmaradt. Magára hagyottan bolyongott a kert mágikus szertartásai közt.”¹⁹ A regénynek ez a részlete beszéli el azt az eseményt, hogy Lizó várandósan elhagyta a férjét, és Pestről visszaköltözött az apai birtokra. Az argumentáció, az esemény és a leírás elválaszthatatlanul összekapcsolódik a szövegben. A leírás a női nézés aktivitásának, a jelenlétnek és az önazonosság megteremtésének szoros egységére hívja fel a figyelmet. A felnőtté válás kiszakadás-élménye, a megváltatlanság felnőtt-magánya, az én körülhatároltságának tapasztalata összefüggésben áll a látás felfokozódásával, aktivizálódásával. Az idézett hely kibontja a gyermekkori egységélmény megváltozásának témáját, mint a narratíva fő értelmezési horizontját, melyben a női-alkotói fejlődéstörténet és az idő végességének tapasztalata szétválaszthatatlanul egybefonódik. A kert-leírások tehát a női önreflexió helyeként ékelődnek be a szövegbe, rajtuk keresztül épül meg az íróvá válás története. Lizó író lesz, mondhatnánk Genette-Proust nyomán.

Mese a történelemtől

A regény első nagy fejezete (*Zsuzsánna árnyékában*) a szerencsétlen sorsú nagybirtokos Cserháthy-család történetének elbeszélését tartalmazza, a harmadik ge-

nerációt képviselő Cserháthy Józsi kisgyerekkorával bezárólag.

A zsidó származású Berkovics familia három generációs története szerepel a következő fejezetben (*Az új gazda*). A továbbiakban a két főszál, a harmadik generációban összefonódó Cserháthy Józsi és Berkovics Lizó történetének váltakozása, összekapcsolódása, határozott ellenpontozással jelöli ki a regénykonstrukció fő szerkezeti ívét.

A kert témája egyértelműen inkább a Berkovics-szálhoz kapcsolódik, amely nagyjából Lesznai saját családtörténetét követi: egy asszimilálódni vágyó zsidó család régi udvarházát és egy elhagyatott birtokot vásárol, az Andrásyak orvosaként nagy tekintélyre szert tevő és vagyont gyűjtő nagypapa ezt az örökséget hagyja fiára, Berkovics Istvánra. A fiatal pár, a második, immár magyar úrrá váló generáció, itt telepszik le, és „megmunkálja” a szétesett birtokot, belakja az ódon házat.

A családregegyek tipikus visszatérő motívuma, a családi összetartás kézzelfogható jelképe a „családi ház, amely a legtöbb regényben a családi sors vonatkozásában is valamiféle szimbolikus értéket kap.”²⁰ Ezt a szerepet tölti be, veszi át a kert, a ház helyettesítőjévé válik, metonimikusan utal magára a családra is. A harmadik rész a „kert-építésnek” az elbeszélését tartalmazza, ahol Berkovics István és Edelstein Klára házasságának eseményeit az elbeszélés összeköti a lesznai birtok elfoglalásának, a szinte lakhatatlan ház és a gondozatlan birtok átalakításának, a fészkerakásnak a történetével.

A Berkovics-lány, az írónőt megformáló Lizó percepciójában jelenik meg a kert a továbbiakban a regény szövegében. A lírai szekvenciaként beékelődő, erőteljes és eredeti vizualitást megvalósító leírások a női szemszög aktivizálódását jelzik, valamint az elbeszéléssel összefonódó funkciót is hordoznak, és a történelem meséjének kibontakozásával párhuzamosan annak ellenpontjaként is szolgálnak. A történelmi idő és Lizó karakterének individuális ideje szorosán összekapcsolódik és folyamatos kölcsönhatásban áll egymással. Az én a szöveg kifejezésével „belenő” a történelem terébe. Lizó pozíciója a nőiség hagyományos megképzéséhez is igazodik, mint nagy kommunikátor, közvetítő a generációk között, ellentétes politikai nézetű barátokhoz kapcsolódik, az összekötő, kiegyenlítő szerep figurájának lényegi vonása.

„Berti bácsi és a többi varázsló természetesen meghitt pillérei életének, de öregek, és csak azt tudják szeretni, ami már megvan... Pedig mindig többet kellene szeretni, ami már megvanná váljék, ami még nincs meg. Faludi Ákos, az megint egészen más. Az csupa újat akar, de nem olyat, ami a múltból ered. Lizó pedig csak olyan jövőt akar, ami teljesen a múltból nő ki, mint a friss hajtság a régi törzsből. Most például ő ma-

ga bújik ki a múltból. Ez nehéz művelet, amire segítségre van szüksége, barátokra. Mert a barátság: közösen akarni azt, ami még nincs, de készül. Úgy ahogy Lizó és a teste együtt csinálják a kisgyereket.”²¹ Lizó közvetítő szerepe a régi Magyarország népbárát, agrárius urai és a magyar progresszió ifjai között (és, továbbmenve, az őszirózsás forradalom által hatalomhoz segített Jásziék és a kommun ideológiai háttérrel képező Lukácsék között) paralel vonás Lesznai valós személyiségének kivételes szociabilitásával és személyének a korabeli hálózatokba való sokrétű és központi beágyazódásával. A kommunikációs skillek fejlettségén és a női szubjektumképződés sajátosságán túlmenően Lesznainak a szeretet-elv mentén elgondolt szemlélete, a világ elromlásával szembehelyezett harmónia-elv – nevezzük akár sajátos panteizmusnak – is szerepet játszott a narratíva illetően koncepciójában.

A Lesznai történelem-reprezentációjában uralkodó felfogás a társadalmi kiengesztelődés irányába mutat, a szerteágazó történetvezetés összefügg a regényvilág szociográfiai tágasságával, az elbeszélés a paraszti sorok, a szegénység és a kiszolgáltatottság ábrázolásának egész arzenálját vonultatja fel, ezt maga Lesznai naturalizmusnak nevezi, külön tanulmányt érdemelne a szövegnek ez az aspektusa. (Ez a perspektíva akár fel is idézheti bennünk Lesznainak a 30-as években festett, bruegheli ihletésű, túlszűfolt falusi életképeit.) A szolidaritás, az együttérzés, a pacifizmus eszméi minde nélkülött a női nézőpont megképzésében foghatók meg, az elbeszélő szubjektum női tekintettel megkonstruálódó nagytotálja az intimitás kapcsolódásain keresztül, az apák, a báty, a szeretők és a barátok Magyarországaról alkot képet, a velünk és a szomszédokkal együtt megeső történelem narratívája bontakozik ki. Fenyő

Miksa szavaival: „száz ember nyugtalansága zajlik regényében..., merthogy az író semmilyen emberi sors mellett, mely valaha az útjába akadt, nem tud közönyösen elhaladni.”²² A kert ebből a szempontból is működtetett metafora, a teremtett világ szélessége és hierarchiákat nem ismerő szeretet befogadóképessége manifesztálódik benne, onnan indulunk ki és oda tévünk vissza. Miközben a társadalmi működés, a rossz beidegződések okozta számos emberi tragédia, a világjobbító eszmék kudarca, a folyamatosan csáléra menő történelem is elbeszélésre kerül. A történelem megtagasztalásának tanúsága, a tervek, eszmék, Lesznai kifejezésével élve: „megmásulásának” bemutatása vizsgázható téma a szövegben. A kiábrándulás narratívája az emberi világ egészét befogja, bemutatásra kerül a gyerekek és az öregek, magyarok és szlovákok, zsi-

dók és nem zsidók, nők és férfiak, urak és parasztok nézőpontjából egyaránt.

Alexa Károly a zsidó családregegyekről írt fontos írásában „hatalmas krónikának, szövegomlás”-nak metaforizálja Lesznai robosztus szövegét, és érzékeli azt az igen fontos és sajátos pozíciót, amelyben egyszerre és együtt kap hangsúlyt a zsidó asszimiláció kudarca és a Trianon-trauma.²³ Lesznai könyvének bölcsessége és lírai szépsége sokat adhat az újraolvasóknak, kielégítheti akár a második ezredforduló utánra véggépp elveszett esszenciális nőiség iránti nosztalgiát, vagy a kortörténeti érdeklődést; de nem megkerülhető a zsidó önértelmezés szempontjából sem; és nem utolsó sorban a női történelem-reprezentáció perspektívájával járul hozzá a modernizmus Magyarországról kialakított képünkhöz.²⁴ ■ ■ ■

JEGYZETEK

- Toril Moi, *Bourdieu elsajátítása: A feminista elmélet és Bourdieu kultúraszociológiája* = A feminizmus találkozása a posztmodernnel, szerk. Séllei Nóra, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995, 131–170.
- Pierre Bourdieu kifejezése.
- Lesznai családtörténetével kapcsolatban több írás, kutatás és tanulmány napvilágot látott az elmúlt időszakban, pl. Repiszky Tamás: *Emlékek-fosztlányok, adalékok Lesznai Anna családtörténetéhez*, Enigma, 2007/52, 9–36.
- Borgos Anna – Szilágyi Judit, *Nőírók és írónők, Irodalmi és nemi szerepek a Nyugatban*, Budapest, Noran, 2011, 81.
- A WOVE működéséről és a matriarchátus-elméletekről összefoglalás: Leppänen, Katarina: *Rethinking civilisation in a European feminist context: history, nature, women in Elin Wägners Vackarlocka*, Acta Universitatis Gothoburgensis, 2015.
- Markója Csilla, *Három kulcsregény, és három „sorsába zárt vasárnapos”*, Enigma, 2007/52., 67–108.
- Török Zsuzsa, *Az Aranyfűst és a kulcsregény műfaja a modernizmus magyar irodalmában*, Irodalomtörténet, 2013/3, 350–374. A regénynek a nemzetközi hálózatba való belépését Mészáros Zsolt foglalja össze doktori disszertációjában: *Wohl-nővérek munkássága, irodalom, sajtó, szalon*, PhD-disszertáció, ELTE BTK, 2016, kézirat, 85–90.
- Sorsával tetováltan önmaga, Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*, szerk. Török Petra, Argumentum, 2010.
- Kőbányai János, *Az eltűnt egész nyomában* = Lesznai Anna, *Kezdetben volt a kert*, Budapest, Múlt és Jövő, 2015, 647–672.; Menyhért Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013, 187–227.
- Török Petra, *„Mindenképpen úgy érzem, ez lenne a fő könyv”, Lesznai Anna naplójegyzeteiről*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 44.
- A kert topológiájának a pályatörténethez illesztésében igen gazdag Vezér Erzsébet kismonográfiája is, Vezér Erzsébet, *Lesznai Anna*, Kosuth, Budapest, 1979.
- A biblikus hagyománynak az édenkerthez kötött gendersztereotípiáiról és annak irodalmi továbbéléséről: Nothrop Frye, *Az Ige hatalma*, Európa, 1997.
- Lesznainak a Vasárnapi Kör esztétikájához való kapcsolódásáról: Török Petra: *Ornamenssé váltott sors-művészeti és irodalmi otthoneremtés Lesznai Anna életművében*, doktori.btk.elte.hu/phil/torokpetra/diss.pdf, 60–83.
- Lesznai Anna, *Édenkert*, Kner Izidor, Gyoma, 1918.
- Lukács György, *Lesznai Anna Új versei* = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Budapest, 1970, 137–142.
- Lukács 1906–1907-ben hallgatója volt Georg Simmelnek a berlini egyetemen, ugyancsak 1906-ban pedig Balázs részt vett Simmel magánsemináriumán, baráti kapcsolat is szövődött köztük, erről részletesebben: Mary Gluck, *Georg Lukács and his Generation 1900–1918*, Harvard, Cambridge, 1991.
- Rita Felski, *The prehistoric woman = The Gender of Modernity*, Harvard UP, 1995, 35–61.
- Mieke Bal, *A leírás, mint narráció = Narratívák 2, Történet és fikció*, szerk. Thomka Beáta, Kijárat Kiadó, Budapest, 1998, 158–159.
- Lesznai, *Kezdetben volt a kert*, i. m., 7.
- A téma összefoglalása: H. Szász Annamária, *A 20. századi családtörténeti regény*, Akadémiai, Budapest, 1982.
- Lesznai, *Kezdetben volt a kert*, i. m.
- Fenyő Miksa, *Két regény – két élet*, Irodalmi Újság, 1966. december 15, 8–9.
- Alexa Károly, *Regénytriptichon, műfaj-történeti adalék*, Kortárs, 2003/8 www.kortaronline/2003./08/a-magyar.zsidocsaladregeny/8002
- A gender-szemponyú irodalomértelmezés eszköztárának családbarát alkalmazhatóságának demonstrálásáról már nem is beszélve.

Jéga-Szabó Krisztina: tanár, a szegedi József Attila Tudományegyetemen végzett magyar-történelem szakon, majd az ELTE Modern Magyar Irodalom tanszékének PhD-hallgatója volt. Kutatási területe a Nyugat-korszak nőirodalmá.

VÁGY, CENZÚRA,

A szimbólum-funkció magyarázatához

SZIMBÓLUM

Ignotus és Freud kapcsolatának, egyebek közt, van egy elméletileg roppant izgalmas epizódja. Ignotus, valószínűleg előszóban, személyes találkozássukkor, tanulmányt kért Freudtól. De nem akármilyet, hanem konkrétan a szimbólum, a szimbolika kérdéséről. Freud 1917. április 6-án írásban válaszolt, kitért a feladat elől, majd – érdekes mód – a következőket írta: „meg kell mondanom, hogy éppen a szimbolikáról szóló munkát, melyet Ön javasolt nekem, nem tudnám megcsinálni. Azt is belenyugvással észleltem, hogy Önnek erről a tárgyról tulajdonképpen több és jobb gondolata van, mint nekem, úgyhogy könnyen visszafordíthatnám a fegyvert, és én kérhetném Önt, hogy ajándékozzon meg engem az Imago számára egy ilyen munkával.” (Vezér 1983: 23–24.) Meglepő fordulat, amelyen érdemes eltöprengeni. Mi ez? A kérdés előli kitérés elegáns formája? Nem valószínű. Kitérni konvencionálisabban, minden önkritika nélkül is lehetett volna, például el lehetett volna intézni a kérést azzal, hogy sok a dolga, nem ér rá ilyesmivel bíbelődni, stb. De itt nem ez történt. Freud itt két dolgot mond ki: (1) ő nem tudná megcsinálni, (2) Ignotusnak viszont erre jobb sanszai vannak. Hogy Freud miért nem boldogulna e témával, egyelőre hagyjuk megválaszolatlanul, csak annyit szögezzünk le itt is, semmiképpen nem a bécsi mester intellektuális kapacitása hiányzott hozzá. S hogy miért fordította vissza Ignotusra a feladatot, az sem pusztán Ignotus (egyéb-

ként kétségtelen) okosságának szólt. Ignotus – s Freud alighanem ezt vette észre éles szemmel – mint költő, de mint habitusalakító cikk- és tárcaíró is voltaképpen a mindennapi szimbólumalkotás gyakorlatában mozgott. Szimbólumokat termelt. (Föltehetően kérése is azzal függött össze, hogy ezt a gyakorlatát akarta jobban megérteni.)

A kérdéskör jelentőségét az adja, hogy itt nem pusztán egy irodalmi jelenségről, az irodalmi szimbolizmusról van szó, hanem sokkal általánosabb, mondhatnánk egyetemesebb s mindennapibb fejleményről. Az ember szimbólumalkotó lény. A kérdés merituma pedig, paradox módon, éppen az, miért van szükség szimbólumokra, miért nem lehet őket kihagyni a világ értelmezési és leírási folyamatából?

A freudi mélylélektannak, az úgynevezett pszichoanalízisnek van erre magyarázata, de viszonya a kérdéshez felemás. Ezt – a választ is, a válasz felemasságát is – jól szemlélteti a mélylélektan és az etnológia egyesítésével operáló Róheim Géza egyik gondolatmenete. 1926-ban, *Psyche és társadalom* című tanulmányában, amely, némi helyesírási „korszerűsítéssel” 1984-ben kötetben is megjelent, van egy tárgyunkhoz tartozó fontos gondolatmenet. „[A] pszichének vannak látens, azaz megnyilvánulásukban gátolt elemei. Ezek a látens, azaz, ha a pszichoanalitikus műszót használjuk, tudattalan elemek mindig olyanok, amelyek valahogyan ellentétben állnak az én fejlettebb, uralko-

dó rétegeivel. Ezekből a rétegekből indul ki tehát valami ellenhatás, amely *a tudattalan képzetek tudatossá válását megakadályozza.*” (Róheim 1984: 326–327.) Ezt a speciális mélylélektani tézist Róheim összekapcsolja bizonyos szociokulturális fejleményekkel, s egy kontextusban jeleníti meg a kettőt: „Az államnak van egy szerve, a cenzúra, amely arra szolgál, hogy az állam, vagy, ami egyre megy, az uralkodó hatalmi csoportok érzelmeivel, érdekeivel ellentétes tendenciák nyilvánossá válását megakadályozza, elfojtsa. Ezek a tendenciák azért nem szűnnek meg: csak ara kényszerülnek, hogy más megnyilvánulási módokat válasszanak, amelyekkel a cenzúra éberségét és a cenzúra mögött álló tényezők ellenhatását kijátszhatják. Ilyképpen azután a társadalmi élet jelenségeinek nagy része *egymással ellentétes erők működésének eredője*, és ugyanez áll a pszichére is.” (Róheim 1984: 327.) A gondolatmenet itt tesz egy félfordulatot, s visszavált a pszichére: „Ma már tudjuk, hogy bennünk is van egy ilyen cenzúra, amely az énnel, a tudattal ellentétes tendenciák megnyilvánulását az elfojtás révén megakadályozza, és hogy ezek az elfojtott, azaz tudattalanná vált tendenciák azután *szimbólumoknak nevezett pótképződmények* révén *módosított formákban* nyilvánulnak meg. Ezeknek a szimbólumoknak a köre igen tág, úgyhogy bátran mondhatjuk, hogy *a tudatban levő jelenségek kivétel nélkül ilyen, egymással ellentétes erők működésének kifejezői.*” (Róheim 1984: 327–328.)

A társadalmi/politikai cenzúra és a lelki cenzúra ilyen funkcionális azonosítása kézenfekvő, ugyanakkor mégis roppant fontos azonosítás. Sok minden magyarázatának gyökerei ide nyúlnak vissza. Róheim azonban nem lett volna pszichoanalitikus, ha, híven Freud álláspontjához, mindebből (1) nem a lelki cenzúra működése, s az ebből fakadó lelki problémák („betegségek”) léte érdekelt volna, s (2) etnológusként e jelenségeknek ne az úgynevezett „primitív” népek körében való megnyilvánulásaira figyelt volna. Azaz nem a hétköznapi, közönséges szimbólumalkotás érdekelt, amely – pszichoanalitikus szemszögből – problémátlan, s így „érdektelen”. Freud Ignótus kérése előli kitérésének is itt van, itt lehet a magyarázata: őt a lelki elfojtás orvosi szempontból „beteg” következményei érdekelték, s bár érzékelte az általános szimbólum-elmélet gondolkodástörténeti jelentőségét, annak kidolgozását nem tekintette saját feladatának.

Ignótust azonban éppen ez az általános elmélet izgatta. Számára a mélylélektan, anélkül, hogy tagadta volna annak terapeutikus szerepét, alapvetően és döntően: antropológia volt. Emberleíró és -megértő elv. Ahogy 1914-ben egyik cikkében nagyon érzékeltesen meg is fogalmazta: „Az ember egy csomó *szeretnék*, a világ egy csomó *nem szabad* (vagy, ami egyre megy, *nem lehet*) s az élet e két szó közt való állandó kiegyenlítődé. A *nem szabad*-ok állandóan legyű-

rik a *szeretnék*-eket -- a tudattalanba gyűrik, ott is tartják s egészséges embernél ez állandóan baj és zavar nélkül megy végbe. De vannak, akik e le- és begyűrt *nem szabad*-okat nem tudják jól megemészteni. Kóvályognak bennük s ezerféle álruhában, melyeket a test s a lélek azért termel számukra, hogy meg ne ismeressenek a tudatnak, melynek számára elviselhetetlenek: állandóan s újra meg újra felütik fejüket – mintegy hazajáró lelkei a léleknek, melyek nem tudnak megpihenni, míg rájuk nem ismertek s nekikön nem neveztek őket.” (Ignótus 1914: 2.) Igazában azonban, s ezt ismétljük meg, őt a mélylélektan mint metaelmélet, mint általános magyarázóelv érdekelt: „Hogy az egyes emberben mint él benne minden hajdani ember s hogy az emberiség mint álmodik ugyanolyan *szimbólumokban*, mint az egyes ember [...], – hogy a művészet mennyire vágyteljesítő éberálmom [...], hogy az álomban mint teljesül, de játszik egyúttal bújósdit előttünk, amit szeretünk s e bújósdi mennyire öre és kezeze annak, hogy fel ne ébredjünk és kialudjunk magunkat... az egyes és a társadalmi lélekismerésnek s lényeglátásnak olyan tengerzudulatát szabadítja rá adeptusaira a freudizmus zsilipemelése, hogy az a kis tábor ember, aki méltatta arra, hogy ne csak halljon róla, de meg is ismerkedjék vele, *szédül s fuldoklik az új átláthatóságok e beláthatatlanságártól.*” (Ignótus 1914: 3.)

Mind Róheim, mind Ignótus érveléséből kitetszik, hogy a szimbólum voltaképpen a kimondásra törekvő vágy, igény, érdek stb. és a cenzúra (a lelki és a társadalmi/politikai cenzúra) *küzdelmének* sajátos *kiegyenlítődése*, amelyben a cenzúra akadályozza és újrafogalmazásra kényszeríti a kimondásra törekvő készletet. Azaz, egy sajátos áthelyeződés történik: a tudattalannól a tudatba, ám ez egy speciális transzformáció, Ignótus szavával: „bújósdi”. A tudattalan nem maradéktalanul, hanem csak részlegesen és kódolva kerül át a tudatba. S azért nevezhetjük szimbólumnak, mert valami ki nem mondható s ki nem mondott *helyett*, de azt „szimbolizálva” jelenik meg.

Itt azonban érdemes egy pillanatra megállni, s két fontos kérdéssel szembenézni. Az első kérdés az: csupán „lelki” kérdés-e az elfojtó hatalom, a cenzúra? S az egyéni viselkedés dimenziójába tartozik-e? Látszólag igen. A hatalmi tiltásnak való engedelmesség is egyéni beállítódást feltételez, a cenzúrához soha sem elegendő a cenzurázó szándék, a cenzúrának az engedelmesség is része. Mégis, ha jobban belegondolunk, kiderül, pszichológusok és pedagógusok gyakori, mondhatnánk klasszikus naivitása, amikor azt vélelmezik, a cenzúra „megfelelő” hozzáállással kiiktatható, a probléma megoldható. Valójában mindez történetileg sokkal mélyebben determinált. Az a mód, ahogy az emberek termelnek, azok a viszonyok, amelyekbe eközben egymással kerülnek, meghatározzák, hogy a fontos javak

milyen körét és mennyiségét állítják elő, s a történeti szűkösség e talaján ezeket a javakat hogyan osztják el. Ez – a termelt javak köre, mennyisége és eloszlása -- pedig, gondoljunk csak az élelmiszerekhez való hozzáférésre, kemény korlátként magasodik föl minden ember előtt. Amiből ugyanis kevés van, abból nem jut mindenkinek, vagy nem a szükséges mértékben. S a „modern” gazdaság, mint termelési és elosztási rendszer ráadásul már maga is a szimbólum-funkció szerint alakul és igazolódik: termel, de nem azt, illetve nem csak azt, ami valóban szükséges lenne, hanem, a tőkeelgőkalkulációnak megfelelően, azt, ami profitot eredményez, amihez tehát álgigényeket kell generálni. Így persze már a „bőség” termelése folyik, de rossz, deformáló eloszlásban, diszfunkciók sorával. A termelés egyszerre pazarlás és szemétermelés is, az erőforrások esztelen elhasználása – a lényeges pontokon pedig változatlan a szűkösség. Ez az egész pedig csak ‚cenzúrával’ tartható fenn. A cenzúra persze ebben a komplex gyakorlatban már jóval összetettebb valami, mint a puszta tiltás. A közvetlen tiltás számtalan formája mellett a nyílt vagy/és rejtett erőszakalkalmazás bonyolult rendszere és hálózata is szükséges hozzá, – s egyre inkább a tudatos manipuláció mind szélesebb körben való alkalmazása, a szándékolt megtévesztés. Az egész folyamat eredménye pedig egy olyan, a szimpla tiltásként felfogott cenzúránál bonyolultabb, már belsővé tett önszabályozó rendszer, amely végső soron a termelési mód internalizálása ugyan, de hatását, cenzúrázó szerepét, felismerhetetlenné válva, az érintkezési viszonyok alakításával, a közvetítések bonyolult hálózatán keresztül látja el.

A tudattalan tudatosság alakulását gátoló és deformáló ‚cenzúra’ kiiktatása tehát végső soron, egy adott rendszerben megoldhatatlan. Egyes elemei – a hétköznapi értelemben is cenzúraként felfogott alapesetek, mint egyszerű formák – kicserélhetők, azaz ‚elfogadhatóbbakká’ tehetők (egyéni dimenzióban ezt végzi az analitikus terápia is!), de a lényeg, amely rendszereszerűen van jelen, nem változtathatjuk meg. Egy-egy *cenzúra-rendszer* persze története adott pontján összeomolhat (ezek a nagy történeti korszakhatárok krízishelyzeteiben következnek be), de minden eddigi társadalom története azt tanúsítja, ezek is legföljebb csak cenzúracserék: a már nem hatékonyak helyébe újak, hatékonyabbak lépnek.

A másik kérdés, amellyel szembe kell néznünk: mindez pusztán pszichológiai probléma-e? S ha jól belegondolunk, megint ki kell lépnünk a hagyományos pszichoanalitikus kérdésfelvetésből. A tudattalan s transzformációja a tudatba ugyanis nem csupán lelki s érületi aktus. Az úgynevezett ‚hallgatolagos tudás’ elmélete, nem véletlenül, a *kognitív tudattalannal* számol, s megkülönböztetve az *implicit* és az *explicit* tudást, a tudattalanban is egyféle tudásformát lát. A tu-

dattalannak ez az implicit, nem verbalizált, de létező tudásként való felfogása, mint Szívós Mihály (2017) most megjelent, gazdag anyagú ‚felfedezés-történeti” munkája jól dokumentálja, nagyon régre nyúlik vissza, s a filozófia sokféle variációban tematizálta már. Magyarán, amit a freudiánus mélylélektan, a maga szempontjából jogosan, lelki, érzelmi problémaként kezel, valójában nemcsak az: van egy episztemológiai dimenziója is. S ha a szimbólum keletkezése érdekel bennünket, ezt a dimenziót nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Mindaz, amit a ‚hallgatolagos tudás’ elmélete (s elmélet-történeti előzményeinek sora) a maga egészében megjelenít, messzire s jórészt másfelé vezet, mint a szimbólum problémája. Sok részlete ebben az összefüggésben irreleváns. De sok részlete nagyon is fontos. Leibniznek a ‚kis észlelések” tana például rendkívül fontos. Az *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről* előszavában Leibniz egyebek közt kimondja: „Egyébiránt ezer meg ezer jel van, amelyekből következtethetjük, hogy minden pillanatban végtelen mennyiségű percepció van bennünk, de tudatosság (appercepció) és reflexió nélkül: oly változások ezek magában a lélekben, melyeket nem veszünk észre, mivel ezek a benyomások vagy nagyon kicsinyek és nagyszámúak, vagy úgy összeolvadnak, hogy semmi egyéni megkülönböztethető vonás sincs bennük, de azért másokkal összekapcsolva nem szűnnek meg hatást gyakorolni és összességükben legalább zavarosan magokat észrevétetni.” (Leibniz 1930: 26., idézi Szívós 2017: 128.) S Leibniz azt is kimondja: „Egyszóval az észrevehetetlen percepciók ép[p]oly nagy jelentőségűek, mint az atomok a fizikában.” (Leibniz 1930: 29., idézi Szívós 2017: 129.) Fontos momentum az is, hogy az emberi percepció (észlelés) a különböző érzékszerveken keresztül, azaz nagyon különböző módokon (látás, hallás stb.) történik, de az észlelések eredménye elraktározódik az emberben. Az úgynevezett ‚perceptív’ tudattalan jelenségét Szívós (2017: 140.) joggal foglalja így össze: „Leonardo és Digby felfedezte, hogy a ‚kis észlelések’ nem válnak tudatossá. Leibniz pedig egyértelműen hangoztatta, hogy az észlelés e fajtája az ismeretek végtelen tárházát alkotják, és azt is sejtette, hogy ezt a maga egészében nem lehet megismerni. Ezért az egyéni múlt ott van az elmében, de mivel tudattalan észlelések formájában jutott be oda, egyenként és főleg azok egybekapcsolódottságának formájában nem ismerhető meg teljesen.” Fontos momentum az is, hogy az ‚érzéki benyomásokból keletkező tudás természete” az érzékelő érzékszervek különbségei szerint különbözik, de az emberi élet egységén belül magára az egészre vonatkozik. S az ‚egyes érzékszervek között nemcsak az érzékelés eltérő fiziológiai mechanizmusai vonnak határt”, hanem több minden más is. Fontos szerepe van e vonatkozásban egyebek közt a kifejezés talán leghatékonyabb médiumának,

a nyelvnek is. A kevéssé ismert, de már Freud által is hivatkozott Wilhelm Jerusalem *Die Urteilsfunktion* című művében (1895) egyebek közt már felismerte: „Ténylegesen folyamatosan tudattalan folyamatok hatásának vagyunk kitéve és lelki személyiségünk legfontosabb összetevőjét éppen ezek képezik.” Majd, konkrétan: „Az *élőbeszéd pillanatról pillanatra tudattalan fokozatokról árulkodik* [...]. Egyáltalán nem tudnánk mihez kezdeni a tudattalan nélkül” (idézi Szívós 2017: 166.).

Az is korán, már jóval Freud föllépése előtt fölmerült a filozófiában, hogy a tudatosnak, azaz a tudatnak a megképződésében a tudattalannak közvetlen szerepe van. Theodor Lipps *Die Grundtatsachen des Seelenlebens* (A lelki élet alaptényei) című művében már 1883-ban leírta: „miután az előbbieket szerint még a tudat különböző fokozatairól sem indokolt beszélünk, csak az a feltevés marad hátra, hogy számunkra tudattalan és lényegükben ismeretlen lelki gerjedelmek lopakodnak be a tudatos képzetek közé, olyan módon, hogy minden tudatos képzet belőlük alakul ki és benneük hal el”. Azaz, ahogy írta, „tudattalan lelki történetet tételezünk fel a tudatos alapjául. Ennek megfelelően a tulajdonságairól is csak annyit tudunk, amennyire a tudatra gyakorolt hatásával elárulja magát.” (Idézi Szívós 2017: 167.) Innen természetesen két irányba is el lehetett indulni: a freudi mélylélektan irányába és a hallgatolagos tudás elméletének irányába. Az „ismeretlen lelki gerjedelmekre” való utalás a pszichológiai, jelesül a mélylélektani interpretáció felé mutat, az ismeret (tudás) korlátozottságára való utalás pedig egy tudáselmélet felé.

A kérdés csak az: a szimbólum, mint olyan, lelki (érzelmi) fenomén-e, avagy ismeret, azaz tudás? Somásan fogalmazva azt lehet mondani, egy az egyben egyikkel sem feleltethető meg, de mindkettőhöz hozzátartozik. Érzelem is, tudás is, de speciális formában. S a lényeg éppen ebben a sajátosságában van.

Az eddig mondottakból, a szimbólum megértése szempontjából, több dolog is fontos. Mindenekelőtt, a tudattalan, amelynek hatalma nagy és maradéktalanul nem kontrollálható, tartalmilag nemcsak lelki viszonyulás („lelki gerjedelem”), hanem rejtőzködő – implicit – tudás is. Ez a tudás maradéktalanul nem alakítható át explicit tudássá, de valamiképpen fölszínre törekszik és jelt ad magáról. Voltaképpen ez a jelalkotó folyamat a szimbólum. Mindkét alapesetben. Azaz, mint *szimptóma*, mint valamely lelki zavar – csak értelmezéssel föltárható – jele, s mint a tudattalan és a tudatos közötti, „normális”, *szimbólumot* alkotó viszony. Előbbi a pszichoanalízis, vagy tágabban a lelki orvoslás érdekkörébe tartozik, utóbbi pedig a legtágabb értelemben vett kultúra, egyénileg és történetileg determinált fejleménye. Előbbi az utóbbinak speciális – azaz negatív, extrém – variációja, az

utóbbi viszont általánosan (s nemcsak a művészetekben!) érvényesülő transzformációs folyamat. Sejtetem és tudás speciális összjátéka, úton az implicit tudástól az explicit tudás felé, de történetileg gátolva a maradéktalan explicitté válásban. (A gátló, elfojtásra törekvő erők mind az egyen élettörténetében, mind a közösségekben jelen vannak: az elfojtás mögött, itt is, ott is nagy érdekek állnak. Az élet szerveződése szempontjából funkciójuk van.)

A művészek, például a költők, mint a művészetpszichológus Lev Vigotszkij okkal s joggal hangsúlyozta, a maguk számára sokszor „láthatóvá teszik” saját tudattalanjukat. (Innen érthető meg József Attilának az a megjegyzése, hogy a pszichoanalitikus technika ismerete, az önmagára figyelés nélkül bizonyos versei voltaképpen nem születhettek volna meg.) S vannak költők, mint a magyar irodalomban például Ady, aki – mint Pór Péter (2013) egy egész könyvvel szépen demonstrálta – szinte programosan törekedett saját impulzusai szimbólumokba mentésére. Olykor – olvasói szempontból – sikertelenül, olykor, s nem ritkán, igen eredményesen, nagy hatástörténeti karriert produkálva. De a szimbólumalkotás, s ezt hangsúlyozni kell, nem csak a magas művészet privilégiuma, a hétköznapi élet is rendre produkálja – a bölcsebb, idős parasztemberekől a jobb tollú újságírókon át a spindoktorokig, a „kommunikációt” megtervező „kampánygurukig”. (Utóbbiak persze tudatos rosszhi-szeműséggel, a felismert/megalkotott szimbólumok manipulatív hasznosítására törekedve. Tehetségük tehát: tehetség, de mérgezett s mérgező tehetség.) S ami nagyon fontos momentum e téren: a szimbólumalkotás igen gyakran hosszan elnyúló kollektív szociokulturális folyamat, a „kollektív tudattalan” történetileg lehetséges, történetileg behatárolt felszínre emelkedése. Ilyenkor a kollektív – tudattalan – tapasztalat az elfojtó hatalmakkal vívott küzdelemből, a tapasztalatot kifejező s ugyanakkor el is rejtő szimbólum formájában jelenik meg, s lép be a történeti folyamatba. De már nem rendezetlen, amorf alakban, hanem – például – a nyelv szelektáló és rendező médiumán keresztül, már verbalizáltan, a tudatosság bizonyos fokán. Az implicit tudás a szimbólumban azonban még nem explicit tudás, még csak úton van afelé, de hordozó energiája nem kisebb erő, mint az a „lelki gerjedelem”, amely születésekor összekapcsolódott a tudattalan tapasztalattal, sőt – nem kis részben – annak kiváltója volt. Azaz, a szimbólum, az explicit tudással ellentétben, nem „tisztá”, steril ismeret, hanem érzelmileg is determinált tapasztalat kifejeződés. Amikor egy szimbólum steril ismeretvé válik, az már kiürülésének jele. A szimbólum halála. Mert a szimbólum, paradox módon, történeti erejét ismeret voltának részlegességéből (sejtelemszerűségéből) és a küzdelem nyomait őrző érzelmi lendületéből nyeri. A sejtelemszerűség ugyanis, amely

nyitott és mozgósító, nagyobb úr, mint a bizonyosság, amely mindig egyben valami befejezettséget, lezártságot képvisel, s amelyet „csak” alkalmazni lehet. Ám ismeret és szimbólum egymáshoz viszonyított arányáról azt kell mondanunk: a szimbólumok óceánjában itt-ott néhány, összességében sem túl sok ismeretszi- get is jelen van. Az, amit hétköznapi értelemben ismeretként kezelünk, az esetek igen nagy százalékában nem több, mint szimbólum: egyénileg és történetileg kódolt tapasztalat kifejeződés.

Ignotus, jó érzékeléssel s figyelemre méltó módon magát a nyelvet is a tudattalan tapasztalatok kifejeződéseként, s egyben, további tudattalan tapasztalatok fölszínre hozó médiumaként fogta föl. Ilyen szempontból igen tanulságos, amit Ady költészetéről mond. Már első, *Ady Endre verselése* című, 1906-ban született cikkében fontos distinkciót tett: „nemzeti tánc, nemzeti zene, nemzeti versmérték, mondatbeosztás, hangsúly és gondolatmenet egy összefüggő rendszer és szervezet minden népnél” (Ignotus 1969: 214.) Ady verselésének jelentőségét abban látta, hogy „ha tovább halad a maga nyomán”, „talán beheged a szkizma, mely a XVIII. század végén éppoly sebet ejtett a magyar verselésen, mint a boldogtalan nyelvújítás a magyar nyelven” (Ignotus 1969: 213.) A szkizma, szerinte abból adódott, hogy a magyar verselésre „idegen gondolatmenetről nyüzött bőrt húztak”, a nyugati versmértéket. Ez a tézis a ‚világpolgár’ Ignotust csak felületesen ismerők számára meglepő lehet, de Ignotus még véletlenül sem volt xenofób. Amit a nyugati verselés és próza ritmusáról mond, egyértelművé teszi ezt: a nyugati ritmus ugyanis az „ama nyelven beszélők gondolkodásának módját és tagozódását tükrözi vissza”, s az ott *így* adekvát megoldás. Ám amikor a „magyar költők elkezdtek görögösen vagy németesen verselni [...] megzilálták, ami nélkül a vers nem vers: *a belső s a külső forma* harmóniáját”, s az átvétellel erőszakot tettek rajta. (Ignotus 1969: 213.) Ez a belső forma a nyelvben felhalmozódó tudattalan tapasztalat, a sajátos kollektív percepció eredménye, s szerinte enélkül a mélystruktúra nélkül nincs hiteles önkifejezés. Ady verselését éppen azért üdvözölte, mert szerinte a magyar ritmus és a jambus összekapcsolásával Ady tett egy döntő lépést a verselési törés reparálása irányába. Ady „nyugati sorai egyben hangsúlyos sorok, melyeknek szakaszai és hullámzásai egybeesnek a mondat tagozódásával, a szók hangsúlyának elhelyezkedésével [...]. Innen az Ady verseinek erős és diadalmas magyar zamata.” (Ignotus 1969: 214.) Azaz, szempontunkból: hiteles önkifejezés, önmaga tudattalanjának adekvát kifejezése a nyelv és a verselés médiumában. 1908-ban, a *Vér és arany*ról írva, Ignotus még tovább lépett, s Ady nyelvének értelmezésén keresztül, Adyt mint a kollektív tudattalanban felhalmozódó tapasztalatok felszínre hozóját írta le. „Ez az ember”, mond-

ja róla, „csupa érzékiség s csupa értelmesség, ami csak úgy lehetséges, hogy az érzékei értelmesek vagy érzékeik át értelmes, vagy az egész ember egy szimatoló és szimataiban kéjelgő intellektus, aki a részegséget és a gondolatot úgy sorolja fel egymás mellett, mint az egyfajtájú dolgokat szokás.” (Ignotus 1908: 1.) Ez a jellemzés, azt mondhatnánk, a Leibniz-féle „kis észlelések” felszínre hozójaként mutatja be Adyt. „Ady Endre úgy tud magyarul (nem tudom, tudatosan-e), hogy senki jobban. Úgy versel magyarul, vagyis úgy lesi ki, teljes tudatossággal, a magyar mondatnak legbelsőbb lelkét, hogy senki különben. Olyan vidékekről, melyeken nálunk eddig csak Bródy Sándor járt, a legkülönösebb, legátfinomultabb, *a gondolat s az érzés, a józanság s a mámor, a tapasztalat s az elgondolás* mesgyéjéről tépett virágokkal fűzi körül homlokát, s ezt az ő különös fejét, koszorústól együtt, makacsul egyéni művészettel, az értelmet egy szűkszavú célzásnak vagy egy rímnek vagy sorisméltésnek lendületére bízva, az *ézés számára pedig szemet, fület, orrot, olvasmánybeli emlékeket, úti visszagondolásokat, minden érzéket s az elme minden adalékát felverve szavalja, bújja, vájja bele az ember lelkébe.*” (Ignotus 1908: 2.) A tudattalan percepció felszínre hozásának, tudatba emelésének szinte paradigmátikus leírása ez, egyszerre jellemelve Ady költői teljesítményét, és Ignotus felismerő, megértő érzékenységét, sőt éleslátását.

S hogy itt a bennünket is foglalkoztató szimbólum mibenlétének kérdése volt a tét, mi sem mutatja jobban, minthogy Ignotus híres-hírhedt paradoxonjainak egyike, irodalmi szempontból talán a legnevezetesebbike e cikkében fogalmazódott meg. Idézte a nevezetes Ady-vers egy, az egész verset önmagában is reprezentáló strófáját: „Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg. Fusson, akinek nincs bora, Ez a fekete zongora. Vak mestere tépi, cibálja, Ez az élet melódiája. Ez a fekete zongora. Fejem zúgása, szemem könnye, Tornázó vágyaim tora, Ez mind, mind: ez a zongora. Boros, bolond szívemnek vére kiömlik az ő ütemére, Ez a fekete zongora.” Ez bizony paradigmátikus tisztaságú szimbólum, leolvasható róla a szimbólum (vagy legalábbis annak egyik alapesete) mibenléte. S erre ráerősít Ignotusnak az idézetet követő és kommentáló híressé-hírhedtté lett paradoxona: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” (Ignotus 1908: 2.)

Hogy ez a szimbólum s ignotusi értelmezése milyen hatástörténeti karriert futott be a magyar irodalomban, külön kérdés, s most másodlagos. Egy valamit érdemes kiemelni belőle, pontosabban: annak két oldalát. Egyrészt: Ignotus azt írta, „Akasszanak fel, ha értem”, de ‚valamit’ mégis ‚értett’ belőle, mert paradoxona másik pólusát anélkül nem tudta volna

megfogalmazni. A paradoxon, mint gondolatalakzat itt a szimbólumhoz való poentírozó, de *természetes* viszonyulás: az 'érthetlenség' és az 'értés' egyszerre való jelzése. Ady maga viszont 'tudta', hogy ő igenis kimondott valami lényegeset, valami olyasmit, amit ő, a maga megszólalásán belül 'érthetőnek' is tartott. Ezért nehezményezte, hogy Ignotus az 'érthetlenség' stigmáját ragasztotta rá. (Azaz Ady, a maga szempontjából joggal, megsértődött, mert bár Ignotus egyáltalán nem stigmatizálta, csak az 'érthetlenség/értés' dimenziójába helyezte a verset – a paradoxon az egykori olvasók többsége számára csakugyan túlzottan finom megközelítés volt. Ignotus értelmezése ugyanis, ismerettani szempontból, maga is „csak” szimbólum-funkciójú, és ezért sok olvasó csak azt értette ki belőle, ami egyezett saját olvasói preferenciáival az Ady-vers 'érthetlenségéről'. S a paradoxon egyik pólu-

sa ebben megerősítette őket.) Azaz a 'fekete zongora' s annak ignotusi interpretációja egyszerre hívja föl a figyelmet a szimbólum teljesítőképességére és inhe-rens történeti korlátaira. A szimbólum, mint ismeret lezárhatatlan, maradéktalanul – s egyértelműen – meg-nem magyarázható, de valamit elindít az explicit tu-dás felé vezető úton.

A lényeg: amikor Ignotus a szimbolikáról szóló ana-litikus értelmezésre akarta rávenni Freudot, voltaké-pen ilyen – rejtélyes – fenomének megértéséhez remélt segítséget kapni. Holott, ha önmagára, Ady-értelme-zése kapcsán is reflektálni tudott vagy akart volna, el-méletileg is előrébb vitte volna a szimbólumok mi-benlétének megismerését.

Egy biztos, az implicit tudásból az explicit tudás fé-lé haladó folyamat szimbólumalkotások sorozatának megszakíthatatlan kontinuumuma. ■ ■ ■

IRODALOM

- Ignotus (Hugó) 1908: Ady Endre. *Magyar Hírlap*, jan. 14. 1–2.
- Ignotus (Hugó) 1914: Olvasás közben. A lélek, amint hazajár. *Világ*, febr. 8. 1–4.
- Ignotus (Hugó) 1969: *Ignotus válogatott írásai*. Vál., szerk., az előszót írta Komlós Aladár. Bp.: Szé-pirodalmi
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 1930: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*. Ford. Rácz Lajos. Bp.: MTA
- Lipps, Theodor 1883: *Die Grundtatsachen des Seelenle-bens*. Bonn: Cohen
- Pór Péter 2013: *Tornyok és tárnák*. Tanulmányok a köl-tői teremtés alakzatairól. Bp.: Pesti Kalligram Kft.
- Róheim Géza 1926: Psyche és társadalom. *Századunk*, 2. sz. 115–125.
- Róheim Géza 1984: *A bűvös tükör*. Vál., sajtó alá rend., az utószót s a jegyzeteket írta Verebélyi Kincső. Bp.: Magvető
- Szívós Mihály 2017: *Fordulópontok a hallgatóságos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallga-tóságos tudás általános elmélete*. Bp.: Magyar Sze-miotikai Társaság–Loisir Könyvkiadó
- Vezér Erzsébet 1983: Ignotus levelezéséből. *Kritika*, 11. sz. 23–26.
- Vigotszkj, Lev 1968: *Művészetpszichológia*. Bp.: Kossuth

Lengyel András (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész, Szegeden él. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom- és műve-lődéstörténet, időnként visszanyúlva a 19. század végéhez is. Megközelítésére a filológiai és gondolkodástörténeti szempontok kombinálása jellemző. Számos könyv szerzője, legújabb kötete (marginalitástörténeti tárgyú írásai egy gyűjteménye) 2016-ban jelent meg, egy újabb kötete pedig 2017-ben. Déry-, Tömörkény- és Komlós Aladár-díjas. Újabbban Ignotus Hugó életművét kutatja, de elsősorban ma is József Attila-kutató (akit persze pályája során sok másféle alkotó is foglalkoztatott, Kosztolányitól Németh Andoron át Cholnoky Viktorig). A Szeged-kutatásban is letette névjegyét.

ISMERJÜK EGYMÁST?

„És mégis olykor belép valaki / és ami van, hirtelenül kitarúl. / Elég egy arc látványa, egy jelenlét, / s a tapéták vérezni kezdenek.” Pilinszky János *Elég* című versében két ember pillanatnyi egymásra találását mindig férfi és nő találkozásaként képzeltem el. Szeifert Natália tavaly megjelent „*Ágyregény*”, *Az altató szerekről* azonban ráébredtet: az ilyen találkozáshoz nem kell feltétlenül érzelmi vágy, erotikus töltet. Mert ha ilyesmi van, s a készítés erős, összerántja a vágyakozókat, akkor véletlenül sem az lesz a következmény, „*hogy visszatérve éjszaka szobánkba / elfogadjuk az elfogadhatatlant*” (Pilinszky János: *Elég*). Ellenkezőleg. Az „elfogadhatatlan” elleni lázadás lenne a reális fejlemény. Van ilyen történet is Szeifert Natália könyvében: az egyik hősnő, Zelma találkozik a metróon egy férfival, Hollanddal, s megbűvölten nézik egymás tükröképét a sötét üvegen. A „*vészesen befelé húzó tekintet, lélegzetelállító, ragyogó kialvatlanság*” (228.) s az ismeretlenül is ismerős illat, a másik szaga a hasonlóság és az összetartozás felfedezésén túl a „*nekünk mindent lehet, mert egyformák vagyunk*” (250.) heuréka-élményét is magával hozza. Mert „*nincs többé én meg ő, hanem mi vagyunk valamik, talán egy eszelős szövetség minden ellen*” (250.). S ettől kezdve a szerelmesek úgy lebegnek az időben, vagy inkább azon kívül, hogy a külső világ a maga nehézkedésével megszűnik számukra. Csak a zuhanás ébreszti rá őket, hogy veszélyesek önmagukra és egymásra.

Pilinszky versét azonban nem Zelma és Holland találkozása hívta elő az emlékezetemből, hanem a két narrátor-hőse, Zelmáé és Zsuzsáé – a regény kerettörténetéből. Ők maguk az indító és a zárófejezetben így számolnak be erről: „*Néztem és reménykedtem, hogy nem veszi észre, milyen hatással van rám [...] onnantól már egész nap csak révedtem valahová visszafelé.*” (Zsuzsa, 16.) „*Ha van olyan, hogy erősen nézni, ak-*

Szeifert Natália:

Az altató szerekről. Ágyregény
Kalligram, 2017

kor ő erősen nézett, olyan erősen, hogy kipattintott bennem egy fedelet, mint a zsebóráét és egy befelé terjedő pillanatig szemtől szembe kerültem a pontos idővel.” (Zelma, 268.) Hogy mikor mutat pontos időt egy óra, azt még tudjuk. Például ha az időjelzés hozzásegít ahhoz, hogy szinkronban legyünk a világgal: ne késsünk el a munkából, egy rendezvényről, egy találkozásról. De mi lehet a „*pontos idő*” egy emberben? Valószínűleg itt is a környezet kedvező visszajelzése kell hozzá: visszatükröződés valakinek a tekintetében, az érdeklődés, a respekt látható jeleivel. Ilyesmit fedezhetett fel Zelma Zsuzsa tekintetében, mikor az Antikban, Zsuzsa könyves kávézójában kitért a segítségnyújtás elől, mondván balesetet szenvedett ugyan, s még nehezen mozog, de egy ilyen kis ügyet, mint a bárszéken való helyet foglalás, magának kell megoldania. Merthogy egyedül él. Önállóan lenni nem könnyű, még nehezebb egyedül élni, tűnődik Zsuzsa, de úgy véli, a jövővény nem magányos és irigylésre méltóan bátor. S most ő, az adott élethelyzetében, pont bátorságra és önállóságra vágyik. Zelma meg úgy tekint a kávéház-tulajdonosra, mint egy „*rendes ember*”-re, akinek „*családja van*” (11.), de a szeme az álmatlanoké. „*Egy Tolsztoj-regényből kinéző nőalak.*” (12.) Mindketten ismerősnek vélik a másikat. Találkozásuk attól válik pilinszkyssé, hogy megindít bennük egy emlékezési folyamatot – gyaníthatóan olyan eredménnyel, mint amilyennel az *Elég* című vers zárul. Persze van más előzménye is az életre való visszarévedésnek. Zelma a balesete miatt kényszerül új alapvetésre, Zsuzsa pedig egy éve szorong, reméli és rettegi a fordulatot a kívülről roppant sikeresnek látszó, belülről csódtömegnek érzett há-

zasságában. És egy kívülálló pillantása katalizálja a mérlegelésüket: Kik voltak ők, mivé lettek, s lehetnének-e mások?

A narrátori szituáció az első és az utolsó fejezetből egyértelműen kirajzolódik: egy harminc körüli és egy negyvenes nő tekint vissza élete fontosabb pontjaira – egyetlenegy nap keretében. Zelma memóriája vizuális jellegű, mint a poszttraumasoké. A sokregiszterű, impulzív szöveg egy belső filmet tolmácsol, erős hangulatú képekkel, jelenetekkel, úgynevezett flashbackekkel. Változó érzelmek alakítják a szöveg tónusát, a szenttelenséget szarkazmus, az iróniát érzélgőségtől mentes líraiság, a választékoságot drasztikum ellenpontoszza. A nyelv gyakran metaforikus, ilyen értelműek az elbeszélő képzettségét tükröző zenei szakkifejezések is. A líraibb hangfekvésű állapotrajzokban szó szerint zenélnék is a mondatok, gondolatritmust alkotnak: „*ne kelljen otthon lenni, ne kelljen otthon hallgatni, várni, hogy apám megszólaljon, ne kelljen attól félni, hogy én nem tudok megszólalni. Ne kelljen éjjel a vaksötétet lesve azon gondolkodnom, hogy értem, hogy az anyám meghalt, de hol van?*” (76.) Zsuzsa inkább a történésekre összpontosít, döntésekre, cselekvésekre és azok lelki, illetve egzisztenciális következményeire. Az ő epikusabb jellegű elbeszélésének a specifikuma a jelen és a múlt közötti közvetlen kapcsolatteremtés: a napi tevékenységekhez, tárgyakhoz és helyszínekhez asszociálja az emlékeit. Egyikük számára sem szokatlan egyébként a több időben létezés vagy az időben való elveszés. Örökös kialvatlanságuk félig éber, félig álomszerű tudatállapotaiban a jelent gyakran cserélik le a múltra. Hogy mire emlékeznek és milyen megvilágításban, azt megszabják az aktuális érzelmeik, mentális állapotuk. Elsősorban azok az élmények reprodukálódnak a tudatukban, amelyek a jelen helyzetük magyarázatául szolgálnak, s amelyeket változó énjük legfőbb alakítóiként fognak föl.

Zelma legrégebb – szinte jelképpé emelkedő – emléke így lesz a bölcsődei elveszetségérzés. „*Időzített bomba kettyegett bennem, ami tudtam, akkor robban majd, ha egy nap nem jönnek értem. Egyszer úgy lesz, ott maradok, egészen elveszek, egy bölcsődéssel*

bármit megtörténhet. Minden reggel engedik a kezét.” (87.) S valóban, élete harmadik évtizede az elveszettségérzet feldolgozásával vagy inkább feldolgozhatatlanságával telik. Késői gyerek lévén sorban engedik el a kezét: nagyszülő, anya, apa. Tizenhárom évesen veszti el Berta mamát, akinél a nyarakat töltötte, s akinél szabad és boldog volt. Érettségije napján hal meg az édesanyja, aki céltudatos akkurátussággal osztotta be a napjait, s rá öt évre az édesapja, akivel megértették és érezték is egymást. *„Apa száraz, erős kezébe kapaszkodom, amíg megyünk haza. Szorítom a kezét, amíg elsétálunk az egyetemről a villamosig. Szorítom, amikor elmegyünk egyszer a régiségboltba, ahonnan a zsebórája is van, ahol a ház alakú fél mesekönyvemmet vette egy születésnapomra. [...] A kezünk összekapaszkodik a kórház folyosóján, a ravatalozóban, a temetőben, apa arca a konyha szűrőkéjében egy este, apa keserű ölelése, apa keze a vállamon, amikor utoljára olvasok fel, apa hangja, Jó lesz, mondja, Elég lesz, kislányom.*” (86.)

A szülők halála olyan traumatikus eseménysor Zelma életében, amely személyisége egészét megrendíti. Apja távozása viseli meg jobban, hisz őt fenntartás nélkül szerette, és az ő pusztulása kelt benne nem múló lelkifurdalást. Apja ugyanis öngyilkos lett. *„Mindent elrontottam*” (131.) – átkozza magát és a világot *„hideg dühvel*”, mikor egy reggel nem tudja fölébreszteni. Magát gyűlöli, amiért nem vette észre, mi készül, amiért elvonta figyelmét egy méltatlan szerelmi libikóka gyötrelme. Pedig utolsó este apja még megkérte, hogy olvasson neki, és Borges *Titkos csodájából* a kivégzési jelenetet választotta a „megálló idővel”. Zelma krízisét elmélyíthette a magánya is. Kevés kapcsolata volt, egyetlenegy barátja, s őt sem akarta terhelni kétségbeesésével, mint ahogy munkatársait sem. Magára utaltságában szerepet játszhatott neveltetése is: nem élhette a fiatalok szokványos életét, tevékeny anyja mindig talált számára feladatot. Zelma néhány ironikus megjegyzéséből kitűnik, neheztelt anyjára, aki nem tudta szeretni (idősen szülte, s az „idegeire ment” az érzékeny gyermek). Anyja halálakor ezért is érez büntudatot.

A traumatikus sorseselemény – mondják a lélekgyógyászok – akkor integrálható az élettörténetbe és a személyiségbe, ha az értelmezés, megértés folyamatában élményből tapasztalattá válik, már ha ez bekövetkezhet egyáltalán (és nem csak részlegesen). Ehhez persze újra és újra foglalkozni kell a kínzó eseménnyel, át kell élni, meg kell tanulni elviselni, és valamiféle értelmet kell kinyerni belőle a saját életre vonatkozóan. Ám erre jó ideig nem képes a traumatizált egyén. Menekül az emlékektől. Elfojtaná őket, de azok előtörnek az álmokból, s előjönnek az ébrenlét idején is, ha éppen nem összpontosít valaki egy konkrét tevékenységre. Innen a poszttraumás szindrómában szenvedők hangulati és érzelmi ingadozása, álmatlansága és tevékenységi láza.

Zelma esetében az alvászavar és a fokozott szexualitás, ami tartós tünetként jelentkezik. Anyja halála után a büntudat három-négy órára redukálja alvási idejét, ez csökken öt évvel később egy-két órára. Ekkortól már az alvást megsemmisülésként éli meg. Ha Mara, a barátja ott marad nála, Zelma riadtan figyel, ahogy elalszik: *„ernyed arcával mosódott bele a szobám semmijébe, és eltűnt a halál torkában.*” (132.) Apja öngyilkossága után sokféle *„altató szer*”-rel kísérletezik: esti sétával, gyógyfürdővel, teákkal, zenehallgatással, altatókkal, alkohollal, marihuánával és önkielégítéssel. Ez utóbbi jótékony hatásáról már bakfis korában meggyőződött. Akkoriban a legbiztosabb altatója az volt, ha hosszasan simogatta, ingerelte a csiklóját, s közben szerelmi együttlétről képzelgett. Felöntötként ehhez még igénybe vette az ingyenes pornóoldalak stimuláló hatását, aztán mikor már egyre nagyobb dózisokra volt szüksége önmaga kiévezésére és kimerítésére, szexchattelésbe fogott. Majd a cybertérben megismert partnerekkel közvetlen kapcsolatot is létesített. Szexuális életének változó szereplői azonban nem csak az élvezet és az elalvás, hanem az önbüntetés eszközei is voltak. A promiszkuitásból aztán csak átható szegény, az alvásból féláljult állapotok sora maradt egy idő után, a vonzó fiatal test pedig az alváshiánytól feldagadt, felkészült lassan a vészhelyzetre.

A regény idejében persze ez már a múlté, mint ahogy sok más történet is. Azonban az, hogy Zelma elbeszélőni képes az életét, jelzi, hogy túl van a poszttraumás stressz legveszélyesebb fázisán. Úgy-ahogy elfogadja új önmagát, egységben képes látni az élettörténetét, és terve vannak a jövőre nézve, ha nem is túl rózsásak. De legalább léteznek már számára jövő, nem csak a jelenné dermedt múlt. S a szülők halálának is értelmet tud már adni a saját életében. Kórházban haldoklóknak olvas fel, heti két alkalommal várják a dagadtos betegek.

Zelma regénybeli életét a fentiekben úgy összegeztem, hogy történeteinek sorából kiemeltem egy melodramára való könnyfakasztó harmadot. Miközben a regény minden csak nem melodráma, semmit nem érzékelünk holmi érzelmes hatásvadászatból. Sőt! A fent jelzett fájdalmas mozzanatok olyan finoman vegyülnek el egyéb izgalmas témájú részletek közt, hogy van, aki fel sem figyel rájuk. Olvastam olyan ismertetőt a könyvről, amelyben egyetlen szó sem esik Zelma visszofutásáról, jószérivel a szexuális élet új nézőpontú és bátor ábrázolása foglalta le a kritikus figyelmét, mikor Zelma szolamát jellemezte. Igen, lehetséges a könyv életanyagának ilyen megközelítése. Hisz kellően sokrétű a mű. Zelma önéletrajzi analízise már önmagában is összetett (nevelődési, trauma- és szexualitásregény komplex együttese), s akkor még nem beszéltünk Zsuzsáról. Ez utóbbi (a társadalmi regény horizontjával) kiegészíti és ellenpontozza is Zelma történetét.

Kettőjük szolamát a szerző, Szeifert Natália húsz fejezeten keresztül váltogatja. Előbb mindig Zelma, utána Zsuzsa emlékezik. A szerkezet tehát eleve a két tudatfolyam együttkezelését, egymásra vonatkoztatását írja elő, s bizony ezt a szerzői utasítást akkor is betartja az olvasó, ha a regény második felében időnként előrelapoz egyik vagy másik szereplő életéhez. Addigra a szerző már elhiteti, hogy érdemes együtt szemlélni a két világot, Zelma beszűkült, önmagára összpontosító és Zsuzsa tágabb körű, a maga társadalmi rétegét is élénken figyelő perspektívájából. Holisztikus megközelítésre ösztönöz a regény bravúros indítá-

sa is. Az első szövegpáros a maga rejtélyes, jó sokáig kifejtetlenül maradó utalásaival egykettőre detektívve teszi a befogadót. Mert mi köze lehet Zelmának a kávézóhoz, ha ez az első mondata? „*Ma ott jártam.*” (7.) S miért olyan ismerős egymásnak a két nő? Találkoztak már? Mikor aztán felfejtődik az ismerősségérzet sok titka, akkor már más köti le a figyelmet. Miért következnek az eléggé hasonló gyermek- és ifjúkorból az egyik szereplő esetében tragikus (s helyenként tragikomikus, köznapiasan extrém) életút, a másik esetben pedig átlagos. Vagyis az életmodellek izgatnak, a különböző életvariánsok feltételei és esélyei.

Gyermekként mindkét elbeszélő a (könyvek világában otthonos,) pszichés, szelíd apjukhoz vonzódott, miközben kemény kézzel irányította őket energikus anyjuk. Ez utóbbiak kijelölték a lányok életútját, s feltétlen engedelmességet vártak el. Zsuzsa szorongással reagált, Zelma rejtett ellenállással: miközben nagyon is vonzódott a zenéhez, tehetségtelennek mutatkozó anyja zongoraóráin. Zsuzsa egész gyermek- és ifjúkorában halogatta az anyjával való szembefordulást, bár öccsével gyakran eltervezték. Tizenkilenc évesen, apja balesete után mert először (és utoljára) fellázadni. Mikor anyja el akarta adni apja régiségkereskedését, kijelentette, hogy ő azt szeretné folytatni, nem pedig anyja gyógyszerészi hivatását: „*Úgy cselekedtem, mintha álmodnék, mintha valaki beszélne helyettem.*” (41.) Gyerekként egyébként ő is rossz alvó volt, de őt egészen más segítette az elalvásban, mint Zelmát. Kezdetben a kisöccse közelsége. Laccó esténként átszökött hozzá és mellébújt az ágyba. Később pedig egy szenvedéllyé váló játék foglalta le: dobozházakat készített, berendezett szobákkal, s ezeket nézegette villanyoltás előtt. Lefekvéskor így a házak fejlesztéséről ábrándozhatott.

Zsuzsa ifúsága se volt mentes traumától. Apja balesete, majd halála benne is büntudatot keltett, hisz akkortájt az iskolai kudarcok annyira lefoglalták, hogy a gyűlölt egyetlen kívül mással alig tudott törődni. A kórházban pedig nem látogatta meg műtétre váró eszméletlen apját – sem ő, sem az öccse –, mert anyjuk fölöslegesnek ítélte. Gyá-

szát és büntudatát azonban könnyebben dolgozta fel, mint Zelma. Egyrészt az öccsével kibeszélhették a mulasztásukat, másrészt Zsuzsa átvette a régiségboltot, így törleszteni tudott érzelmi adósságából. Az identifikáció a gyász és a büntudat hatékony orvos-

lója. Későbbi szorongása és álmatlansága inkább a belénevelt teljesítménykényszerből fakad (boldogul-e az Antikkal, jó feleség, jó anya lesz-e), illetve később a párkapcsolati nehézségeiből. Rádöbben, hogy férje (határozott terveivel) pontosan úgy irányítja, mint hajdan az anyja. S ő ugyanolyan engedelmes, mint egykor, nem győz elbe menni a kívánságoknak, miközben azt kell tapasztalnia, hogy férje egyre kevésbé törődik vele és a fiával, lefoglalják az egyre gyanúsabbá váló beruházásai. Zsuzsa sokáig „altatja” a félelmeit. Azt, hogy fia egyre inkább eltávolodik tőlük, nem kér a partikból és a tévénézésekből, a barátjánál lóg, szexoldalakon chatel; férje megcsalja, egyre többet iszik, az építési vállalkozásai pedig jogi visszaélések, protekció és megvesztegetések mentén virágoznak. Az ő „altató szere” elsősorban az önámítás és a jól begyakorolt halogatás. Nem véletlen, hogy őt az álmai verik fel „mélyalvásából”. Hajnalban rendszeresen arra riad, hogy egy aluljáróban tart lefelé, a betonfalak két oldalról közelítenek, a lejáró szűkül, az alján csak egy kis lyuk van, s neki (kisegérenként?) azon kell átjutnia. (Kafka egyik parabolájában, a *Kis mesében* olvashatunk hasonló rémálomról.) Az identitásvesztés tehát az ő esetében is reális

veszély, csak más az oka, mint Zelmánál, s nincsenek annyira riasztó tünetei. A regény jelen idejében egyébként már lépéseket tesz személyisége védelmére, de hogy ezek hosszú távon elegendők lesznek-e, vagy ezek is csak önáltatásul szolgálnak, nem tudni. Zsuzsa története a felső középosztály valószínűsége és látszatéletéről, a sikeres vagy sikeresnek tűnő élettechnikák mentális velejáírásáról a szorongásokat történelmi-szociológiai kontextusba helyezi.

A szorongások és a magány könyve – először így gondoltam Szeifert Natália regényére, aztán egyre fontosabbá vált számomra egy rejtett aspektusa: hogy mennyire sokat tesz az előítéleteink eloszlatásáért. Egy Zelma-féle szexuális szabadosság például megbátoríthatna vagy fejcsoválásra készítené a saját életében, ez a könyv pedig megérteti velem, hogy a hedonizmus mögött szenvedés is állhat. *Az altató szerekről* egyébként maga is ütköztet néhány véleményt. Zsuzsa személyét ketten-hárman (anya, barátnő, szerető) is megítélik a könyvben, s kiderül, egyikük se ismeri.

Szeifert Natália könyvét nagyon jónak tartom. Egyedül a címevel vagyok elégedetlen, noha ez a régies helyesírási kifejezés illik is a regény „antikos” világához (a műben szereplő 19. századi könyvsorozat egyik tagja ugyanezt a címet viseli), s metonimikusan fedi is a könyv tartalmát. Hisz a félelmeink, szorongásaink elaltatását, elfojtását, az önáltatást, elhallgatást is kifejezi a különírt „altató szere”. Csakhogy nem érzem elég figyelemkeltőnek, olvasócsalogatónak. A címlap bábuszerű fekvő nőalakja már inkább elnyeri a tetszésem. Különösen a Magritte-féle szürreális ötlet: legyen az arcból kettő, és egyiket se lássuk a kettős hajzuhatagban! Miután elolvastuk a regényt, beazonosíthatunk általa egy fontos jelenetet és egy vallomást is: „*Mint egy műanyag baba, a testemhez simuló karokkal, az állkapcsomban zsibbadt izomláz, mintha négy órán át szorítottam volna össze a fogam.*” (125.) ■ ■ ■

■ **Domján Edit:** Veszprémben élő középiskolai tanár. Kritikákat 2014 óta ír. Elsősorban online fórumokon publikál.

A tárgyak közelebb vannak, mint látszanak

Mizsur Dániel *Karc* című verseskötete a 2017-es Könyvhétre jelent meg, az Apokrif folyóirat 2016-os írói pályázatának egyik nyertes kézirataként. Hasonlóan az Apokrif Könyvek sorozatának többi tagjához, a *Karc* is bemutatkozó könyv, mégpedig egy kivételes darab. A szűkebb, rövidebb terjedelmű kötetek közé sorolható a maga 26 szövegével – ebben az esetben a kevesebb több elve feltétlenül érvényesülni látszik. A kisebb számú, ám egymással szorosan összefüggő, határozott rendbe szerveződő versek egy feltétlenül érett hangot, kimunkált kompozíciót, átgondolt munkát és válogatást mutatnak.

A *Karc* több szempont felől megragadható, legszembetűnőbb és legjelentősebb ismérve talán az, ahogyan nyelve a különféle látványok és benyomások *leképezését* valósítja meg. A kötet első egységében dominálnak a fotografikus természetű leírások, a szövegek bővelkednek a fényképezés és adott esetben a filmezés által használt eszközök, gesztusok, mozzanatok alkalmazásában. Rögtön a nyitóvers, *Az elcsérelt város esélyei* a fotográfus (vagy éppen a filmrendező) mindenható, de ugyanakkor partikuláris perspektívájából indít: „[a]mi innen látszik, mert csak én láthatom”, „egy fénykép négyszögén belül”. A „kinagyított, apró részletek” a kívülálló megfigyelő távolságtartó szemszögéből kerülnek bemutatásra, mégis, ezeknek a részleteknek az otthonossága, intimitása az, ami őket ismerőssé teszi, a közelség lehetőségét felvillantja („terített asztal”, „a borospohár melege”). A fénykép vagy állókép nemcsak mint szövegszervező erő, hanem mint az állandóság megtestesítője is fontos, amennyiben a városból „mindig ugyanaz” látszik; a „fénykép négyszöge” rögzített, kimozdíthatatlan és megváltoztathatatlan, a zár kattánása után, ha úgy tetszik, nincs visszaút.

Mizsur Dániel: *Karc*
Apokrif Könyvek – Fiala Írók Szövetsége, 2017

A vizuális sík nemcsak mediális, de tematikus szinten is fontos és erős alkotóeleme marad mindvégig a kötetnek, szavatolva a versek objektivitásigényét. A látvány, az élénk táruló kép lehetővé teszi, hogy a *kívül*, a *kint* lehessen előtérben, ügyesen eltérítve a figyelmet a személyes, a saját szférája felől. Ám nemcsak az olvasó irányában működik úgy, mint egyfajta finom manipulációs technika: az önmeghatározás tárgyiaságának lényeges eszköze. Ezen felül úgy tűnik, mintha a szövegek beszélője a látványban *látná* megtestesülni a bizonyosságot és a biztonságot, s ilyenformán ad kiemelt szerepet a tekintet, a nézés, a szemlélés aktusainak. („Pedig úgy rendeztem mindent, / hogy láthassam azt, ami megmarad”; „hogy újra lássam azt, ami most is itt van / és mégsem látható”; „nem vár semmi a látvány tövében”; „azt akarom, hogy lássatok”; stb.) A tekintet egyúttal a találkozás lehetőségének hordozója, ám a *Karc* tekintetei mindig ki is oltják ezt a lehetőséget.

Az *Egy áttűnés kísérlete* finoman megidézi Tandori *Egymását* a *Töredék Hamletnek-ből*:

„Háttal megyek, csak az kerül / élém,
amit már elhagyok.”

(Tandori Dezső: *Egymás*)

„Mielőtt elindulok, már ismernem
kell / mindazt, amit majd könnyű-
szerrel elhagyhatok.”

(Mizsur Dániel: *Egy áttűnés kísérlete*)

Ismét az objektivizálás és a leírás szándéka vezérli a szöveget: mind tematikus, mind pedig nyelvi szinten olyas-

fajta benyomást kelt, mintha vonalzóval és szögmérővel, vagy éppen mérlegel és formákkal került volna kijelölésre a szavak helye, hossza, egymásutánja. A *Kiterített háló* szövege is a kiszámíthatóságot, megtervezettséget, az előre meg nem jósolható esetlegességek kiiktatásának a gesztusát mutatja. A „Hol szakadna a háló hiányomtól?” záró sor egyúttal azt is implikálja, hogy ez az aprólékosan megtervezett háló a még aprólékosabban ahhoz igazított *én* (test, személyiség, hang) kivonásával felbomlana: a rendszer csak az ő részvételével működtethető. A ragaszkodás e rendszerhez éppoly erősnek mutatkozik, mint a szakadás provokációja: mi történne, ha ezt a szisztémát szándékolatlan felborítanánk? A rendből, a szigorú határokból való kimozdulás szándéka több alkalommal is megjelenik ezután, ami voltaképpen mintha együtt járna az előbbihez mindvégig egyre inkább mentőövként ragaszkodó törekvéssel. Nemcsak a háló kiszakításának kérdése jelzi ezt, hanem például a *gyenge ritmus*: éppen annak az észlelése, ami *kiesik az emlékezetből*, tehát a nem alapvető és nem irányadó, hovatovább fontos tényezők elhanyagolása (*Egy áttűnés kísérlete*). Ezt a vonalat viszi tovább a *Nyom* is, amelyben épp a nyom eredetevész homályba; így hiába emlékeztet valaminek a meglétére vagy az egykori jelenlétére, ha maga az eredet nem megragadható többé.

Tovább haladva világossá válik, hogy ez a fajta rendszerező elv és rendszerkényszer talán épp azért ennyire prominens, mert valamelyest ellentmondásos, sőt paradox módon a szövegek múltja és az emlékek nem rekonstruálhatóak: „miért nem emlékszem semmire”, „hátha eszébe jut / egy térkép is” (*Hazafelé*). Így tulajdonképpen tovább oszcillálnak helyben maradás, ismerősség és elmozdulás, eltévedés között. Hasonló képet mutat az emlékekbe való kapaszkodás és azok eltörlésének, felszámolásának olykor együttes intenciója.

A kötetben felbukkanó, számos alkalommal visszatérő fogalmak és motivikus-lexikális csomópontok (város, ősz, tél, illetve ősz és tél fordulója, part, stb.) a fent már említett módon, egyfajta rácsként szervezik a szövegeket, illetve vonatkozási pontként és az ön-

meghatározást segítő elemekként vannak jelen. Részei, mi több, neuralgikus pontjai annak a szerkezetnek, amelyen belül és amelynek a révén a versek hangja önmagát elhelyezi, megalakítja, leírja. Nemcsak mint referenciapontok működnek, hanem a kötet (némileg meta-gesztusként is érthető) saját hálójának fontos elemei, amelyek újra és újra visszatérnek – és leginkább nem az olvasójuk, hanem a kötet (el) beszélője számára jelentenek fogódzkodót. (Ezek ismétlése és „visszhangzása” ugyanakkor jogosan fenyegethet a monotonia vagy a redundancia esetleges veszélyével, még akkor is, ha mindez poétikailag indokolt.)

Korábban a fotográfia és a film jelentőségét hangsúlyoztam a szövegek szerveződése és leírásainak természete kapcsán, ennek folyományaként érdemes elidőzni a cím nyújtotta értelmezési lehetőségek felett is. A *Karc* – karcolás analógiája szinte evidencia (apró sérülés, nyom egy felületen: hiba), azonban az előbbi két vizuális kategória említése megkívánja a karc mint képi műfaj beemelését is. A karc technikája egyetlen eredetiből kiindulva lehetővé teszi egy adott kép vagy alkotás végtelen sokszorosítását – ehhez hasonlóan a fénykép is végtelen számban előhívható és sokszorosítható. Talán a *Karc* vállalása is az, hogy megtalálja a sok variánsa közötti eredetijét: önmagát, de legalábbis azt, amit önazonosnak ítélnetne.

Első találkozásra is szembeűnő a szövegek térhez fűződő viszonya, a tértapasztalat folyamatos reflektáltsága. A versek beszélője tulajdonképpen a térhez, a városhoz fűződő viszonyában írja le önmagát, annak révén képződik meg maga a beszéd is. Talán ebből a szempontból is önreflexív, önértelmező mozzanatokra bukkanhatunk: a folytonos bolyongás, a honnan-hová kérdések lekövetni látszanak a megszólaló benső mozgásait. A statikus, állóképszerűen bemutatott és reprezentált terektől eljutunk a terek közötti mobilitásig, illetve az út, az „úton levés” állapotának fontosságáig, ennek nyomán a hangnemben és a beszélő pozíciójában, önmagával létesített kapcsolatában is változás áll be, a személyesség térnyerése és a tárgyiasságtól való eltávolodás bekövetkeztével. A *Karc* szöve-

gei fokozatosan jutnak el egyfajta sterilitás- és objektivitásigény felől a személyesség és az intimitás bevonásáig. A dolgok birtokbavételének, leírásának, rendszerezésének szándéka egybecseng a bensőségesség kiiktatásának gesztusával: a külső látványok, deskriptív elemek, megfigyelések kizárják vagy elfedik a *befelé figyelés* mozzanatát. A kötet egyik fontos tétjének ez mutatkozik: az abbéli szándéka, hogy mérhető, számszerűsíthető, objektíven megfigyelhető és leírható módon ragadhasa meg beszélője a körülötte lévő vagy az általa kiépített, illetve a szövegek által kiépült világot, valamint a saját (még megragadható és amennyiben megragadható) tapasztalatait és emlékeit. Míg előbbi világ ennek kevéssé áll ellent, és alkalmasnak mutatkozik az ilyesfajta rögzítésre és leírásra, addig az utóbbi, a személyességre építő kategória (szövegszerűen is) kicsúsztatni látszik a mérnöki pontosságúra szabott keretek közül. A már említett esetlegesség, a „mellézközejek” és a rendszerbe nem épített apró részletek („Csak azt hallok, ami, mint gyenge ritmus, / kiesik az emlékezetből. / A felidőzés mellékterméke”) mutatják, hogy bár a *há-ló*, a szisztéma gondosan megtervezett, a be nem kalkulálható elemek felbukkanása mozgatja, billenti ki a verseket. Jelzi ezt az is, ahogyan a *Karc* gerincét és közegét egyszerre adó város nyújtja a kapaszkodót az önmeghatározáshoz, és a többször vissza-visszatérő eltévedés, útvesztés motívuma utal arra, hogy ez a keretrendszer nem minden esetben működtethető. (Ennek ellentmondani látszik a *Másik város* zárása: „ma már térképet kell olvasnom, hogy végre eltévedjek. Nem tudok”. Az *Újra, megint* ugyanakkor később megerősíti: „ezt a túl régi hallgatást, / az eltévedést”).

Ilyen kimozdító elem tehát például az emlékezés vagy annak relativizálása: a látszólag nem jelentékeny, elhanyagolható eseményekre vagy dolgokra való emlékezés kívül esik a kiszámított konstrukció tartományán. Az emlékezés aktusa személyes és intim: befelé, és nem kifelé tekintés, személyességre és szubjektivitásra épülő tevékenység. Olyan jelenség, amelyet nem lehetséges az érzékelhető és mérhető síkján megragadni, és amelynek megvan az

különös tulajdonsága, hogy az idő és az ismétlés aktusa egyszerre hívja életre és szavatolja a fennmaradását, de roncsolja is azt. Az emléknélküliség kiemelt példája *A nehezebb úton*, ahol a körülmények és a külvilág *összjátéká*-ban a szereplők csupán „négy akadálytalanra csiszolt bábu”: hús-vér testek helyett simára csiszolt, arctalan, üres bábuk, személyiség és emlékek nélkül, akik számára és akikről az sem világos, „tartanak-e egyáltalán valahová”.

A kötet egyik csúcspontjaként értékelhetőek a *Mindig késésben* sorai: „A tenger mélyére dobnám nevem, kifordítanám / a testemet, azt akarom, hogy lássatok”, amelyek tulajdonképpen a már felvázolt tendenciák jegyében szólnak: a kiszámíthatóságnak mondanak ellent, a megtervezettséget feszítik szét. Az igazi tét ennek értelmében a benső feltárása, az önidentikus én felmutatása, ám a szövegek folyamatosan ez ellen dolgoznak; minduntalan kívülre mutatnak, a látható és megfogható tartományába, hangsúlyozva az olyan, személyes döntések vagy cselekedetek által nem befolyásolható, nem megváltoztatható jelenségek szerepét, mint az idő, az időjárás, az évszakok, vagy a napszakok váltakozása. Ezért is ennyire feszültséggel telített a vers (és tulajdonképpen a kötet egésze): az objektivizálás gesztusa az intimitást látszik elfedni, amely azonban minduntalan „térre foglal” magának, mígnem a szövegek sorban haladva, a kötet utolsó darabjain keresztül eljutunk egy ténylegesen bensőséges, a személyesség-

nek magát megadó beszédmódig. A feszültség így abból keletkezik, ahogyan a (szövegszerűen is megmutakozó) tudatossággal és szervezethez képest szemben újra és újra fellép az igény, hogy ez a rend valamilyen módon mégis elbizonytalanodjon, felbomoljon. Az eddigiekben is hangsúlyozott ebbéli kettség az, amely a rend látszólagos uralma mellett végigvonul a 26 szövegen: létezik egy rendszer, ok-okozati összefüggések, törvényszerűségek és külsőlegességek, amelyek azonban minduntalan vagy felborulnak, vagy felmerül a provokációjuk, kimozdításuk lehetősége. (Ennek a mozgásnak az egy szövegben belüli leképezése például az *Egy-szerű fényű*.)

A záróvers, az *Egyre hangosabban mondhatod* visszautalásai és metanarratív gesztusai révén egyfajta összegző szövege a kötetnek, amelyben újra megjelenik a könyvet átszövő város-tematika, vagy a szintén visszatérő hálómotívum. A toposz a kötetben megrajzolt, nyelvileg létező hellyel válik azonosíthatóvá, ugyanakkor egyszersmind a kötet szövegeivel is: „Csonthoványra fo-

gyasztozod a várost” – a csonthovány város a viszonylag kis számú verssel válhat azonosíthatóvá, amennyiben a város és a kezünkben tartott könyv mintegy metonimikus úton megfeleltethető lesz egymásnak. A szelekció, a válogatás folyamata a *csonthoványra fogyasztás*, míg a *mozgás*, az emlékek megragadásának szándéka, a névadás mind a szövegek formálásának, a velük való bánásmódnak a jelölői lehetnek. A *hangról hangra formálódás* a versek „halmozódásának” és alakulásának a megfelelője, a zárás-ként kimondott egyetlen szó pedig magára a kötet címre is utalhat: „egyetlen szó [...] a vége”, vagyis a *Karc*. A kötet tehát az utolsó verssel és az utolsó szóval zárul, amely, cím lévén, egyúttal az első is: mondhatnánk, hogy a kör bezárult, de a *Karc* útja nem ciklikus, és nem is lineáris. A benne bejárt utat nem a kószálás szertelensége vagy meglepetésszerűsége jellemzi, és bár pályája, íve tudatos és átgondolt, de a menetelés szigorúsága sem sajátja. Nyugtalan bolyongás egy olyan kanyargó utakkal teleszőtt térképen, amelyre ceruzával próbáltak egyenes vonalakat húzni.

A *Karc* mint kötet úgy képes meggyőző és figyelemreméltó lírai teljesítményt nyújtani, hogy látszólag az objektivizálás és a tárgyiaság a legfőbb ismérvei – lehet, hogy nagyon is valós személyességét és érzékenységét az első találkozás során még nem fedti fel. Azt gondolom, ez részben erénye lehet: egy olyan könyv, amely tulajdonképpen felszólít bennünket, az olvasóit arra, hogy újra (és akár újra) kézbe vegyük, feltétlenül értékes produktum. Részben pedig hátránya is: kérdéses, ha első olvasásra nem „adja meg” nekünk magát, érdemes-e újra (és újra) összpontosítani rá energiáinkat? Egy esélyt mindenképp megérdemel.

■ ■ ■

■ **Halmi Annamária:** 1989-ban született, jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a 20. századi és a kortárs magyar irodalom, ezen belül is főként Pilinszky János költészete és hatása. Tanulmányai, kritikái 2013 óta jelennek meg irodalmi folyóiratokban.

KOSZTOLÁNYI ÚJRA ÉLETRE KEL

Arany Zsuzsanna *magnum opus*áról

Arany Zsuzsanna Kosztolányi-kötetével hatalmas tartozást törlesztett a magyar irodalomtudomány: az író halála után több mint 80 évvel végre megjelent a 20. századi klasszikus életrajza, mely óriási mennyiségű primér forrás feldolgozására épülő, koherens narratíva, egyúttal izgalmas olvasmány és lebilincselő korrajz is.

E 80 év alatt Kosztolányinak a recepció minden formájából kijutott. Halála után eleinte az elismerés és tisztelet hangja uralkodott: számos megemlékezést tartottak róla, így a Kisfaludy Társaságban és a Magyar Rádióban, mely utóbbit Babits Mihály vezetett fel, rámutatva, hogy Kosztolányi ki fogja bírni „a korok időváltozását”. Az Arany által bemutatott nekrológok közül kiemelkedik Márai Sándoré, aki szerint Kosztolányi olyan író volt, aki – miközben jobbára megértést és elnézést mutatott az emberi gyarlóságok iránt – a Szellem ellen vétkezőknak, a Szellem árulóinak soha nem volt hajlandó megbocsátani. Hamarosan napvilágot láttak a kortársak visszaemlékezései (mindenekelőtt Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Hunyady Sándor és Lányi Viktor tollából), a *Nyugat* 1936. decemberi száma Kosztolányi-emlékszám lett; azzal pedig, hogy halála után alig néhány héttel Szabadkán utcát neveztek el róla, megszületett a Kosztolányi-kultusz is. Ám az ünnepléssel szinte egy időben a támadások is megindultak, mindenekelőtt a *Népszavában*, amely több írásában is igyekezett ébren tartani a két nagy botrányt, a *Pardon*-rovat és az Ady-vita emlékét, elítélve az író „elvtelenségét”, és hangsúlyozva, hogy Ady mellett Kosztolányi csak másodhegedűs lehetett. A befogadástörténetet végigkísérő sztereotípiákat is szinte azonnal

Arany Zsuzsanna:
Kosztolányi Dezső élete
Osiris, 2017

megfogalmazzák, ráaggatva a „halálköltő”, a „szegény kisgyermek” és az „Esti Kornél” címkéket, és műveibe beleolvastva élettörténetének elemeit.

Az 1945 utáni recepciót a Lukács és Kosztolányi közötti, a Tanácsköztársaság idején kiéleződött konfliktus határozta meg, amikor is a népbiztos kezdeményezésére olyan vezércikk (*Cikk a vezércikkről*) jelent meg a *Vörös Újságban*, mely kilátásba helyezte a polgári lapok működésének leállítását, és arra kötelezte az újságírókat, hogy névvel írják alá vezércikkeiket. A fölhívás néhány inkriminált írásra is utalt, köztük Kosztolányi *Beer úr* című vezércikkére, mely egy nappal korábban jelent meg a *Pesti Naplóban*. Kosztolányi Dezsóné hagyatékában fennmaradt a támadó vezércikk kivágata, amelyen az író zöld tintával húzta alá a személye elleni támadást tartalmazó sorokat, azokban a halálos fenyegetést: „aki mit írt, állja is érte a helyét, ha pedig szabotál, nem akar és mer írni, pusztuljon!” Míg Göndör Ferenc szerint Hajdu Pál írta a cikket, addig Ritoók Emma állítása alapján Lukács György volt a szerző (199). Ebben a lukácsi szellemben – individualizmusa és egzisztencializmusa okán – Szabó Árpád egyenesen proto-fasisztának minősíti Kosztolányit (a „fasiszta Heideggerrel” rokonítja), a magyar dzsentri-irodalom képviselőjének, az *Édes Annát* pedig „reakciós politikai regénynek” nevezi, szembeállítva vele nemcsak Ady, de Petőfit is. A marxista irodalomkritika sokáig úgyszólván tiltólistára tette Kosztolányit: gyakorlatilag csak az *Édes Annával* foglalkozott, annak is a cenzúrázott textusával, ideológi-

ai értelmezéseket nyújtva róla, miközben a *l'art pour l'art* bélyegét süttötte Kosztolányira, és bírálta „politikailag elvtelen” magatartásáért. „Tudatos rosszhiszeműséggel” vádolták, *homo aestheticus* felfogását az erkölcsiség tagadásaként igyekeztek beállítani, és „reakciós, polgári elemnek” minősítették.

Végül a szövegre fókuszáló strukturalista és posztmodern megközelítések hazai térhódítása tette lehetővé Kosztolányi műveinek életrajztól és társadalmi háttértől, valamint a szerző újságírói és irodalompolitikai tevékenységétől független tudományos értelmezését. Szegedy-Maszák Mihály ebben a szellemben tárta föl Kosztolányi nyelvszemléletének dekonstrukciós jegyeit, „a megszokott jelentést a jelentő alapján kitörülő Derrida álláspontjával” rokonítva azt. Mindehhez hozzájárult a kortárs szépirodalom érdeklődése is: Ottlik után például Esterházy és Tolnai Ottó is nyíltan Kosztolányi örökösének deklarálta magát.

Szegedy-Maszák Mihály és tanítványi köre újraértelmezései nélkül minden bizonnyal nem vált volna Kosztolányi a hazai irodalomkritika egyik legtöbbször tárgyalt 20. századi szerzőjévé. A kritikai kiadási projekt 2007-ben indult, Szegedy-Maszák és Veres András vezetésével, akikhez később csatlakozott (csoportvezetői és sorozatszerkesztői minőségben) Dobos István. A sorozat még nem teljes – ha jól számolom, az elmúlt bő egy évtized folyamán összesen tíz kötet jelent meg, kettő megjelenése pedig folyamatban van.

Arany Zsuzsanna életrajzi kötete szervesen illeszkedik a tudományos és szépírói érdeklődés e reneszánszának folyamatába. A szerző részt vett a kritikai kiadás előkészületeiben is, így rálátással bírt a Kosztolányi-filológia alakulására, és már korábbi tanulmányaiiban is fölvetette a filológiai alap kutatások – a bibliográfia, az életrajz és a teljes kritikai kiadás – sürgető szükségességét. Arany maga komoly részt vállalt a Kosztolányi-filológia hiányainak orvoslásában: ő szerkesztette a 2008-tól évente megjelenő négy kötet forrásjegyzéket (az utolsót Dobás Katával közösen) és a 2010-es beszélgetőlapokat, ezután pedig elké-

szítette a Kosztolányi-alap kutatások újabb kötetét, az életrajzot.

Arany Zsuzsanna munkája nem életrajzi monográfia, hanem szigorúan életrajz. Arany nem végez műelemzéseket, és nem szól a művek recepciótörténetéről; vagyis – ahogyan előszavában is megfogalmazza – az angolszász hagyományokhoz igazodik. Ugyanakkor könyve nem kizárólag az élettörténet feldolgozása, hanem korrajz is. Kitér a történelmi eseményekre, eszmetörténeti vonatkozásokra, sajtótörténeti adatokra és sok más olyan kérdésre, amit egy széles érdeklődési körű, lényegében polihisztor szellem életeseményeinek és portréjának megrajzolása igényel. Rendre kisebb korszak-összefoglalókkal párosítja Kosztolányi életeseményeinek leírását: az életutat a történelmi korban helyezi el, s mindehhez kultúrtörténeti, társadalmi, politikai és mikro-társadalmi (pl. korabeli sajtó, kávéházi élet) kontextust rendel. Eljárásával egyúttal állást foglal élet és mű viszonyának kérdésében is: elkülöníti azokat egymástól, megkérdőjelezve az életrajzi olvasatok jogosultságát, és elválasztja az életrajzot mint műfajt az irodalomkritikától (értelmezésektől, szorosabb szövegolvadásoktól stb.).

A munka nagy értéke mindennek előtt az, hogy minden állítása szigorú és következetes forráskutatásra támaszkodik. A szerző kizárólag korabeli dokumentumokra épít, vagyis mindig Kosztolányi írásainak (beleértve a naplókat, interjúkat, leveleket, nyilatkozatokat, vallomásokat is) első szövegváltozatait idézi (nem pedig a későbbi antológiákban megjelent változatokat), s újságcikkeit is (a kis színesektől a vezércikkeken át az értekező szövegekig) mind a korabeli lapok alapján közli. Vagyis Arany „csak tiszta forrásból” dolgozik, akármilyen fáradságos (és talán divatjamúlt is) ez a filológusi fegyelem és alázat. Ám munkája éppen a szigorú forrásfeldolgozás miatt lesz objektív és hiteles kézikönyv, mely különös érzékenységgel és árnyaltsággal, irodalompolitikai részrehajlások nélkül képes a kényesebb és másutt ideológiailag átszínezett kérdéseket tárgyalni.

A kötet hat nagyobb szakaszból áll össze, korszakhatárokat húzva Kosz-

tolányi munkásságán belül: az első szakasz az ősökről szól (az író születése előtti eseményeket idéz); a második 1902-ig terjed (feleleveníti a szabadkai gyermekkorát és a kamaszéveket); a harmadik a már Budapestre került Kosztolányi életeseményeinek krónikáját adja, egészen 1913-ig; a negyedik az első világháború kitörésétől a forradalmakig, illetve a vörös- és a fehérterrorig tart; az ötödik 1922-től 1929-ig, az Ady-vita évéig; az utolsó egység pedig a harmincas éveket öleli föl. Arany minden fejezetben a személyes történet perspektívájából dolgozza föl a történelmi eseményeket, kölcsönhatásba hozva ezzel a makro- és a mikrotörténelem elemeit. És közben az alfejezetek tematikai egységeket képviselnek, a fejezetekben egymás mellé kerülő párhuzamos történetek a szinkronicitást hivatottak megteremteni. Az 1903 és 1913 közötti korszak tárgyalása során például így kerül egymás mellé az egyetemi működés, a kávéházi bohémkodás, az újságírói munka, az első kötetek megjelenése, valamint a szerelmi szál.

Az életrajz tehát az ősök történetével indul, akik után maga Kosztolányi is nagy érdeklődéssel kutatott. Arany feltárja többek között, hogy miért és mennyire volt erős a Kosztolányi-családban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eszméinek tisztelete. Ez a motívum később is előkerül, és ezeken a pontokon Arany vissza is utal a családi indíttatásra. Így tesz például, amikor március 15-e többszöri tiltott megünnepléséről számol be, amikor bemutatja, hogyan lett Kosztolányi a *Pesti Napló* főmunkatársa (Károlyi, akihez a lap kötődött, a nemzeti függetlenség híve volt), vagy amikor feltárja az őszirózsás forradalom idején született *A magyar intelligenciához* című kiáltvány aláírásának történetét.

A Kosztolányi gyermekkorának szentelt részben Arany bemutatja 19. századvégi Szabadkát is: megismerhetjük azt a kulturális környezetet, amelyben az író gyermek- és kamaszkorát töltötte. A kamaszkor egyik legfontosabb eseménye Kosztolányinak a gimnáziumból való kicsapátása, melyről a Szegedi Tankerület döntött, büntetésként, amiért „Dide” antiszemita megjegyzést tett az önkép-

zőkört vezető tanárra és egyik diák társára. Arany a feldolgozott források alapján, valamint Karády Viktor és Lengyel András megállapításai nyomán arra a következtetésre jut, hogy „a kamaszkori antiszemitizmus velejárója annak ellentmondásossága. Egyfelől a keresztény úri középosztályban szocializálódó fiatalok még a legasszimiláltabb zsidókat is radikálisan másnak tartották – ami indok volt a klikkesedésre –, másfelől elítélték a zsidóellenességet” (55). Úgy tűnik, a két ellentétes érzés megfért egymással egy személyen belül is, hiszen Kosztolányi és Csáth is tett zsidóellenes és antiszemitizmust elítélő megjegyzéseket egyaránt.

Az 1903 és 1913 közötti időszakot felölelő egység az egyetemi évek krónikájával kezdődik. Megtudhatjuk, mit jelentett az 1900-as évek elején egyetemistának lenni, s hogy Kosztolányi milyen diákfórumokon szerepelt. Arany részleteiben föltárja a Négyesy-semináriumok történetét (megtudjuk például, hogy Ritoók Emmától Pogány Józsefíg ki mindenki járt ide), és szó esik a kevésbé ismert csoportosulásokról is, így például a Komjáthy Jenő Társaságról. Olvashatunk továbbá a Bécsben töltött szemeszterekről; Arany itt is primér források alapján dolgozott, melyeket a bécsi egyetemi archívumban kutatott föl László Erikával.

Kosztolányi kávéházi korszakának bemutatása során a szerző a budapesti kávéházak kultúrtörténeti kontextusába helyezi az élettörténet eseményeit. Emellett megismerjük Kosztolányi albérlési bohém társaságát is, olyan – mára részben elfeledett – szereplőkkel, mint Téglás Béla és Boromissza Jenő. Ugyancsak kevésbé ismert adatokkal szolgál a szerző, amikor Kosztolányi spiritizta érdeklődését mutatja be, az általa látogatott szeánszokat, valamint Schmitt Jenő Henrik előadásait, melyekre szintén eljárt, továbbá Kosztolányi teozófiai érdeklődését. A századfordulós Budapest újgnozstikus divatja, valamint az e divat nyomán létrejött társaságok története mindeddig nagyrészt feldolgozatlanul maradt a Kosztolányi-filológiában; feltáráshoz Arany több, eddig ismeretlen forrást gyűjtött össze.

A kezdő újságírói pálya bemutatásának szánt részben megismerhetjük a szerkesztőségek működését, valamint Kosztolányi egzisztenciális (kényszer) helyzetét, választásait és a sajtómunka kihívásait. A világháborús időszakban és az azt követő forradalmak hónapjaiban szüntelen kenyérharc jellemezte az író mindennapjait: a cenzúra, a szerkesztőségek elleni támadások, a napilapok tulajdonosváltásai, majd a kommün idején a lapbetiltások, illetve az újságírók „mezei munkára” küldésének fenyegetése miatt állandó létbizonytalanságban élt ebben az időszakban.

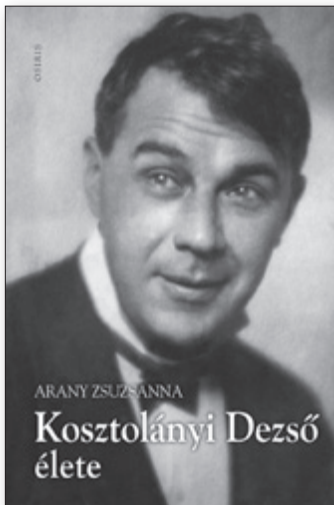
Az 1913-ig tartó szakasz az első kötetek megjelenésével és a szerelmi szálal zárul: ebben az időben Kosztolányi újságíróként dolgozik és kávéházakba jár, novellásköteteket jelentet meg, majd 1910-ben napvilágot lát *A szegény kisgyermek panasza*, mely meghozza az első nagy sikert. A kötetek kiadása eleinte nem ment könnyen; első munkáit saját költségen hozta ki, s komoly reklámkampányba kellett fognia, hogy megvegyék és írjanak rólok. A későbbiekben is nagy energiával menedzselte önmagát: minden műve megjelentetése előtt igyekezett megszervezni a hírverést, tárgyalt több kiadóval is, komolyan foglalkozott a leadott anyag sorsával (korrektúrákat kért stb.). Mindez ugyancsak át gondolt magatartásra vall, amelynek nemcsak a legmagasabb szintű alkotói tudatosság volt a része, hanem a kulturális piac ismerete és hatékony kezelése is.

A szerelmi fejezet végigtekinti a szabadkai kamaszlány (Lányi Hedda) iránt érzett heves fellángolását, az olcsó utcalányokkal való kapcsolatait, a színésznők iránti rajongását (Keleti Juliska esetében a kisebb-nagyobb botrányokat), végül a Harmos Ilonával, későbbi feleségével való megismerkedését.

A negyedik szakasz címe talán azokra a vádakra reagál, melyeket kortársak és utódok egyaránt megfogalmaztak Kosztolányival kapcsolatban. A többi szakasz címhez hasonlóan itt is az írótól vett idézetet olvasunk: „A költőben minden megfér egymás mellett”. Ez a fejezet tárgyalja az első világháború éveit, a Tanácsköztársaságot és a vörösterroret, a fehérterroret, a román

megszállást és Trianont – illetve minden ezen történelmi események hatását Kosztolányi személyes élettörténetére.

A szerző részletesen bemutatja, Kosztolányi miként menekült meg a katonaságtól, miközben – s erről Aranytól hallunk először – korábban

résesült katonai kiképzésben. A szakirodalom a feleség könyvére támaszkodva mindeddig azt állította, hogy Kosztolányi soha nem volt katona, ám az Arany által föltárt források és összefüggések azt igazolják, hogy alapképzést igenis kapott, amiért különösen komoly félnivalója volt, amikor 1914-ben elkezdődtek a sorozások. Arra is fény derül, hogy az írónak lelki furdalása volt, amiért ő nem vett részt a háborúban, miközben öccse többször is megsebesült a fronton. A családi levelezés feldolgozása során Arany olyan adatot is föllel, miszerint Kosztolányi végül elhatározta: kimegy a frontra testvére után. (Erre végül nem került sor.) (Érdekes adalék még, hogy az utolsó felmentést Kosztolányi és több más nyugatos számára Drasche-Lázár Alfréd intézte, aki később magyar részről a trianoni békeszerződés egyik aláírója volt Versailles-ban.)

A Tanácsköztársasággal foglalkozó nagyobb fejezet különösen jelentős teljesítmény, mert ennek a korszaknak a Kosztolányitól független újragondolása sem igen történt meg a rendszerváltás óta. Nem születtek meg a Tanácsköztársaságot tudományosan elhelyező, meghatározó történelmi és irodalomtörténeti szakmun-

kák, melyek megcáfolták volna a Kádár-korszak számos lózungját, miszerint az írók a kommün hívei voltak, és komoly egyetemi kinevezéseket kaptak. Arany könyvében jóval árnyaltabb (és negatívabb) kép bontakozik ki. A szerző rámutat például, hogy Babitsot még a Károlyi-éra alatt nevezték ki, a kommüntől pedig majdnem mindenki rettegett, hiszen a lapbetiltások miatt az újságírók (és így az írók is) elvesztették állásukat. Nehezen viselték, hogy a Vörös Hadsereg sorozóbizottsága épp kedvenc törzshelyükön, az Otthon Körben kívánja őket frontra vezényelni, ahol időnként még Lenin-fiúk is lövöldöztek. Később azután féltek a pesti utcákon garázdálkodó román hadseregtől és az antant bojkottja miatt fenyegető éhínségtől. Sokan retteggve gondoltak arra, hogy Magyarország területeket fog veszíteni a béketárgyalások során. Arany gazdag primér forráskutatásokra alapozva tárja föl azt a történelmi-társadalmi-kulturális kontextust, amelynek ismerete nélkül nehezen érthető Kosztolányi sokat emlegetett vörös-ellenessége, illetve az, hogy a fehérterror idején elszegődött a nemzeti radikális *Új Nemzedék*hez.

Arany nemcsak Kosztolányinak a vörösökből való kiábrándulását mutatja be, hanem a fehértekben való csalódását is. Feltárja, hogy Kosztolányi eleinte még komolyan hihetett a Bangha Béla páter által meghirdetett „keresztény megújulás” programjában, szövetkezett Szabó Dezsővel is, hogy a Magyar Írók Szövetségét megalapítsák, s bizony antiszemita nézeteket hirdetett ő maga is. A *Pardon*-rovattal kapcsolatban azonban Arany alapos dokumentációval igazolja, hogy Bangha szerepe sokkal nagyobb volt, mint azt korábban sejtették, s noha Kosztolányi nem menthető föl, az írásban-szerkesztésben való részvétele minden bizonnyal jóval kevésbé volt jelentős, mint azt némely kritikusok állítják. Mindezt többek között az a filológiai adalék is igazolja (melyről korábban szintén nem tudtunk), hogy a *Pardon* Kosztolányi távozása után tovább élt, és sem fókuszusa, sem stílusa nem nagyon változott.

A Szabó Dezsővel folytatott vitának ugyancsak alaposan utánajár az életrajz.

Arany részleteiben tárja föl – mindent adatolva, főként korabeli cikkekre hivatkozva –, hogy Kosztolányit milyen ellenszenv övezte a nemzeti radikális lap szerkesztőségében (Milotay például gúnyolódott a raccsolásán is), és hogy Szabó Dezső miként próbálta leleplezni a *Pardon*-rovatnál betöltött szerepét a bécsi emigránsok és a baloldali értelmiségiek előtt (akik közül többen Kosztolányi barátai voltak).

A húszas évek már kevésbé viharosak, a korábbi irredentizmus (lásd a *Vérző Magyarország* szerkesztését, melyet szintén külön alfejezet tárgyal) revizionizmussá szelídül: Kosztolányi aktívan részt vett több revizionista akcióban is (a *Pesti Hírlap* munkatársaként ez elkerülhetetlen, szabadkai születésüként pedig magától értetődő volt számára), és felolvasóközutákat is szervez az elcsatolt területekre. Szlovákiába nem is akarják beengedni, Szabadkán, szülőföldjén pedig szintén kellemetlenségek érik korábbi politikai szerepvállalásai miatt. Kultúrdiplomáciai tevékenységet fejt ki a békediktátum felülvizsgálata érdekében, valamint azért, hogy a kisanant népei és a magyarság között szorosabb kulturális kapcsolatok jöjjenek létre.

A harmincas években Kosztolányi már több fórumon is egyszerre vallja magát magyarnak és európainak, lényegében a nemzeti szabadelvűséget és/vagy konzervatív liberalizmust képviselve, ám mindezt szigorúan a kultúra és a művészetek területén. Ahogyan az Ady-vita során 1929-ben megfogalmazta: a politika külön szakma, melynek megvannak a maga szakemberei, nem kell írónak és költőknek politikussá válniuk. Az Ady-vita körüli támadások mégis azt sejtetik, hogy Kosztolányit vagy nem értették meg, vagy pártoskodást kértek rajta számon – önálló és szabad gondolkodói és alkotói lét helyett jobbra vagy balra igazodást.

Az életrajzi kötet nagy figyelmet fordít a művek keletkezéstörténetére is (ebben a tekintetben Arany nem egy esetben a már elkészült kritikai kiadásokra is tudott támaszkodni), valamint Kosztolányi munkamódszerére, napi rutinjának, érdeklődése változásainak, olvasmányélményeinek, szellemi fejlődésének bemutatására. Ko-

moly teret kap az értekező művek keletkezésének tárgyalása is, bemutatva Kosztolányi kortársainál jóval alaposabb tájékozottságát például a nyugati szakirodalomban és folyóiratokban. Még Szegedy-Maszák Mihály könyvből tudjuk, hogy Kosztolányi járatta a *The Dial* című amerikai folyóiratot, s az ott közölt tanulmányokból megismerkedhetett az Újkritika tételeivel, szellemiségével, ami erősen befolyásolta a szoros szövegolvasás fontosságát hangsúlyozó meggyőződését. Aranytól arról is értesülünk, hogy Kosztolányi rendszeresen kölcsönözte többek között a Harriet Monroe szerkesztette, nagy presztízsű modernista poétikai folyóirat, a *Poetry* lapszámaint a Baumgarten Alapítvány könyvtárából. Ezeknek a modern nyelv- és irodalomszemléleteknek a tükrében alakította ki saját felfogását is, miszerint az elemzést pusztán a szövegre összpontosítva kell elvégezni, noha érdeklődést mutatott a szerzői életrajzok iránt is. Nyelvvédő kezdeményezései révén pedig még az MTA bizottságában is helyet kapott, s előadásokat tartott. Arany tehát Kosztolányi elméleti tevékenységének is komoly teret szentel, folytatva ezzel a Szegedy-Maszák által megkezdett munkát, és kiegészítve azt további filológiai adalékokkal.

Részletesen olvashatunk az író utazásairól is, családi életével kapcsolatban pedig Arany olyan, korábban tabunak tekintett kérdéseket érint, mint Kosztolányi Ádám pszichés problémái és az író ezzel kapcsolatos szenvedése, aggódása. Amint a könyvből megtudhatjuk, az idő előre haladtával Kosztolányi valóságos apafigurája lett az irodalmi életnek, többek között József Attilát és Weörest is pártfogolta, s talán ez a szellemi apaság pótolta számára a beteg fiával megélhetetlen apai szerepet.

Kosztolányi szerelmi életéről ugyancsak számos korábban kevésbé tudott részlet kerül napvilágra. Arany kimerítően ismerteti az utolsó nagy fellángolás történetét, mindazzal a vívódással együtt, amely a szerelmi háromszög kialakulását kísérte: hogyan küzd a feleség a férjért, hogyan viselkedik a fiatal szerető, és hogyan szenved az időközben halálos betegé lett író.

A betegség és a halál történetét bemutató fejezet megindító olvasmány. Arany nem véletlenül emelte ki az előszóban: „Meglátásom szerint azonban az emberi jellem és az emberi élet épp a szélsőséges helyzetekben mutatkozik meg igazán. A halálról hírt adó fejezet ennek fényében az egyik legkitűntettebb: bármennyire is magánügye mindenkinek a saját halála, az jellemzi leginkább életét, az adja meg egész élettörténetének ívét, ahhoz viszonyítva válik az élet Életté” (12). Ennek az alapállásnak a jegyében a halál-fejezet valóban nagy empátiával kidolgozott szöveg, ugyanakkor érzelmektől lecsupasztított, tárgyilagos, imponálóan egyszerű krónika. Az életrajz-narráció elő is készíti ezt a fejezetet: a Radákovich Mária-epizód már előrevetíti a szenvedéseket, csakúgy, mint a harmincas évek publicisztikájának ismertetése, melynek során Arany részletesen szól azon cikkekről, melyek a halállal, a betegséggel, az elkerülhetetlen végzetten foglalkoznak.

Olyan életrajzot olvashatunk tehát Arany Zsuzsanna tollából, amely tudományos alaposággal és igényességgel megírt élet- és korrajz, ugyanakkor izgalmas történetek értően és érzékenyen szerkesztett láncolata. Az óriási filológiai anyagban otthonosan mozgó életrajzíró biztos válogatását tükrözi ez a mű, a biográfus kiemelő, előtérbe hozó vagy éppen háttérbe soroló figyelmét. Valójában minden generációnak meg kellene (kellett volna) írnia a maga Kosztolányi-életrajzát. De most ne a meg nem született háromnégy Kosztolányi-életrajz miatt bánkódjunk, hanem örüljünk, hogy a korábbi nemzedékek feladatkerülése után végre megszületett az első. ■ ■ ■

■ **Bollobás Enikő** (Budapest, 1952): irodalomtörténész, amerikanista, az ELTE Angol–Amerikai Intézetének egyetemi tanára, az MTA doktora. Hét könyv és több mint másfélszáz tanulmány szerzője, melyek magyar és nemzetközi tudományos és irodalmi folyóiratokban láttak napvilágot (pl. *American Quarterly*, *Arcade*, *Emily Dickinson Journal*, *Estetica*, *Journal of Pragmatics, Language and Style*, *Paideuma*, *Word and Image*).

AZ ELÁGAZÓ ÖSVÉNYEK SIVATAGA

Az elmúlt évek világirodalmának egyik legnagyobb szenzációja a chilei származású Roberto Bolaño *2666* című regénye volt. A hamar kultikussá váló kötetet szerzője szinte a halállal versenyezve írta (38 éves korától tudta, hogy gyógyíthatatlan májbetegségben szenved, a transzplantációs listán már a harmadik helyen állt, mikor ötvenévesen, 2003-ban meghalt) ezt az igen terjedelmes szöveget, mely egyértelmű kritikai sikert könyvelhetett el 2004-es megjelenésekor, majd miután négy év múlva angol fordítása is elkészült, szinte minden fontosabb irodalmi díjat és elismerést megkapott (többek között 2008 tíz legjobb könyve közé választotta a *The New York Times Book Review*, 2008 legjobbjának a *Time*). A sikerhez az is hozzájárulhatott, hogy a híres-neves latin-amerikai irodalom már jóval túl volt a Garcia Márquez, Vargas Llosa, Cortázar nevével fémjelvezhető klasszikus értelemben vett fénykorán, és a közönség kíváncsi volt arra, hogyan írható meg Latin-Amerika a kétezres évek elején.

A hazai olvasóközönség a 2010-es évektől ismerheti a szerzőt, hiszen az *Éjszaka Chilében*, a *Távoli csillag* és a nagy sikert arató *Vad nyomozók* is elérhetővé váltak magyar nyelven. Ezekben a szövegekben már feltűnnek azok a témák, motívumok és az a sajátos szerkesztési technika, melyek majd a nagy, posztumusz regényt (magyarra Kutasy Mercédesz fordította) is meghatározzák. A *2666* már címében is egy rendkívül rejtélyes alkotás, hiszen a szöveg nem magyarázza ennek a furcsa számnak a jelentését. A 666 megjelenése persze azonnal a bibliai Fenevaddal kapcsolatos asszociációkat indít el, azt a lényt juttatja eszünkbe, aki Lucifernek készíti elő a világot. S mintha a regény bizonyos részein fel is bukkanna ez a fenevad, de végül sohasem sikerül nyakon csíp-

Roberto Bolaño:
2666
Jelenkor Kiadó, 2016

ni, csak fenyegető jelenléte érzékelhető. A *2666* évszámként a jövőre utalhat, s bár történései mindvégig jól azonosíthatók időben, mégis van valamiféle jóslatszerűség a szövegben, hiszen a világ érzelmi sivataggá válását tárja elénk, azt a pontot, ahonnan a jövőre gondolni is tragikus, mintha egy apokaliptikus vég felé tartanánk, még hozzá megállíthatatlanul (Zelei Dávid találóan a „vég krónikásának” nevezi a szerzőt). A cím azonban közel sem az egyetlen enigma, mellyel az olvasás során szembesülünk. A könyv öt, hol szorosabban, hol lazábban összekapcsolódó regény együttese. Az első *A kritikusok könyve*, mely négy irodalmárt állít a középpontba, kik egyaránt egy rejtélyes író, Benno von Archimboldi „rajongói”, tudományos pályájukat az ő műveinek tanulmányozása határozza meg. A spanyol Espinoza, az olasz Morini, a francia Pelletier és az angol Liz Norton nemzetközi konferenciákon találkoznak, válnak barátokká, majd egy szerelmi három-, később négyeség alanyaivá. Összehozza őket a cél, hogy a közismerten rejtőzködő író személyesen is megismerjék, s a szálak Európából a mexikói Santa Teresába vezetnek. A második könyv, az *Amalfitano könyve* annak a filozófiaprofesszornak az életét mutatja be, aki az irodalomtörténészek kalauza lesz a mexikói nagyvárosban. A harmadik, egyben a legrövidebb rész *Fate könyve*, melyben egy afroamerikai újságíró életébe pillanthatunk bele néhány hét erejéig, aki egy bokszmecset közvetíteni utazik a már többször említett városba, hogy ott megismerkedjen Amalfitano lányával, s magával

vigye az egyre veszélyesebbé váló városból. Ezek után következik a kötet talán legnyomasztóbb, határozottan deprimáló része, *A gyilkosságok könyve*, mely voltaképpen egy leltár, 112, erőszakos halált elszenvedett nő holttestének leírása, s az esetek kapcsán történő nyomozás történései. Az utolsó könyv, az *Archimboldi könyve* mintegy keretbe foglalja a történetet, Benno von Archimboldi életútját mutatja be, ki 1920-ban született Poroszországban, s végigélte a huszadik századot, harcolt, szerelmes volt, gyilkossá, majd íróvá vált, hogy élete végén egy különös ügyben Santa Teresába utazzon.

A laza szerkezetet jól láthatóan Santa Teresa városa tartja össze legerőteljesebben, hiszen ez az a tér, mely mind az öt könyvben fontossá válik. A fiktív várost Bolaño egy Ciudad Juarez nevű városról mintázta, mely az USA határához nagyon közel fekszik, s mely a rossz közbiztonságáról és az itt elkövetett rengeteg gyilkosságról vált hírhedtté. A város ráadásul a kietlen, végtelennek látszó sivatag közepén fekszik, csakúgy, mint a regénybeli Santa Teresa. A várost néhány kritikus egy mindent elnyelő fekete lyukhoz hasonlította, hiszen a *2666* szereplői

nagy részének a városban vész nyoma, vagy – ha el nem is tűnik – válik az élete megoldhatatlanná, zsákutcává. A sivatagi város a zsákutca életre kelt metaforája, ahová csak érkezni lehet, ahol semminek nem lesz végkifejlete, megoldása. Ha Santa Teresa a zsákutca, akkor a szöveg egészének szerkeze-

tére talán a labirintus a legtalálhatóbb metafora. Bolaño egyik legegértelműbb irodalmi rokonként az argentin származású Borgest szokás említeni, akitől szintén nem volt idegen ez az alakzat és a bolyongás, mint az emberi élet szimbólumának megragadása. A (magyar kiadásban) 827 oldalas regénynek nincsen egyértelmű íve, narratívája, egyenesvonalú haladási iránya, sokkal inkább a betétek, kitérők, zsákutcák, újraindulások jellemzik. Tipikus narrációs technikája, mikor az egyik, részletesen bemutatott hős elkezd beszélni egy ismerőséről, aki átveszi a középponti szerepet, majd az ő egyik családtagja kerül a fókuszba, és így tovább, sokszor úgy, hogy soha nem térünk vissza a kiindulópontozhoz. A folyamatos elkalandozások regénye ez, ahol nagyon fontosak a részletek, az anekdoták, egy-egy karakter megalakítása, egy emberi kapcsolat bemutatása, noha lehet (sőt, ez a legvalószínűbb), hogy a későbbiekben ennek a kitérőnek semmiféle szerepe nem lesz az egészben, már ha beszélhetünk egyáltalán végleges, lezárt egészről ennek a regénynek az esetében.

A „történet a történetben” technika, a többszörös beékelődések, megszakítások egy rendkívül heterogén szövegvilágot hoznak létre, melynek talán nincs is központi problémája. Tartalmi sokszínűsége (a mexikói nyomor, a második világháború, borzalmak, a porosz falvak élete, a huszadik századi bölcsészértelmisség világa, a rendőri munka, a sport, a filmek, prostitúció, a börtönélet és még sokáig sorolható, mi minden bukkan itt fel, mint alaposan és hosszan részletezett téma) mellett hangvétele is széttartó, nagy változásokkal dolgozik. Az egyik pillanatban még egy bárónő és hatalmas férffassággal rendelkező román kedvesének hosszúra nyúlt aktusát látjuk, a következő pillanatban a háborúban megőrült katonák nyomorúságos mindennapjaiba tekintünk be, majd egy szovjet sci-fi író szánalmas bukását látjuk, ahonnan egy idős német könyvkiadó életét követhetjük nyomon. Egyik percben tragikus, feldolgozhatatlan, rendkívüli hatású események, a következőben hétköznapi banalitások, majd egy nagy adag, valóban szórakoztató humor, végül egy hosszú, roman-

tikus tájleírás, és így tovább. Roberto Bolaño írói nagyságát ez a sokoldalúság is bizonyítja, hiszen szinte bármilyen hangnemben, bármilyen témáról képes írni, anélkül, hogy bármelyiket is idegennek, hiteltelennek éreznék. A regényben rengetegféle szöveg van, többek között a fejlődésregény, a családregegy, a filozófiai regény, a tudatregény, a történelmi regény, a naturalista regény, a bűnügyi regény, az utaztató regény, a művészregény jellemzői is megfigyelhetők ebben a hatalmas folyamban. Sok kritikus éppen ezért a regényíró Archimbaldi nevét a 16. században élt különös festő Giuseppe Arcimboldo nevére való utalásként értelmezi, kinek festői eljárása sokban emlékeztethet Bolaño szövegszerző technikáira. Arcimboldo képein ugyanis gyümölcsöket, virágokat, állatokat ábrázolt, melyek távolról nézve egy-egy arcképet adtak ki. Talán van olyan perspektíva, ahonnan nézve a chilei író zsákutcának tűnő részletei, betétei is képesek összeállni egy teljes, jelentésszerű egészé, bár – véleményem szerint – éppen ennek ellenkezője a lényeg.

Ekkora kulturális térben, időbeli és helyszínbeli váltásokkal és főként lezáratlan szálakkal dolgozó szövegben persze könnyen érezheti magát eltévedve az olvasó. És valószínűleg ez sem véletlen. A szöveggé vált útvesztők a keresés toposzát idézik fel, s nem csak a szövegben, hanem a befogadás szintjén is. A szövegben mindenki keres valamit vagy valakit: az irodalomtörténészek az általuk nagyra tartott írókat (és eközben talán a szerelmet), Amalfitano professzor az élet értelmét, a mexikói rendőrök a nőket erőszakoló sorozatgyilkost, Archimbaldi húga a testvérét. Mindenki keres, de jellemzően senki sem talál, a keresés szinte minden esetben hiábavaló. És mindez alól az olvasó sem tudja kivonni magát, ő is keresővé válik: egyrészt, keres a hősekkel, másrészt, metaszinten keresi a regény „jelentését”, a végső tanulságot, azt a pontot, ahol minden félbehagyott történet, felbukkanó szereplő megtalálja a helyét és értelmet nyer. Ez azonban nem következik be, és nem azért, mert a 2666 rossz regény, hanem éppen azért, mert jó. Képes megőrizni a lezáratlanságát úgy, hogy nem vá-

lik félbehagyottá, szerkeszthetlenné vagy végletesen kaotikussá. Ahogyan a Santa Teresában megölt lányok sorba rendezéséből sem alakul ki egyértelmű mintázat, hiszen nem sorozatgyilkos öli meg mindannyiukat, ugyanúgy a regény előrehaladása során sem ismerhető fel ez az egyértelmű narratíva vagy mintázat. De talán nem is mindig fontos, hogy megtaláljuk, amit keresünk. A szöveg mintha Borges híres mondatát szeretné igazolni: „A keresés örömeért keress és ne a megtalálásért.”

A keresés öröme egyértelmű és azért nem is teljesen hiábavaló törekvés, hiszen ez a sokrétegű, gazdag szöveg nagyon sok kérdést felvet. Olyan sokat, melynek nagy részét első olvasásra számba sem lehet venni, minden részletre kiterjedően elemezni, értelmezni szükségszerű képtelenség, de néhány fontosabb kérdésfelvetést mindenképp ki lehet és érdemes is kiemelni. Alapvető kérdése a szövegnek a realitás és a fikció, elsősorban az irodalmi fikció viszonya. Az irodalom ebben a szövegvilágban a legtöbb szereplő számára egy menekülési út, egy darabka ellenállás, a valóság dacos, lázadó figyelmen kívül hagyása. A valóság ugyanis minden, csak nem élhető, ahogyan az egyik narrátor fogalmaz: „A valóság olyan, akár egy drogos strici egy mennydörgő-villámlo vihar kellős közepén.” És az irodalom talán hozzásegíthet az ebből történő kivonuláshoz. Az irodalom éppen ezért képes megszáltsággá válni, és nem csak az író, hanem az olvasó számára is. Ez a regény pedig tökéletesen alkalmas ezen megszáltsággal megerősítésére, életben tartására. Elolvasása után már nem tűnik túlzónak az az állítás, mely már most a huszonegyedik század legfontosabb regényének tekinti. ■ ■ ■

■ **Kolozsi Orsolya** (1980, Budapest): tanár, kritikus. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar-összehasonlító irodalomtudomány szakos oklevelet, ugyanitt a Modern Magyar Irodalom Tanulmányok doktori tanulmányokat.

PUSKINLAND, MAGÁNBIRTOK

Másfél éve írom ezt a recenziót. Ha e szégyenletes tény hőskölteményként próbálnám eladni, azt mondanám: mióta a 2016-os Könyvhéten először kezembe került a *Rejtektutak a pusztaságban*, megszerkesztettem három könyvet, megírtam vagy másfél tucat cikket és végignyomtam hat ÉS-Kvartettet, szívemben azonban mindvégig ott élt a remény, hogy egyszer sort keríték rá, s lőn. Bár senkitől sem szeretném elvitatni „a hit hegyeket mozgat meg”, vagy a „bármilyen lehetséges” jellegű üzenetekben való gyönyörködés jogát, ezek a szlogenek azért mégiscsak egy amerikai motivációs guru DVD-borítóján mutatnának autentikusan. Ha viszont a kötet címe és kulcsmotívumára hallgatva afféle utaztató regényként próbálnám körvonalazni közös hányattatásaink történetét, olyasmiket mondhatnék: ez a könyv a táskámban utazva végigkövethette a magyar változatot Eb-szereplését, és láthatta Barcelonát közvetlenül a katalóniai for-

Turi Márton:
Rejtektutak a pusztaságban.
Írások a huszadik századi és
kortárs orosz prózáról
JAK+Prae.hu, 2016.
(JAK-füzetek 197.)

rongások előtt, amivel, lássuk be, már a nem *trashre* szakosodott marketingesek is tudnának mit kezdeni, még ha valójában nem is jelent többet, mint hogy vég nélküli pepecselésem miatt kétszer is elvittem a könyvet nyaralni. Most azonban, hogy – immár a szál-ingózó hóesésben – végre nekiálltam megírni a recenziót, rájöttem, hogy a két iménti történet nem csak bonyolult kettős életem és egyébként példamutatóan strapabíró példányom hányattatásainak históriája, hanem a köteté is: a pepecselős hősköltemény az elkészültéé, az élvezeteli kószálás pedig az olvasásáé.

Kezdjük az előbbivel. Amikor Turi Márton 2015-ben elnyerte a Móricz-ösztöndíjat e kötet megírására, a *Rejtektutak a pusztaságban* alapját adó írások (egyelőre nevezzük csak őket így) többsége már megjelent különböző folyóiratokban – ha tehát a szerző a megjelenésig hátralévő egyévnnyi időt katonán révületben tölti, majd huszonzét perccel a leadási határidő előtt a delíriumból kiszakadva egymás alá másolja a laptopján szembe jövő első tizenkét Word-dokumentumot, olvasója akkor sem panaszkodhatna. Mert azt ugyan túlzás lenne állítani, hogy Turi minden munkája mestermű, de hogy minden sora, mondata és bekezdése háromszor van körömrészölővel körülgömbölygetve, azt igen.

Egy ilyen gömbölygőművésztől ugyanakkor már-már elvárás, hogy a rendelkezésre álló időben katonán révület helyett (mellett?) tovább csiszolgassa a szövegeit: a *Világtalanul?* című antológia szerkesztőjeként tanúja lehettem, ahogy a szerző szinte teljesen újraírja a *Laura modelljéről* épp a *Kalligram* hasábjain megjelent kritikáját, saját kötetébe azonban már nem ezt a második változatot, hanem egy tovább bővített *harmadikat* emelt be – még két felkérés, és kész a monográfia. Ez persze, gondolhatnánk, nyilvánvaló szélsőérték,¹ de szorosabb összeolvasással rájöhettünk, hogy a kötet

összes szövege újraírás: első ránézésre egyedül ezzel látszik indokolhatónak, miért nincs ott a kötet végén az írások eredeti megjelenési helye.

Alaposabban megforgatva a könyvet ugyanakkor felmerülhet bennünk, hogy e konstituált múltthány csupán a szerző sejtelmes imidzsének része: nem csak a gázmaszk mögé rejtett, meglehetősen szokatlan írói önarckép, de a hátsó fület borító szövegfelhő, az elbizonytalanító végkicsengésű minieletrajz („minden más kérdéses és feltételes”) és a szerző nélkül megtartott könyvbemutató is az önrejtés, énkítakaras gesztusával él – ha tetszik, így parafrázálva, újraírva a Pynchon/Salinger/stb.-mítoszt.

Mindez már csak azért is adekvát szempontnak tűnik a kötet szorosabb szemügyre vételének megkezdéséhez, mert (a tulajdonneveken túl) akár az iménti félmondat minden eleme bekerülhetett volna a hátsó fül már emlegetett szövegfelhőjébe. Turi fegyvertárának egyik legkedveltebb és legjobban süllő Kalasnyikovja ugyanis kétségtelenül a parafrázis, ez pedig többszörös tükörjátékot eredményez, tekintve, hogy írásai tárgyai maguk is azok: Oroszország- (Venegyikt Jerofejev: *Moszkva-Petuski*, Glukhovskij: *Metró 2033*), író- (Szorokin: *Kékháj*, Tolsztaja: *A macskány*), vagy épp vidékmítoszok (Szenccsin: *A Jeltisev család*) hol nevettező, hol groteszk újraírásai. Tartalom és forma így – látszólag – egymásra talál:

egy mániákus önjáíró mániákus önjáírókról szóló esszéi ezek.

De milyen írásokról is van itt szó? Figyelmes olvasóm már kiszúrhatta, hogy a kezdeti semleges szóhasználat után határozottan esszéként határozottam meg a kötet írásait, a recepción végigtekintve ugyanakkor mindez közel sem ilyen egyértelmű. Bár a kötet kijaánlója „esszékötetről” beszél, az előszó önértelmezése pedig a „az esszé, a tanulmány és az értelmező kritika határmezsgyéjén” (12.) helyezi el a kötet szövegeit, a kritikák jó része mégis tanulmánykötetként hivatkozik rá (legkonzekvensebben Teleki Anna, aki ráadásul következetesen „kutatónak” hívja a szerzőt), sőt, egyikük feddően állapítja meg, hogy a szerző bizonyos megoldásai „az esszé felé terelik a kutató munkáját, és szűkebb teret engednek a tudományos értekezés kibontakozásának.”² Amellett, hogy a feddés mögöttes tartalmát (mármint hogy az esszé nem szimplán más, hanem alacsonyabbrendű műfaj a tanulmánynál) csak értetlenséggel vegyes elutasítással tudom kezelni, az általános félrekeretezési hajlandóság okát abban látom, hogy irodalmi beszédünk nemigen reflektál metaszinten az esszéműfajra, így az már a legcsekélyebb hibriditás esetén is lekerül a radarunkról: hajlamosak vagyunk például azt hinni, hogy ha egy esszében/kritikában lábjegyzet van, akkor az már tanulmány.

Turi Márton írásainak java része kritikának készült – a *Jelek és jelképek* és a *Kékháj* elemzése alighanem tanulmánynak, a *Macskányé* pedig szakdolgozatnak. Én mégis egy viszonylag homogén szövegcsoportot látok magam előtt, miközben ezeket az írásokat olvasom: kritikához mérten túl kevés bennük az értékelő motívum, egy tanulmányhoz viszont túl személyesek, túl kevésé specifikusak, túl anekdotikusak, és nyelvilleg túl vérbők. Ha az imént felsoroltakat hiányosság helyett egyszerűen *tulajdonságként* értelmezzük, viszonylag tiszta képet kaphatunk arról, mi is az esszé.

Tegyük fel most, hogy Turi Márton *tényleg* esszét ír – fontos-e ez nekünk, egyáltalán: befolyásolja-e bármiben kötet értékelését? Talán meglepő, de nagyon is: mivel esszéként írásai nemcsak az értelmezői, de az irodalmi hagyományt is gazdagítják, mindkét minőségükben célszerű őket értékelnünk – ehhez pedig egészen eltérő kérdéscsoportokat és elemzési szempontokat kell mozgósítanunk.

Ha most első körben irodalomként olvassuk a szövegeket, elsősorban azt kell eldöntenünk, mennyire működnek esszéként: mennyire rendelkeznek egyéni nézőponttal és sajátos nyelvel, mennyire mernek bátran elkalandozni az eredeti témától, és mennyire jutnak meglepő konklúziókra. Turi esetében már néhány sor után jól kitapintható a stílus és nyelv egedisége: ahogy

Gilbert Edith is kiemeli, minden mondata egy-egy rengeteg pepecseléssel felépített és kicifrázott barokk katedrális. A tulajdonképpeni mondanivalóra újabb és újabb rétegben kerül föl egy-egy metafora, jelző, geg, nyelvjáték vagy épp extra műveltségelem, próbára téve a mondat teherbíróképességét és az olvasó türelmét, mikor azonban már azt gondolnánk, hogy a recsegő-ropogó eresztékek összeomlásba torokollanak, egy elegáns balkanyarral kikeveredünk a mondatból, miközben olyan wow-élmény kerít minket hatalmába, mint mikor az első hullámvasút-élmény után meglepve tapasztaljuk, hogy minden várakozásunk ellenére még mindig élünk. Tudatosítanunk kell magunkban: ilyen hatást csak a legnagyobb mondatbűvészek tudnak előcsalni az olvasóból; ez a fajta virtuozitás más esszéistákkal összevetve is kivételes, főképp rendkívüli képteremtő ereje és nyelvi invenciója miatt. Hogy csak egy-egy példát hozzunk, az olyan merész átértelmezések, melyek Nabokov félreértett elefántcsonttoronyát olyan „többértelmű (...) jeleket sugárzó adótoronyként” értelmezik, „melynek adását (...) bizonyos társadalmi-morális frekvenciákon is fogni lehet” (28-29.), és az olyan parádés, regiszterkeverő fordulatok, mint a Hamvas Bélát, Nietzschét és a sarki kiskocsmá törzsközönségét *egyszerre* megidéző „Venyicska betintázt Zarathustraként hirdeti a (kannás) bor filozófiáját” (80.) azt mutatják, Turi nagyon is tudja, mitől döglök a légy.

Néhány oldal után ugyanakkor a mondatok mögött álló szerző személysége is körvonalazódik: ennek középpontját magam a végletes önbi-zalomhiányban látom, mely azonban az olvasó számára meglepő előnyöket kínál. Ahogy a beszédes című előszóból („A kézirat elég”) is kiderül, a szerző számtalanszor eljátszott a gondolattal, hogy gogoli ihletésre tűzre vesse írásait, esetleg laptopját – a felhő alapú világban ugyanakkor minden Bulgakov Wolandját igazolja, így jobb híján kénytelen volt beletörődni: ebből könyvnek kell lennie. Hogy így lett, annak azért örülhetünk, mert a posztmodern bizonytalanságát teljes lényében megtestesítő Turi nyilvánvalóan partnereként, útítárként kezeli olva-

sóját: kézen fogva, anekdotázva vezet végig választott szövegdzsungeljei csapásain, merész felütéseivel és fordulataival folyamatosan fenntartja benne az kaland érzetét, és élvezettel tárja fel előtte bizonytalanságait és kétségeit – ezek ugyanakkor néhol felülkerekednek rajta. Az első esszében például addig-addig beszél a túlértelmezés veszélyeiről, míg maga is a csapdájába nem esik (bár egy Nabokov-elemzés esetén ez már-már elvárászámba megy), az élvezeteli kóválygások közben pedig időnként le-leszáll a köd az olvasóra: Tolsztaja *Macskányának* elemzését olyannyira elárasztják a lábjegyzetbe kényszerített hosszú, leágazó gondolatok, hogy nehezen találunk vissza a főcsapásra, Szorokin *Kékhájának* roppant szórakoztató olvasatába pedig egy ponton váratlanul egy hétoldalas (!) Sztálin-betét türemkedik be (144-150.), ami kiváló alapanyaga lett volna egy másik esszének – itt azonban teljesen kilóg a szövegből.

Ahogy az eddigiekből látható, a mindent elmondani vágyás lázában az olvasó iránti alázat néhol átadja a helyét az öncélnak: ilyenek azok a pillanatok, amikor Turit előnti a lista mámore. A szerző szemmel láthatóan kedveli a lajstromozást, ennek célja ugyanakkor sokszor nem terjed túl a regisztrálás boldogságán – sosem fogom megérteni például, miért olyan sokatmondó, és hova vezethet tovább az a tény, hogy „a *Mi* Jótevőjének és *A macskány* minidiktátorának egyaránt megkülönböztető ismeretőjegye a megszokottnál nagyobb kézfej.” (109.)

Amint az iménti felsorolásból kitűnik, irodalmi és módszertani szempontból leginkább strukturális problémáink lehetnek a szövegekkel: néhol (főleg a korábbi írások esetében) határozott érzésünk, hogy a kevesebb több lett volna. A fejlődés ugyanakkor szembeötlő: áramvonalasság és szerkezeti kiegyensúlyozottság szempontjából a legújabb írások, a Szencsin- és Glukhovskij-esszék teljesítenek legjobban – utóbbi mindent összevetve talán a kötet legkiemelkedőbb írása, még akkor is, ha virtuozitásában és szórakoztató potenciálban a *Moszkva-Petuski* és a *Kékháj* elemzése bőven felveszi vele a versenyt.

Esszéként tehát a szövegek az időnkénti túlfutások ellenére is megállják a helyüket – de mennyire teljesítenek jól orosz irodalomról szóló esszéként? Mielőtt e kérdés minőségi dimenzióra helyeznénk a hangsúlyt, először muszáj tisztáznunk: Turi írásaiban (ahogy a sikerült esszékben általában) legalább olyan fontos az *alany*, mint a tárgy – akkor is érdekelne, amit ír, ha a ponthegyszétről, a koalackók emésztéséről vagy Szilézia acéliparáról értekezne. Ez viszont azt is jelenti, hogy a *Rejtektak*ban az orosz irodalom nemcsak tárgy, hanem *eszköz* is: az, hogy Turin keresztül olvassuk az orosz irodalmat, éppoly pontos megállapítás, minthogy az orosz irodalomon keresztül olvassuk Turit. A kötet épp ezért sokkal inkább szerzői önarckép, mint irodalomtörténet: az, hogy a könyv nyolc írása által kirajzolt, javarészt disztópikus világ az identitás, a kultusz, a mítosz, Oroszország és a (meta)irodalom körül forog, nem annyira az orosz irodalom huszadik-huszonegyedik századi történetét, mint inkább Turi saját kánonját hivatott ábrázolni. Fenti, hangzatos megállapításunk („egy mániákus önjáráró mániákus önjárárókról szóló esszéi ezek”) éppen ezért csak annyit jelent, hogy a szerző az irodalomban is a magafajta társaságát keresi, nem pedig azt, hogy az orosz irodalom Freudot megszégyenítő módon, 0-24-ben analizálja magát – még ha a *branding* errefelé tolja is a róla kialakított képet. Ahogy az előszó fogalmaz: „a *Rejtektak a pusztaságban* nem vállalkozik az újabb orosz próza minden részletre ki-

terjedő feltérképezésére, helyette beéri annyival, hogy egy-egy reprezentatív szöveg elemzésén keresztül megpróbálja közelebb hozni az érdeklődőhöz a választott szerzők életművét, felhívni a figyelmet írásművészetük sajátosságaira és kihívásaira, valamint egy tágabb irodalomtörténeti kontextus bevonásával szemléltetni az orosz kultúra néhány izgalmas sajátosságát és jelenkori fejleményét”. A kötetnek tehát nem áll szándékában sem irodalomtörténet, sem a posztmodern orosz genealógiáját felállítani: ha, ahogy azt Teleki Anna feltételezi,³ ez lett volna a cél, egy egészen más kötetet kellett volna összeállítani, melyben semmi keresnivalója nem lett volna Roman Szencsin újrealista vidékregényének vagy Glukhovsky sci-fi-sorozatának, miközben aligha maradhatott volna ki belőle Akszonov, Viktor Jerofejev, Petruszskaja vagy épp Pelevin valamely műve. Csak hát éppen nem ez volt a cél.

Mindezt fejben tartva tegyük fel most úgy a kérdést, vajon milyen metaszöveget kapunk az orosz irodalomról, ha Turi Márton szubjektív szűrőjén át tekintünk rá? Ha kezdetnek hármastükkörben, az orosz, a magyar és a világirodalomban próbáljuk elhelyezni a kötet lapjait kitöltő Nabokov, Szokolov, Venegyikt Jerofejev, Tolsztaja, Szorokin, Szencsin, Glukhovsky hetes tagjait, rögtön láthatjuk, hogy hazai pályán egyértelműen kiemelkedő, helyenként kultikus alkotókról van szó (még ha, mint azt a kötet részletesen taglalja, Szorokinnak erős ellenkultusza is van, Glukhovsky pedig egész más pályán játszik, mint mondjuk Szokolov), akik közül ugyanakkor a nemzetközben és nálunk is magasan kiemelkedik Nabokov alakja. Szencsin kivételével mindegyiküket lefordították angolra (és számos más világnyelvre), legtöbbjüknek pedig könyvtárnyi nemzetközi szakirodalma van, így ezen a ponton már sejthetjük: nem az alaposan képzett ruszisták adják Turi fő célcsoportját – ami nem jelenti azt, hogy nekik ne mondhatna újat. Ha ugyanakkor szembesülünk azzal, hogy a magyar olvasó Turién kívül egyetlen recenziót sem olvashat anyanyelvén mondjuk Szasa Szokolov *Bolondok iskolája* című regényéről, és hogy hozzá

képest a nemzetközi piacon mostanság feltűnedező újrealista Roman Szencsin a maga feltucat recenziójával valóságos roksztár az orosz irodalom magyar kritikájában, nos hát, akkor könnyedén megtalálhatjuk a könyv potenciális olvasóját az orosz irodalom a kielégítetlen étvágyú olvasói személyében.

Turi szemmel láthatóan nem törekszik arra, hogy alapjaiban írja át az orosz irodalomról és egyáltalán, Oroszországról alkotott képünket: szelekciója, elemzési szempontjai és stílusa inkább eddigi sztereotípiánk extrém méretűre hízlalására, s így egyszersmind elkomolytalanítására biztatnak. Ha érdeklődési gócait egyetlen jelenetbe akarnám sűríteni, az valahogy így nézne ki:

Az apokalipszis utáni tájban váratlanul feltűnik egy bölcs bolond, majd karjához nőtt vodkásüvegét megmehúzva zavaros hablatyolásba kezd a Nagyorosz Birodalom fel-támadásáról, melynek végén Puskin alakú darabot választ ki májából. A többi hozzá hasonló buckalakó szentként kezd tisztelni a Puskin-cafatot; a gazdatest vergődése és halála így már senkit sem érdekel. A Nagyorosz Birodalom nem támad fel, se más-, se harmadnapra.

Abban a valószínűtlen esetben, ha iménti szüzsénket képesek vagyunk afféle tématerképként használni, láthatjuk, hogy összes felsorolt témája (messiáséhség, írókultusz, alkoholizmus, értelmetlen önpusztítás a gyűlölt-szent Oroszország oltárán) nagy tradícióval bír az orosz irodalomban, Turi pedig becsülettel regisztrálja is e hagyományokat (a lista mámora, ugye), legtöbbször ugyanakkor eme széttroncsolt, majd újraépített sztereotípiák vonzáskörzetében marad. Jól érzi magát az óriások vállán: legsajátabb műfaja a továbbgondolás.

De milyen alapokról rugaszkodnak ezek a továbbgondolások? Turi elemzési szempontjait alapvetően angolszász és magyar tanulmányokból és esszékből meríti: nagy hatással vannak rá az orosz kultúrát egyszerre kívülről és belülről látó gondolkodók, mint Boris Groys vagy Mihail Epstejn, a hazaiak közül pedig főleg Szőke Katalin,

Goretity József, Szilágyi Ákos és Hetényi Zsuzsa vezetik lépteit (érdekes módon mesterét, M. Nagy Miklóst viszonlag kevésszer idézi). Sajnálatosan szembetűnő, milyen kevés orosz hivatkozást használ – ami már csak azért is furcsának tűnik, mert nem egy fordítása jelent már meg oroszból – ahogy jogos bírálóat az is,⁴ hogy a magyar fordításokra való túlon túl bátor hagyatkozásával számos, fordítás során elveszett jelentéstartalomról lemarad; az ember szíve belesajdul, ha belegondol, hány további szójátékról és nyelvi bravúrról maradunk le ezáltal.

„Mi kívántatik meg egy kirándulásvezetőtől?” kérdezi Szergej Dovlatov narrátora a *Puskinland*-ban, s gyorsan meg is válaszolja: „Érdekes, emlékezetes mesélés.” Turi Mártont mintha erre teremtették volna: *Puskinland*-hoz hasonló magán-Oroszországának kétségtelenül ő a Mitrofanova, aki virgonc Vergiliusként kalauzolja olvasóját az apokaliptikus díszletek közt, szavait hallgatván pedig „a turisták olykor elájulnak a megfeszített figyelemtől”.⁵ Aligha hiszem, hogy esszéista enél többet kívánhat. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 És természetesen tévednénk: némi kutakodással ugyanis hamar kiderül, hogy a kötetben 21 oldalt elfoglaló Jerofejev-írás szintén két lépésben, egy 5000 karakteres rövidkritikából hízott vágómarha-súlyúra.
- 2 Teleki Anna: „Személyenyek a kortárs orosz irodalomból – újraolvasva” *Alföld*, 2017/9, 106.
- 3 „Ha valóban az volt a szándék, hogy a kronológiában haladva eljussunk a posztmodern szövegekig, és megmutassuk ezek irodalmi előzményeit (...), akkor adekvátabb lett volna vagy Nabokov még orosz nyelven írott művei közül választani, vagy az olyan regényei közül, mint például az *Ada*, esetleg a *Lolita*” Teleki: *l.m.*, 107.
- 4 Teleki: *l.m.* 106.
- 5 Szergej Dovlatov: *Puskinland / Ezek vagyunk mi*. Ford. M. Nagy Miklós és Páll Erna. Bp., Európa, 2010. 54.

■ **Zelei Dávid** (1985): Bodor Béla-díjas irodalomkritikus, történész, a Horizontok világirodalmi sorozat szerkesztője. Kritikái, esszéi többek közt az *Élet és Irodalom*-ban, a *Magyar Narancs*-ban, a *Jelenkor*-ban, a *Kalligram*-ban és a *Hévízben* jelennek meg. A folyóiratok és a világirodalom rendíthetetlen szerelmese.

SZÜNTELEN ROMTALANÍTÁS

Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Osiris, 2017

Szilágyi Márton: *„Mi vagyok én?”*. Arany János költészete. Kalligram, 2017

Az Idő nagy részében egyenes irányú, egyenletes mozgással múlik a Múlt – Illyés szavaival: „cél felé, bár közömbösen”. De olykor nekiszilajodik, vad vágtaiba kezd és útját ekkor koporsók szegélyezik: Bojtár Endre, Esterházy Péter, Fejes Endre, Kertész Imre, Kocsis Zoltán, Márkus György, Melis László, Réz Pál. Az elmúlt pár évben már-már azt éreztük, hogy a továbbiakban nekrológok írásával és olvasásával fogjuk tölteni napjainkat, míg csak el nem jutunk a saját nekrológunkig. Ilyenkor szoktuk mondani, hogy lezárul egy korszak. Noha nem mindig tudjuk pontosan, hogy mi nek a kora. Ennek kiszaglásását segíthetik a jelentős emberekről írt monográfiák.

Mi, magyarok nemigen szoktuk gyakorolni a német *Vergangenheitsbewältigung* műfaját. De az utóbbi időben, legalábbis az irodalom terén, mintha kezdenénk jobban állni. Megsokasodtak a teljes életműveket, életpályákat summázó kötetek, Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiája és Ferencz Győző Radnóti-könyve nyitotta a sort, és aztán olyan jelentős könyvek csatlakoztak hozzá, mint Tverdota György Németh Andorról szóló kétkötetes pályaképe, Havasréti József Szerb Antal-monográfiája, Szilágyi Márton egy-egy kötete Csokonairól, illetve Lisznyai Kálmánról, és pár hónapja vehettük kézbe Schein Gábor 700 oldalas Füst Mílán-értelmezését. No, ebbe a társaságba érkezett most két könyv, Arany Zsuzsanna Kosztolányiról szóló kritikai életrajza, illetve Szilágyi Márton nagy ívű kötete Arany János költészetéről.

Két kanonizáció Magyarországon

Két irodalomtörténeti munka, két eltérő módszer és stílus.

Arany Zsuzsanna roppant terjedelmű kötete Kosztolányi Dezső *életrajzát* adja, míg a másik, Szilágyi Mihály könyve inkább *tanulmánygyűjtemény*, melynek tárgya, az alcíme szerint: *Arany János költészete*. Vagyis ez esetben szó sincs életrajzról, legfeljebb annyiban, hogy – mint Szilágyi írja – „azt a megoldást választottam, hogy bevezetésképpen írtam egy koncentrált, csak a költő társadalmistatusz-változásaira ügylő életrajzi áttekintést”.

De egy közös pont mindenképpen akad a két könyv között: mindkettő egy-egy klasszikusunk, kanonizált szerzőnk alakját (és részben életművét) állítja a középpontba. Ám miközben Arany János már műve első pillanatától (*Toldi*) kezdve szinte magától értetődő módon vált klasszikussá és megkérdőjelezhetlenné, addig Kosztolányinak sok idő kellett a teljes elismeréshez. És a kanonizáció folyamata is fölöttébb eltérően alakult: Aranyt egy *pályatársa* (Petőfi) avatta szentté, és így volt ez Kosztolányi esetében is, csakhogy ezúttal nem kortársa, hanem egy nála 75 évvel később született író kente fel és helyezte el végleg a panteonban. Esterházy gesztusa (mert róla van szó) egyszerre volt ironikus és kalaplengető. Froclizós és leborulós. A *Spionnovella* című korai novellájában ezt adta elbeszélője szájába: „Mint pincér Kosztolányit tartom mesteremnek”.

Jóval később, már tökéletesen beérkezett íróként, egy 1985-ös előadásában még egy duplafenekkel látta el a szellemdús tézist: „Hölgyeim és Uraim, Mint pincér Kosztolányit tartom mesteremnek, írtam, és talán tudják, nem vagyok pincér. Ismeretes, ebből még nem következik, hogy Kosztolányit nem tartom mesteremnek – nota bene csak annyi, hogy ha Kosztolányit nem tartanám mesteremnek, nem volnék pincér. De bármennyire vágnék is pincér lenni, Kosztolányit nem tartom mesteremnek. Nem tartom, mert nem tarthatom. Ma nincs mester, és így nincs tanítvány. Hölgyek, Urak, nektek sincs mesteretek, ti sem vagytok tanítványok.”

A különbség már abban is ordít, hogy Aranyt sokan tekintették mesterüknek, így például Kosztolányi is, és a legismertebb megfogalmazás egyik legfontosabb pályatársától és olykor barátjától, Babits Mihálytól származik: „hunyt mesterünk”.

„Kosztolányi tehát nem mester. Hanem mi? Megmondom. Kosztolányi a bátyánk” – folytatja Esterházy.

Ez azt sugallja, hogy az újabb korszakban, a Kosztolányi halála óta eltelt alig ötven évben radikálisan megváltozott magyar művészeti világ szerkezete. Ma (azaz Esterházy radikális fellépése idején) már nem a hierarchikus, az alá-fölérendeltséget adottságnak tekintő, tekintélyelvű kapcsolati háló a meghatározó, hanem a családias, a familiáris viszonyrendszer. Nem bratizás ez, hanem kollegialitás. A jobb híján posztmodernnek nevezhető szellemi világállapotban a művek (és ekként a szerzők is) párbeszédbe lépnek egymással, és ez szinte kizárja a mester–tanítvány kapcsolat fenntarthatóságát. *Anything goes* – vagyis minden belefér. Még az is, hogy eltűnjenek a mesterek. De velük együtt persze a tanítványok is, ami roppant öntudatot adhat.

Ráadásul az Esterházy-féle paradigmaváltásnak volt valamiféle, hogy úgy mondjam, ideológiai alapja is. Ez is oppozíciós érzületet erősítette. Egyrészt már azzal is, hogy a prózára került a fő hangsúly. A Kádár–Aczél korszak irodalomtörténete (és persze már az „irodalmi Deák-párt” té is) költészetcentrikus volt: Petőfi–Arany–Vörösmarty–Ady–József Attila. Hozzájuk társult a Juhász Ferenc–Nagy László kortárs láncszem. És hatalmas tekintélyt élvezett mind a hatalom, mind az olvasótábor részéről Illyés, Pilinszky és Weöres is. Egy költőhöz hasonló presztízsű prózaíró utoljára Jókai Mór volt a magyar irodalom életében. És aztán sokáig senki. Déryből (és kisebb mértékben Örkényből) még Aczél és Fehér Ferenc sem csinálhatott Jókait.

Ráadásul az első paradigmaváltás is a költészetben belül ment végbe: Petri elhatárolta magát József Attilától, és kijelentette, hogy az ő lírája *közvetlenül* nem folytatható, és ezzel gyakorlatilag egyszerre Tandori Dezső kopernikuszi fordulatot hozott második verseskötetével, de az ő kánonjába már Petri által megtisz-

tított József Attila se fért bele. Tandori könyvének címe (*Egy talált tárgy megtisztítása*), bár bedobja és kiforgatja József Attila egy sorát, de éppoly erővel idézi fel Marcel Duchamp avant-garde művészetét is, és akkor a talált tárgyból *objet trouvé* lesz.

Ám Esterházy a próza világában váltott paradigmát, és a kánon nélküli magyar próza esetében az ilyesmihez természetesen az is kell, hogy az ember művészeti hagyományt teremtsen magának. Ez sokszor ellenzéki hagyomány. Szembeállítás a kor adott és hivatalos kánonjával. Esterházy fellépésekor a magyar irodalmi kánonban Kosztolányi szerepe kissé még bizonytalan volt. Bár a sokáig tiltólistán szereplő *Édes Anna* 1963-as (csak minimális mértékben cenzúrázott) újrakiadásától számítják a megváltozott légkört, a fordulatot nem elsősorban az irodalomtudomány vagy -kritika, hanem maga a szépirodalom és a vele szövetes irodalomkritika hozta meg – nagyon helyesen.

Ugyanakkor mára ez a folyamat is lezárult, a paradigmaváltás szerzői – részben még élő – klasszikusok lettek. Jól mutatja ezt, hogy a *Bevezetés a szépirodalomba* szerzőjének halálakor megjelent nekrológok zömében előkerült az érzés: Esterházy az apánk volt. És ez mindaddig így lesz, amíg nem jön egy valóban új, valóban paradigmaváltó író, akinek meg sem fordul a fejében, hogy apjának tekintse Esterházyt. De mesterének se.

Nos, ismétlem, ebbe a közegbe kerül bele Arany Zsuzsanna könyve. És persze Szilágyi Márton esszékötetete is.

Mi az, hogy kritikai életrajz?

A múlt irodalmi életművei befejezettnek látszanak. Talán több is ez látszatonál, hiszen megalkotójuk halála véglegessé teszi lezárásukat, és mintegy lepecsételi az *oeuvre* addig nyitott borítékját; a test alászáll és vele süllyed a mű korpusza is, melyhez az alkotó már nem képes bármit is hozzátenni. (Hacsak nem a hagyatékából, de ez már kívül esik a halottak ellenőrzésének körén, és olykor erősen akarattuk ellenére történik; Franz Kafka életműve a legjobb példa erre. Minderől szellemdús kötetet írt Milan Kundera *Elárult testamentumok* címen). Ám az idő folyamatosan rombolja a mégoly rendíthetetlennek tűnő életműveket, és szétzilálni vágyik minden kontextust, mely egykor az övék volt. A sír anatómiája ez, mely átrendezi az életmű egykor eleven és értelmesen összerakott testét, hogy másként rendezze újjá. Vagy végleg föleméssze.

Ez ellen harcolnak az értelmezések, kommentárok, emlékiratok, fordítások, de legkivált az életrajzok. Az olyan életrajz (közkeletű angol nevén a *critical biography*), mely a „költészet”, vagyis a mű mellett és vele együtt számba veszi a „valóság”-ot is, vagyis az

életet, talán nem egyéb, mint szakadatlan romtalanítás – elhordani és megtisztítani a lerobbant elemeket. Ám teremtő aktus egyben, hisz a cél nem kevesebb, mint a törmelékből újjáépíteni a művet, mely egykor – vagyis az Idő lomtalanító munkája előtt – késznek és befejezettnek mutatkozott. Ám ez egyben értelmezés is, és ekkor újabb késznek és zártnak tűnő életművek keletkeznek a sír anatómiájának ellentételezéseként. Igen ám, de az újjáteremtett művek ismét új anyagot kínálnak az idő és az újabb értelmezések pusztító munkájának. Végtelen processzus ez, és az önismeret kimeríthetetlen forrása. A múlt mozog, de vele mozgunk mi is a jelenben. Ebben az újraalkotó folyamatban nemcsak a mű támad ismét életre, hanem maga a szerző is, az életmű megalkotója. Ez a *resurrectio* persze csak egy újabb elhalálózást készít elő, és így tovább az idők végezetéig. Élünk és meghalunk.

Persze akadnak művek, melyek végleg elpusztulnak, hiszen nem minden mű alkalmas a feltámadásra. Minél többször képes újjászületni a mű, annál valószínűbb, hogy jelentős, mit több halhatatlan alkotást tisztelhetünk benne. A művészet világában az örök élet talán nem más, mint folyamatos halál és megdicsőülés. Egyik szüli a másikat. És közben megszüli a kritikai életrajz műfaját is, azaz önmaga reflexióját.

Hogy mi lenne a kritikai életrajz, az viták tárgya magyarul is; Széchenyi Ágnes, a téma egyik avatott szakértője és a műfaj kiváló művelője, két remek életrajzíró, Ferenc Győző és Kerényi Ferenc egy-egy meghatározását idézi fel. Előbbi így jellemezte írta könyve bevezetőjében a saját munkáját: „(1) bemutatja Radnóti életrajzát, (2) alkotói pályájának alakulását, (3) költészetének és egyéb irodalmi munkásságának fogadtatását és (4) utóéletét, (5) kísérletet tesz arra, hogy költészetét elhelyezze a korszak irodalmában és líratörténetében, továbbá (6) kísérletet tesz elemző értékelésére.” Míg Kerényi szerint könyve tartalmazza Petőfi: „(1) tüzetes életrajzát, (2) költői pályájának alakulását, (3) költészetének egykorú fogadtatását, (4) kiadás- és befogadástörténetének főbb irányait”.

De Széchenyi Ágnes saját definíciót is ad: „A kritikai életrajz a lehető legtöbb oldalról járja körül »tárgyát«, amelyet eltart magától, azaz nem tekinti az író, kritikust sem apjának, sem más rokonának, de ellenségének sem, nem istenít és nem pocskondiáz, munkája idejére elfelejtkezik a köztudatban róla élő, az olykor az önmaga által sugallt képről, bele- vagy visszahelelyezi korába, lehántja róla a ráakódott megítéléseket, (mifelénk többnyire) ideológiai okokból ráaggatott holt súlyokat, ballasztokat. Variált forrásokat használ, megszólaltatja nemcsak a műveket, hanem az adattárakat, az irodalomtörténészek által ritkábban használt levéltárakat is, a levelezéseket, visszaemlékezéseket, áttekinti a kiadatlan műveket, és természetesen visszaemeli a figyelem fókuszába a szakirodalom meg-

állapításait. Nem hagyhatók figyelmen kívül a vizuális emlékek, a fényképek sem, ezek esetlegessége is segít a kapcsolati háló feltérképezésében, az összetartozások intimitási fokának megérzésében. (...) S mindezt a forráskritika vértetében.”

Úgy tűnik, nagyon fontos, hogy az életrajzíró distanciálja magát könyve hőseitől, és nyilván így gondolja Kerényi és Ferencz is, de ezt talán annyira természetesnek veszik, hogy feleslegesnek tartják külön megemlíteni.

Az életrajzírás mint művészet

Arany Zsuzsanna azonban mintha másként látna. Még a Kosztolányi-monográfia írása előtt jelentette meg a *Kortárs* 2011/7-8. számában azt az esszéjét, melynek már a címe is eltérő álláspontot sugall: *Az életrajzírás művészet(-)e (?)*

Nos, mielőtt ismertetném Arany Zsuzsanna válszát, hadd feleljek magam a kérdésre – messze nem kimerítően. Persze, lehet művészet, ha művész, vagyis író írja, szólhatna a legnyilvánvalóbb válasz; és ekkor elég lehet akár egyetlen név felvillantása: Stefan Zweig. Az ilyesmit magam inkább esszéregénynek nevezném, és alig van köze a *critical biography* zsáneréhez, mely azért mindenképpen tudományos jellegű. (Érdekes, hogy a magyar kultúrában ez az – olykor fellengzésre-szenvelgésre hajló – típus inkább a zeneszerzői életrajzokban dívott; legyen elég megemlíteni két remeket, Szabolcsi Bence 1947-es Beethoven-könyvét, illetve Súlyom György 1966-ban megjelent Wagner-monográfiáját; előbbiről nem véletlen írta a radikális zenetudós Wilhelm András, hogy mai szemmel nem vérbeli zenetudományi munka, hanem inkább csak „olvasmány”, azaz irodalom...).

De az újabb, sőt posztmodern korszakban is találunk példát a művészetként felfogott (vagy legalábbis ahhoz közelítő) életrajzra, persze már egészen más indíttatással. Mert miközben Zweig (vagy Szabolcsi) nyilván meg volt győződve arról, hogy hősei amolyan kultúrhéroszok, azaz az emberiség mitologikussá vált alakjai, így szépirodalmi, félig meddig fikciós ábrázolásuk teljesen legitim és találkozik az olvasók belső igényeivel, addig a jelentős, de nálunk sajnos kevésbé ismert német író, Wolfgang Hildesheimer 1977-es (magyarul 1985-ben, Györfly Miklós nagyszerű fordításában) Mozart-kötetében egészen más okból nyúlt az alcím szerint a *Biographischer Essay* (életrajzi esszé) műfajához, ez a megjelölés a magyar kiadásból sajnálatosan lemaradt. A szándék ellenzéki volt. Egyrészt szembeállítás a zenetudomány addigi Mozart-képével, mely Hildesheimer szerint túlságosan édeskésre, bécsiessen biedermeirre sikeredett. Vagy ha nem, akkor túlzottan heroikusra.

Másrészt Hildesheimre könyve szembehelyezkedés általában is a „triviális életrajzzal”, amely szerint „mindenre megtalálja a kézenfekvő magyarázatokat a könnyen hozzáférhető és a mi élményvilágunk sugarán elhelyezkedő valószínűségeken belül. Az elsődleges forrás azonos az indítékkal: vágyképpel. Az író azonosulása a hőssel, a csüggése rajta minden ábrázolt tényt mélységesen valószínűtlenné tesz.”

Hildesheimer ugyanakkor elválasztja a fikciós műveket az életrajzoktól, mégpedig a szerző pozíciója alapján. „Fikciókban nem utolsósorban az alakok mögött manifesztálódik a szerző lelki és szellemi alkata. Am objektivitásának foka nem kritériuma minőségének; ki ne tudná, hogy gyakran éppen a neurózis ruházza fel a művet ama rögeszmés, olykor monumentális szubjektivitással, amely által páratlan értékét elnyeri? A biográfiában viszont e foknak kell a döntő kritériumnak lennie. Az olvasó ugyanis a közvetítésre kíváncsi, nem a közvetítőre. De itt is mindig csak az ábrázoló szubjektív szemszögéből fog megtudni valamit a tárgyról, és rajta múlik, hogy elfogadja-e, vagy elutasítja. De éppen ott kellene őt elfogadnunk, ahol nem feledkezünk meg szubjektivitásáról, ezért a meggyőződés tekintélyét minőség és fegyelem gyanánt kellene elismernünk. Ehhez persze a szerzőnek előbb képet kell adnia önmagáról, valamilyen önismeret tanúságát. Mert lehetetlenség megértenie a múlt egy alakját, hát még egy zseniét annak, aki soha nem kísérelte meg önmagát megérteni (...), ezért az interpretátornak a pszichoanalízis felismeréseit – és pedig az önmagán végzett pszichoanalízisét – kell alkalmaznia”.

A szorgalom emlékműve

Némileg ezt az álláspontot képviseli Arany Zsuzsanna is.

„Mivel a biográfusok többsége nem lehet szemtanúja annak az életnek, amit megírni kíván, így rekonstruálnia kell a »kimaradt képkockákat«, tehát azokat a mozzanatokot is, melyekről hiányosak a forrásai. Sőt, az események mögötti mozgatórugókat, motivációkat is látnia kell, ami beleérző képesség nélkül, az alany pszichéjének mélyreható elemzése híján nehezen megy (...) az életrajzírnak mindenképpen egy adott szinten pszichológusnak is kell lennie, s valóban, alanyának belső (lelki) életét is rekonstruálnia kell.”

Míg Kerényi és Ferencz Győző a távolságtartást tartotta evidensnek, Arany Zsuzsanna az azonosulás mellett szavaz: „Az életrajzíró a munkája során szintén a saját maga képét látta a könyve tárgyát képező híres emberről, bármennyire követi is a forráskutatás során föltárt adatokat és összefüggéseket. Már eleve azáltal is torzíthat, hogy az életesemények közül melyeknek szentel hosszabb fejezetet s együttal elmélyültebb ki-

fejtést, illetve melyeknek nem, s hogy mindezt milyen sorrendben teszi. Valahol a megírandó élet esszenciáját kell olvasói elé tárnia. Természetesen a filológiai hitelességre való törekvés a kötelessége, s ennyiben rejlik a műfaj hangsúlyozottabb tudományossága, de az alak ábrázolása a vele történt események megírásán keresztül szükségképpen magán fogja viselni az életrajzíró világról alkotott szemléletmódját, valamint saját élet-tapasztalatait is. Ugyanakkor meg kell kísérelnie – és ez szintén kötelessége! – az alanyával való lehető legteljesebb azonosulást. E nélkül az elsősorban lelki-érzelmi megközelítés nélkül nem lehet jó életrajzot írni.”

És az summa: „A biográfusnak tehát – akárcsak a színésznek – azonosulnia kell azzal a szereppel, ami munkájának tárgya.”

Am ezzel már nehéz egyetérteni. Az efféle módszer végeredményben olyan művekhez vezethet, mint, tesszem azt, Harsányi Zsolt, Dallos Sándor és Passuth László regényes életrajzai. Azaz merő fikcióhoz. Vagy giccshöz. Szerencsére Arany Zsuzsanna nem lépett rá erre az útra. Könyve, mely adatközlésben, filológiai terepmunkában, forráskritikában egészen bámulatos minőséget képvisel, megmarad a szolid irodalomtudomány keretei között. Bizonyos értelemben alpművet hozott létre, még akkor is, ha olykor írásmódja iskolás, és bizonyos részek úgy hatnak, mint egy kiszakított lexikoncikk. Ugyanakkor a könyv a szorgalom fényes emlékműve. Mostantól ide fogunk fordulni, ha Kosztolányi életének folyásáról meg akarunk tudni valamit.

Életrajz helyett

Szilágyi Márton nem akart Arany-életrajzot írni. Noha nem ártana egy ilyen, hiszen siet kijelenteni: „mindmáig nincs nagy, mértékadó Arany-monográfiánk. Mert ugyan lehet hivatkozni arra, hogy rendelkezésünkre áll Voinovich Géza három-kötetes biográfiája, későbbéről Keresztury Dezső esszé-monográfiája, s emellett számos egyéb életrajzi jellegű vagy átfogó, műértelmező jellegű könyv. Am a tény ettől még tény marad: olyan típusú, tiszteletet parancsoló alapozó monográfiák, mint amilyen a Petőfi-szakirodalom rendelkezik (gondoljunk egyfelől Horváth János magisztrális könyvére, másfelől Kerényi Ferenc kiváló életrajzára), valóban nem találhatóak az Arany-szakirodalomban. Van tehát ez a hiány – s bizonyos, hogy jelen könyv sem tudja ezt betölteni. Nem is akarja persze.”

De kérdés: miért nem? A válasz hiteles, de talán nem teljesen meggyőző: „egyre kevésbé vagyok biztos benne, hogy a nagy Arany-monográfiára szükség van, illetve hogy meg lehet-e írni egyáltalán. Az utóbbi negyedszázad ugyanis inkább azt mutatta, hogy a tematikus Arany-monográfiák jelentették a szakirodalom legfőbb gyarapodását: azaz Aranyról számos monográfia

írható (sőt írandó), s ezeknek egy-egy, jól körvonalazott problémát kell a centrumukba állítani. Olyan könyvekre gondolok itt, mint például Dávidházi Péter kritikátörténeti monográfiája, Tarjányi Eszter könyve Arany parodisztikusságáról vagy Milbacher Róbert munkája. De hogy még önmaga is bizonytalan, azt a kissé ironikus folytatása sejteti: „S bármennyire fontos lenne is egy részletes és jól adatolt, módszertani reflexiót sem nélkülöző Arany-biográfia, ez is egy későbbi feladat kellene hogy legyen (ne feledjük, elég sokat kellett várunk arra is, hogy az első ilyen, igazi Petőfi-életrajz, Kerényi Ferenc munkája megszülessen 2008-ban). Hátha egyszer megírja valaki”.

Magam azt mondanám, Szilágyi Márton nevében, hogy talán egy új és az előzőt minden téren jelentősen meghaladó kritikai kiadás pótolhatná a nem létező Arany-biográfiát. És szerencsére ez már úton van; egyik első előfutára az a kétkötetes Arany-kiadás (Osiris, 2003), melynek éppen Szilágyi Márton volt a fantasztikus szöveggondozója, kommentátora. Ráadásul Arany Zsuzsanna könyve is felfogható úgy, mint a Kosztolányi kritikai kiadás kísérőhajója, melyben Arany Zsuzsanna komoly szerepet játszik. Vagyis nem tűnik abszurd kijelentésnek, hogy filológia és biográfia kéz a kézben jár. És ez mennyire jól van így, azt e két könyv is fényesen bizonyíthatja. Szilágyi kötetében az olyan filológiai bravúráriák, mint a *Kapcsos Könyv* elemzése, vagy *A dévaványai jubbehajtás* című ifjúkori mű elhelyezése az Arany verskorpuszban.

És bár Szilágyi Márton nem írt részletes életrajzot, roppant érdekes, felvillanyozó és láttató a kép, amelyet Aranyról ad az életrajzi vázlatban. A nagyszalon-tai segédjegyzőségtől a Pestig, az Akadémia főtítkári székéig vezető utat lapozza végig, mely ebben az irodalomtörténeti látomásban két kérdés köré szerveződik. Mindkettőt Arany tette fel magának, és Szilágyi virtuóz módon szövi össze az időben távoli szálakat. Az első kérdés voltaképpen válasz volt, mégpedig Petőfi verses kérdésére: „Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt / Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.”

Arany válasz pofonegyszerű, ám ugyanakkor ravaszul bonyolult; amit felel, az igaz, és mégsem az: „S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék.” Ami azért oly duplafenekű, mert Arany egyrészt elébe megy Petőfi elvárásának, vagyis amolyan parasztnak vallja magát, ugyanakkor a *népi sarjadék* mégsem parasztot vagy jobbagyot jelent, és hát tény, hogy az Arany család nemrég még perben állt azért, hogy elismertessék nemesi származásukat. Végül ez nem sikerült, és Arany az ún. *honorácior* társadalmi státuszba került: nem nemesi származású értelmiségiként sorolódott be a társadalomba.

És aztán a pálya legvégén, immár önmegszólító alakban hangzik fel a másik kérdés, mely persze őrzi emlékezetében a régen meghalt, de el soha nem fele-

dett pályatárs érdeklődését: „Mi vagyok én? Senki Pál. / Egy fájó gép, mely pipál.” E két önjellemzés közt telt el Arany boldogtalan pályája, és Szilágyi Márton summája sem ad okot a derűlátásra, mert egyrészt persze: „Arany utólagos nézetből voltaképp a rendi társadalomból egy polgári társadalomba vezető út győztesének tekinthető”. Ámde: „Arany megadatott mindaz, ami egy »írófejedelmi« tekintélyhez és életformához szükséges volt. S csak személyes tulajdonságain, fizikai állapotán és belső bizonytalanságain múlt, hogy ezt a lehetőséget nem használta ki”. Csak? – kérdehném szarkasztikusan.

Persze Szilágyié teljes, zárt és hiteles vízió Arany életpályájáról. Kicsit hasonló ahhoz, amit Hatvany Lajos ekként összegzett egy 1935-ös életrajzi vázlatában (meglepő, hogy ezt a tanulmányt Szilágyi nem vette fel a kötet végén levő félelmetesen alapos irodalomjegyzékébe). „Magyarország betegsége ütközött ki a legnagyobb magyar poétán, nem is annyira lelki és testi, mint inkább szociológiai okokból! Ebben a *provinciális* megjelenésű emberben ugyanis a *polgár*, mégpedig a városi polgár, a XIX. századnak legkorszerűbb típusa volt kialakulófélben és tört derékon, mivel hogy városi és polgári környezet híján, nem fejlődhetett ki.” A városlakó Arany „a vidék betege” volt, írja máshol Hatvany. Magam úgy érzem, 1849 után Aranynek egyetlen boldog pillanata nem volt.

Politikamentes Kosztolányi?

Szilágyi Márton céljai világosak, és terveit maradéktalanul végbe is viszi a könyvében. De vajon miféle célokkal és eszményekkel fogott hozzá Arany Zsuzsanna a Kosztolányi-könyvhöz? A *Bevezető*ben ez áll: „Kosztolányi Dezső, a művész és gondolkodó szabadságra és önállóságra törekedett a 20. század első évtizedének Magyarországon. Egész életét végigkísérte az irodalom átpolitizáltsága elleni küzdelem, miközben a politikum mélyebb megértése is vezette: bár kezdetben különböző szekértáborokhoz is sodródott, később – tudatosan vállalva a maguk útját járók magányosságát – szigorúan kitartott a művészet politikamentességének programja mellett.” Ha jól értem, ez egyben a summa is, az a bizonyos elérendő cél, miszerint az életrajznak „valahol a megírandó élet esszenciáját kell olvasói elé tárnia”. De már azonnal önelmentmondásba ütközünk, a kezdetben „szekértáborokba sodródó” Kosztolányi és az apolitikus alak között. Azt sejtem, az Arany Zsuzsanna által szuggereált portré megint amolyan ellenzéki alapokon áll: legyen már végre egy tiszta írónk, aki végeredményben mocsoktalan maradt, csaljjon bármennyire is a látszat. Arany Zsuzsanna mintha felülne Kosztolányinak, ahogy önmagát ábrázolta az *Édes Anna* zárójelenetében. A háza

előtt elhaladók szerint ez a „hírlapíró, aki írt valami verset egy beteg gyerekről” egyrészt nagy kommunista, később nagy keresztény, aztán fehérterrorista, illetve vörös. „Azelőtt a zsidók fizették meg, s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik. Okos ember ez. Tudja, hogy mit csinál.”

Ki tehet itt igazságot? Csak egy állat, aki minden emberi fölött áll, azaz maga a természet: „Beszédükre fölnesztelt Hattyú, az a kuvasz, amelyik e ház békéjére ügyel, lefutott a kert sarkáig, és ott mérgesen csaholni kezdett, úgyhogy szavuk egészen elveszett a kutyaugatásba.” Kosztolányi azt sugallja, hogy személye és művészete az emberek, a kortársai által nem elemezhető, és ha egyáltalán, akkor csak mintegy a *sub specie aeternitatis*, vagyis az örökkévalóság felől nézve ítéhető meg.

De még maga Kosztolányi sem úszhatja meg ilyen egyszerűen, nemhogy életrajzának írója. Ráadásul például az *Édes Anna* ugyan mikor kerül el a politikát? Hát nem a Tanácsköztársaság utáni hónapok fejlethetetlenül éles, vesébe látó szatírája – sok egyéb mellett? És egyáltalán: Magyarországon, különösen a XX. században, hogyan kerülhet ki egy komoly szellem a politizálást? Magam talán csak Krúdyt tudnám említeni a legnagyobb magyar írók közül, de Krúdy mindig is bohém volt, amolyan vagabund, és őt tényleg nem érdekelte a helyezkedés, ellenben a magyar élet annál inkább: kései szatírái (*Valakit elvisz az ördög; Boldogult úrfikoromban; Etel király kincse*) mindennél írtózatossabb magyar pokoljárások, alkoholban úszó történelmi (politikai) víziók. Ha valaki, mint Kosztolányi, széplelkűen ki akarta kerülni, akkor a politika hívás nélkül is bedübörgött koszos csizmájával a szépen berendezett elefántcsonttornyába. Ma sincs ez másként.

Természetesen Kosztolányi sem kerülhet el a politikát, mindig is politizált, még a híres-hírhedt 1929-es Adyról szóló különvéleményében is, mely látszólag tisztán irodalmi indíttatású. És amikor rájött, hogy vesztett a vitában, megírta a *Marcus Aurelius* című nagy versét, amelyben eljátszotta, hogy ő fölötte áll mindennek, ami „barbár”, és mint Moviszter doktor az *Édes Annában*, ő is a „szív fölemelése”, a *sursum corda* révén reméli a megváltás, vagyis a megszabadulást a politika földi mocskától. Azaz megint az örökkévalóság felől próbálta szemléltetni önmagát és pályáját.

Arany Zsuzsanna a *Bevezető* végén feltett kérdésekkel azt sugallja, hogy Kosztolányi élete (és működése) ma éppen e téren, vagyis a tiszta művészet versus politikai művészet terén a legaktuálisabb:

„Vajon a 20. század első évtizedei óta más lett-e irodalom és politika viszonya? Megtalálhatja-e a helyét az az alkotó, aki nem kíván székértáborokhoz csatlakozni, hanem pusztán tehetségéhez és tudásához mérten, tisztességgel és becsülettel szellemi értékeket kí-

ván teremteni? Vajon nemzeti klasszikusaink megítélése, befogadástörténete, kánonbeli helye mennyiben kiszolgáltatott az irodalomtudományban uralkodó kultúrpolitikai irányvonal(ak)nak? Lehet-e tisztán, ideológiamentesen bemutatni és/vagy értelmezni egy-egy életművet?”

És a fentebb már vázolt eszményének megfelelően, olyan mértékben azonosult könyve főszereplőjével, hogy nem a saját, hanem Kosztolányi Dezső szavait felidézve, a *Lenni vagy nem lenni* című csodálatos esszé mondataival adja meg a választ e kérdésekre:

„Kritikánk nincsen. Néha napvilágot lát egy-egy magasztaló könyvismertetés. Ezt mosolyogva lapozza tovább a beavatott és be-nem-avatott, mert elképzeleli azt az épületes jelenetet, amint az író térdenállva kikunyorálta. Az a szomorú, hogy ez többnyire igaz is. Néha napvilágot lát valami ledorongoló förmedvény. Ezt szintén mosolyogva lapozza tovább mindenki, mert sejti, milyen indítóokokból született. Többnyire ekkor is fején találja a szöveget. Ennek a kritikátlanságnak tudható be, hogy az önálló véleményt eleve gyanakvással fogadják s felhördülnek rá. Nem szokták meg a szabad szót, nem bírják megérteni, hogy valaki politikai érdek, konc nélkül más véleményen lehet egy irodalmi kérdésben, mint jómaguk. Egy-egy lázadó is akad. Időnként kiönti epéjét, lekaszabol valakit, talán igazságtalanul is. Ez, ha nem is menthető, de érthető. A rabok csak lázadni tudnak, nem harcolni. Nincsenek is irodalmi rohamcsapatok, csak irodalmi terrorfiúk, akik szellemi ínségükre való tekintettel legszívesebben a szellem kapitalistáit, a lélek királyait szúrják le. Kritika híján az irodalom államformája az, ami az ancien régime-é: királygyilkossággal enyhített zsarnokság. Vérengző pártok rémuralmában élünk. A gondolatszabadság ebek harmincadjára jutott. Senki se mer nyikkanni. Ez a közös egyetértéssel gyakorolt pártcenzúra, mely műveletlenségével, ingerlékenységével, kölcsönös büntetőexpedícióival egymást támogatja és táplálja, egymás erejét növeli, rettetesebb minden hivatalos, nyílt cenzúrájánál. Ennek esik áldozatul az irodalom közös ügye.”

Hát nem tudom. Mai helyzetünk kétségkívül rémes, de azt már nem hiszem, hogy *ennyire* rosszul állnánk, különösen nem az irodalom terén. Úgy érzem, hogy – sok más mellett – e két könyv is éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit Arany Zsuzsanna sugall Kosztolányi sajátosan aktualizált kórképének álarcában.

■■■

Bán Zoltán András (1954): irodalmár. Csont András néven zenei írásokat is publikál. Korábban a *Beszélő* és a *Magyar Narancs* szerkesztője. Legutolsó kötete: *Giccs, Kalligram*, 2016.